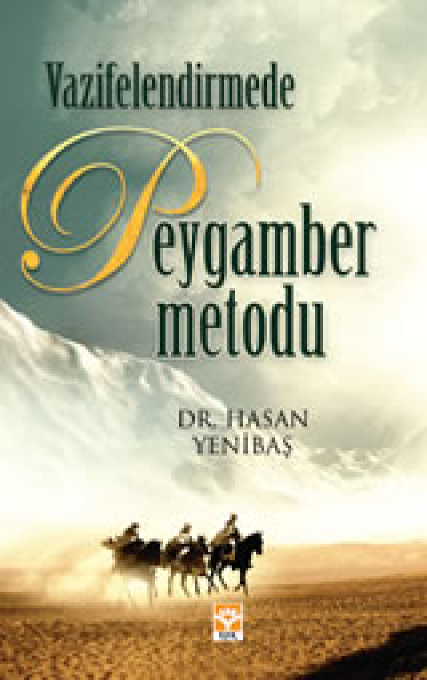

Vazifelendirmede
Peygamber
metodu
DR. HASAN
YENİBAŞ

VAZİFELENDİRMEDE
PEYGAMBER METODU
Dr. Hasan YENİBAŞ

VAZİFELENDİRMEDE PEYGAMBER METODU

Dr. Hasan YENİBAŞ

VAZİFELENDİRMEDE PEYGAMBER METODU

Editör
Ömer ÇETİNKAYA

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan Demirhan

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-278-404-8

Yayın Numarası
522

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Şubat 2011

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 5
34696 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.isikyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
KISALTMALAR 11
GİRİŞ 13

Birinci Bölüm

PEYGAMBERİMİZİN KABİLİYETLERİ TESPİTİ VE DEĞERLENDİRMESİ

1. Kabiliyetin Tanımı 19
2. Peygamberimizin Kabiliyetleri Tespit Edip Değerlendirmesi ve Bazı Örnekler 21
a) Zeyd b. Sâbit ve Dil Öğrenimi 22
b) Ebû Mahzûre ve Müezzinlik 23
c) Üsâme b. Zeyd ve Ordu Komutanlığı 25
d) Muâz İbn Cebel ve Eğitim-Öğretim Faaliyetleri 27
A) Peygamberimizin İnsan İstihdamı Usulleri 29
1. Yetiştirme Süreci 29
a) Sorumluluk Duygusu Kazandırma 30
b) Bilgilendirme/Hazırlama 34
c) Tecrübe kazandırma 38
2. İnsan İstihdamında Gözettiği İlkeler 40
a) Her İşi Ehil Olana Verirdi 41
(1) Emanet Kavramı ve İşi Ehline Vermenin Önemi 41
(2) Ehliyet-Liyakat İlişkisi 43
(3) Yaş Faktörü 47
(4) İnanç Faktörü 47
b) Önemli Mevkileri İsteyenleri Oralara Tayin Etmezdi 50

c) Herkesi Mensup Olduğu Asli Grup İçinde İstihdam Ederdi 52
d) Tecrübeye Önem Verirdi 56
e) İsim, Yüz ve Konuşma Güzelliğine Önem Verirdi 59
f) İlim ve Hikmet Sahibi Kimseleri Tercih Ederdi 62
g) Tehlikeli Görevler 64
(1) Gönüllüleri Seçtiği Görevler 64
(2) Yakınlarını Seçtiği Görevler 65
3. İnsanları İstihdam Ettiği Sahalar 67
a) Kâtiplik 67
b) Elçilik 71
c) Eğitim-Öğretim 73
d) Yargı 77
e) Maliye 79
f) Askerî İşler 83
(1) Ordu Kurulması ve Asker Seçimi 84
(2) Askerî Eğitim 87
(3) Askerî İdare 90
g) Rehberlik 93
h) İstihbarat/Haberleşme 95
i) Sağlık 100
J) Hususî Hizmetler 104

B) Peygamberimizin İnsan Unsurunu Verimli Kullanma Yöntemleri 106
1. Örnek Olması/Efendimizin Aşkın Temsili 106
2. İstişareye Önem Vermesi 107
3. İnanç faktörünü Değerlendirme 110
4. Cemaatleşme Prensibi/Ekip Çalışması Yaptırma 113
5. Teşvik/Motivasyon 116

C) Değerlendirme 118

İkinci Bölüm

PEYGAMBERİMİZİN FARKLI KİŞİLİKTEKİ SAHABİLERE YAKLAŞIMI

1. İlim ve Araştırma Âşıkları 124
a) Ebû Hureyre 125
B) Âişe-i Sıddîka 131

2. Asr-ı Saâdetin İlk Sûfileri....137
a) Zâhidler....138
b) Âbidler....147
3. Sevk ve İdare Kabiliyeti Önde Olan Sahâbîler....151
a) Necâşî'nin Ülkesinde Müslümanların İlk Diplomatik Zaferi....152
b) Peygamberimizin İlk Diplomatları: Elçiler....156
c) Nuaym'ın Hendek'teki Rolü....158
d. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Liderlik Yönleri....161
4. Şiiri Hakk'ın Emrine Veren Sahâbiler....167
5. Sosyal Yönü Güçlü Olan Sahâbîler....170
a) Nezâket Timsali Mus'ab b. Umeyr....171
b) Cömertlikte Zirve Olanlar: Ebû Talha el-Ensari ve Abdurrahman b. Avf....177
c) Uzlaştırıcı Tavır Sahibi Sahâbîler....182
Değerlendirme....185
SONUÇ....187
İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR....191

ÖNSÖZ

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), hayatın bütün ünitelerini disipline etmek üzere gönderilmiş bir hidayet rehberidir. Söz, fiil, davranış ve yaratılış hususiyetleriyle beşer için nümûne-i imtisaldir. O'nun getirdiği bütün prensipler fıtratla uyum hâlinde ve pratikte uygulanabilir niteliktedir. Zaten örnek olma vasfını ve âlemşümul olma keyfiyetini de bu nokta itibariyle ihraz etmektedir.

Kur'ân ve Sünnet, kıyamete kadar gelecek bütün insanların her türlü problemini çözme potansiyelinde gelmiş ilâhî sistemin iki temiz kaynağıdır. Kur'ân ve Sünnet'in her meselede yeterliliğini kabul etme, istifade etme açısından çok önemlidir. Her Müslüman, dünya ve ahiret saadetini kazanmanın yegâne yolunun bu iki kaynaktan geçtiğini tereddütsüz kabul etmelidir. Aksi hâlde, bu kaynaklardaki mesajların keşfedilmesi, hele hele çağımızın temel problemlerine çözüm üretilmesi mümkün olmayacaktır.

Kur'ân'ın pratize edilmiş şekli olan Sünnet, hayatın bütününü kuşatmış ve en küçük bir bölümünü dahi ihmal etmemiştir. O, günlük hayatın sıradan meseleleri olan yeme, içme, uyuma, yolda yürüme, konuşma ve komşuluk ilişkileri gibi pek çok sistemin herhangi bir prensip teklifinde bulunmadığı konularda bile yol göstermiş ve ve fıtrata uygun davranış şeklini tespit etmiştir. Müntesiplerinin tuvalete girme adabını bile düzenleyen bir sistemin, içtimâî hayatı düzenlememesi düşünülemez.

Allah Resûlü, insanla ilgili her meselede bize rehberlik yaparak kendisinden sonra uygulayabileceğimiz prensip ve metotlar bırakmıştır. Bir başka ifadeyle O, insanların aşiret düzeninde yaşadığı bir dönemde, içtimâî hayatı bütün yönleriyle sistemleştirerek, asrımızda ve gelecek asırlarda değerinden ve güncelliğinden hiçbir şey kaybetmeyen prensipler ihtiva eden yürümeye çok müsait bir yol bırakmıştır.

Biz bu çalışmamızda, psikoloji, sosyal psikoloji, işletme ve insan kaynakları yönetimi adı altında farklı disiplinlerin inceleme sahasında yer alan insan unsurunun değerlendirilmesi meselesini Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulamaları çerçevesinde ele almaya çalıştık. Araştırmamız sonucunda gördük ki, Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) her ferdi kendi karakteri çerçevesinde değerlendirmiş ve herhangi bir kimsenin zayi olup gitmesine fırsat vermemiştir. İçtimâî hayatın her sahası için insan yetiştirmiş ve kadrosunu en verimli şekilde değerlendirmiştir. Günümüzün en büyük problemlerinden birinin insan yetiştirme ve yetişmiş kimseleri yerli yerinde değerlendirme meselesi olduğu düşünülecek olursa, Peygamberimizin uygulamalarının günümüz açısından önemi anlaşılacaktır. Bu araştırmanın bu sahalarda yapılacak yeni çalışmalar konusunda fikir vermesi ve psikoloji, sosyal psikoloji, işletme ve insan kaynakları yönetimi konusunda eğitim almış kimselerin Sünnet'in bu yönünü keşfetmeleri için ilk elden bilgi aktarması en büyük temennimizdir.

Bu çalışma sırasında fikirlerinden ve emeklerinden istifade ettiğim merhum Muhterem Hocam Prof. Dr. İbrahim Canan'ı rahmetle anar, yakın ilgi ve desteklerini gördüğüm muhterem hocalarım Prof. Dr. Raşit Küçük, Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan, Prof. Dr. Davut Aydüz ve Doç. Dr. Ayhan Tekineş Beylere teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Hasan YENİBAŞ

21 Aralık-2009

Beylikdüzü/İSTANBUL

KISALTMALAR

A. mlf.:	Aynı müellif
A.Ü.İ.F.D.:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.:	Bin, ibn
bkz.:	Bakınız
D.E.Ü.S.B.E.:	Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Haz. :	Hazırlayan
Hz.:	Hazreti
md.:	Madde, maddesi
nşr.:	Neşreden
s.:	Sayfa
sy.:	Sayı
trc.:	Tercüme eden
thk.:	Tahkik eden
ts.:	Basım tarihi yok

vd.:	ve devamı
v.dğr.:	ve diğerleri
y.y.:	Basım yeri yok

GİRİŞ

İnsan, tarihin ve muhtelif ilimlerin temel malzemesidir. Allah'ın isimlerini gösteren en câmî ayna olan insan, vahyi anlamaya ve yorumlamaya müsait yapısıyla ilahî kelama muhatap olmuş, ona kulak vermesi ve doğru anlaması nispetinde de istikametini muhafaza etmiştir. İlahî mesajlardan yüz çevirdiği veya uzak kaldığı dönemlerde de istikametten mahrum kalmıştır.

Bilginin en doğrusu vahiy kaynaklı olanıdır. Vahyin dışındaki bilgilerin yanlış olması her zaman mümkündür. Geçtiğimiz birkaç asırlık zaman dilimi içerisinde, vahyi temel referans noktası almadan, insanın tanınması, eğitilmesi, istihdamı vb. ile ilgili pek çok ilmî disiplin teşekkül etmiştir.

Bununla beraber bir Müslüman için Kur'ân ve Sünnet'in filtresinden geçmiş bir bilgi çok daha önemlidir. Bu iki kaynakla çelişki hâlinde olan bilgiler ise elbette kabul edilemez. Burada hemen şu hususu da belirtmemiz gerekmektedir. Bir ilmî disiplinin vahiy kaynaklı olmaması tamamen vahyî bilgiye zıt olmasını gerektirmez. Belli ölçüde vahyî bilgiyle uyumlu olması da tamamen kabul edilmesini gerektirmez.

Psikoloji, pedagoji, insan kaynakları ve işletme alanları batılı

anlayışa uygun gelişmiş disiplinlerdir. Oysa bu alanlar, insanın tanınması, eğitilmesi, doğru ve verimli istihdamı açısından çok önemlidir. İnsan bu yönlerden doğru okunmazsa, verimli değerlendirilemez ve israf edilir. İnsan israfı ise şüphesiz bütün değerlerin israfı manasına gelmektedir.

Yaş kuru her şey, önemi ölçüsünde Kur'ân'da bulunduğu gibi[1], onun pratiğe aktarılmış şekli olan Sünnet'te de kıyamete kadar gelecek ve insanlığın makro plânda bütün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde her şey, model olarak mevcuttur. Yani her meseleyle ilgili bir numune, prensip, metot, beyan veya tasrih bulmak, hiç olmazsa bir işaret yakalamak her zaman mümkündür.

Beşerî ilimlerin hızla geliştiği ve kendi disiplinlerini oluşturduğu günümüzde, hayatın bizzat kendisi ve doğruların ilham kaynağı olan Sünnet'in bu açıdan değerlendirilmesi gecikmeden ifa edilmesi gereken bir vazife olarak önümüzde durmaktadır. Amacımız bu alanlarda son sözü söylemek değildir. Zira bu sahalarla ilgili İslâmî ilimlerde yapılan çalışmalar oldukça azdır ve oldukça yenidir. Yani, söylenecek çok söz ve yapılacak pek çok çalışma vardır. Bizim hedefimiz bu vetireye katkı sağlamak ve Sünnet'in zengin hazinelerinden ilgili kimseleri haberdar etmektir. Ayrıca, hususiyle psikoloji, pedagoji, insan kaynakları ve işletme alanlarında çalışma ve araştırma yapan ve bu konuların İslâmî ilimlerdeki yönünü merak eden araştırmacılara da ilk elden bilgi ve malzeme temin etmektir.

"*İnsan-ı kâmil*" ufkunun en büyük temsilcisi olan Peygamber Efendimiz, insanları her yönüyle kemal ufkuna ulaştıracak prensiplerle gelmiştir. Beşer her alanda gerçek başarıyı ve saadeti yakalamak istiyorsa bunun yolu, *En Büyük Hidayet Rehberi* olan Hazreti Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) mesajlarını doğru okumaktır. Yusuf Kardâvî'nin isabetle belirttiği gibi Sünnet, hayatın

[1] Bkz. el-En'âm (6), 59

bütününü kuşatan kapsamlı bir metoda sahiptir. "Bu; uzunluk, genişlik ve derinlik olarak insan hayatının hepsini kaplaması ile temayüz eden bir metottur. Uzunlukla; insanın doğumundan ölümüne dek, hatta ceninlik döneminden, ölümünden sonrasına kadar bütün hayatını kapsayan zaman dilimini kastediyoruz.

Genişlikle de; evde, çarşıda, mescitte, yolda, işte, Allah'la irtibatta, kişi, aile, Müslüman veya gayr-i Müslimler, hatta insan, hayvan ve bitkiler ile olan ilişkilerde dahi, kişinin daima Sünnetin rehberliğinde yürümesiyle hayatın her sahasını kuşatan genişliği kastediyoruz.

Derinlikten maksat ise; insan hayatının iç yapısındaki derinliktir ki, bu da; vücud, akıl ve ruhu kapsar, zâhir ve bâtını içine alır; söz, amel ve niyeti de kuşatır."[2]

Sünnet'in bu yönünün bilinmesi pek çok problemin çözümüne kapı aralayacaktır. Bu anlayış, ilimlerin önündeki tıkanmaların açılmasına da katkı sağlayacaktır. Hatta ilimlere yeni ufuklar kazandıracaktır.

Biz her meselemizi Kur'ân ve Sünnet'in aydınlık ikliminde çözebileceğimize inanıyoruz. Peygamberimizin hayatı ve şahsiyeti, her devrin insanının her türlü ihtiyacına cevap verebilecek yeterliliktedir. Bu çalışmanın amacı, Sünnet'in hayatın bütün ünitelerini kuşattığına işaret ederek, insanın tanınması, kabiliyetlerin tespiti, geliştirilmesi ve her ferdin farklı hususiyetlerine göre uygun şekilde değerlendirilmesi gibi hususlarda Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) metodunu tespit etmeye çalışmaktır. Böylece, Sünnet'in günümüze taşınması hususundaki çalışmalara katkı sağlamaktır.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

---

2 Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 115-116

Birinci Bölüm

PEYGAMBERİMİZİN KABİLİYETLERİ TESPİTİ VE DEĞERLENDİRMESİ

PEYGAMBERİMİZİN KABİLİYETLERİ TESBİTİ VE DEĞERLENDİRMESİ

1. Kabiliyetin Tanımı

Kabiliyet, insanların ferdî hususiyetlerinden biridir. Kur'ân'da, "Sizin çalışmanız birbirinden farklıdır."[3] denilerek, insanların farklı yeteneklere sahip olduğuna işaret edilmiştir.

Kısaca potansiyel güç diye ifade edilen kabiliyet[4], herhangi bir beceri alanında bir şeyler öğrenme fırsatı verildiği zaman, insanın bundan yararlanma gücü olarak tarif edilebilir.[5]

İnsanda çok sayıda kabiliyet bulunmaktadır. Ne var ki, bütün kabiliyetlerin en son sınırına kadar geliştirilmesi imkânsızdır. Bir insan ömrü buna yetmez. Bununla beraber, insanlar, yetenek bakımından birbirlerinden farklıdırlar.[6] Ancak, insanlarda bulunan kabiliyetler geliştirilebilir. Bu konuda da başarılı olmak için insanlarda bulunan kabiliyetleri iyi tespit etmek ve var olan yetenekleri geliştirmeye çalışmak gerekmektedir. Kazanılması muhtemel nice kabiliyetler, tanınmadan gelişigüzel bir eğitime tabi tutulmuş ve kaybedilmiştir.[7]

---

3 el-Leyl (92), 4
4 Baymur, *Genel Psikoloji,* s. 230
5 Baymur, *Genel Psikoloji,* s. 249
6 Bkz. Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 230
7 Ülken, *Eğitim Felsefesi,* s. 4

İnsanların eğitilmesinde ve istihdamlarında, kabiliyetlerin yerinde kullanılması önemlidir. İnsanları yetenekleri doğrultusunda değerlendirmek faydalı ve verimli olurken, ferdin kabiliyeti dışında bir alana zorlanması, ondaki psikolojik yapının olumsuz etkilenmesine ve başarısızlığa neden olmaktadır.

İnsanların farklı kabiliyetlere sahip olması tamamen fıtrîdir, yaratılışla ilgilidir. Peygamber Efendimiz de insanlardaki bu farklılığa işaret ederek şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın benim vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilim, bol yağmura benzer. Bu yağmur bazen öyle bir toprağa düşer ki, onun bir kısmı suyu kabul eder ve çayır ile ot bitirir. Bir kısmı da kurak olur, suyu üstünde tutar da, Allah onunla insanları faydalandırır. Ondan hem kendileri içerler, hem de hayvanlarını sularlar ve ekinlerini yetiştirirler. Bu yağmur, diğer bir çeşit toprağa daha isabet eder ki, düz ve kaypaktır; ne suyu üstünde tutar, ne de çayır bitirir. Allah'ın dinini anlayıp da, Allah'ın benim vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilimden faydalanan ve bunu bilip de başkasına bildiren kimse ile, bunu duyduğu vakit kibrinden başını bile kaldırmayan ve Allah'ın benimle gönderdiği hidayetini kabul etmeyen kimse böyledir.*"[8]

Görüldüğü gibi bu hadiste hidayetle birlikte, ilimde kabiliyeti olup olmama durumu, su-toprak münasebetiyle izah edilmiş[9] ve insanların eşit olmadığı bir vâkıa olarak ortaya konmuştur.

Diğer bir hadiste de Peygamberimiz, "*İnsanlar madenler gibidir. Cahiliye devrinde hayırlı olanlar, dinde ilim sahibi olurlarsa,, İslâm devrinde de hayırlı olurlar.*"[10]

İnsanlar madenler gibidir. Zira ne kadar çok maden bulunur

---

8 Buhârî, *İlim* 20

9 Coşkun, *Peygamberimizin İnsan Anlayışı,* s. 324. Ayrıca bkz. Dölek, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller,* s. 180-181

10 Buhârî, *el-Enbiyâ* (21) 14; *Menâkıb* 1; Müslim, *Birr* 160; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 539

ve bu madenler ne derece işletilebilirse o nispette insanlığa yararlı olur. Yani her madenin kendine has hususiyetleri vardır. Önemli olan madenlerin keşfedilip işlenebilmesidir. Aynen bunun gibi insanların da maden gibi ayrı ayrı hususiyetleri ve kabiliyetleri vardır. Eğer bu kabiliyetler ve istidatlar iyi keşfedilir ve işlenebilirse hem kendisine hem de millete faydalı bir hâle gelebilir. Böylece insandan son derece verimli bir şekilde istifade edilmiş olacaktır.[11]

Görüldüğü gibi kabiliyet, her insanda farklı farklıdır. Önemli olan, insanların kabiliyetlerini tanıma ve onları uygun bir şekilde eğitme, geliştirme ve istihdam etmedir. Her insana kabiliyet, mizaç ve ferdi özelliklerini dikkate alarak muamele etmek aynı zamanda fıtrata saygının bir ifadesidir.

2. Peygamberimizin Kabiliyetleri Tespit Edip Değerlendirmesi ve Bazı Örnekler

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), insanları çok iyi tanımasının yanında onların yaratılış bakımından farklı olduklarına da işaret etmiştir. Zaten lider de, kadrosundaki elemanları çok iyi tanımalıdır. Kimi, neden sorumlu tutacağını, kimden neyi ve ne ölçüde bekleyeceğini çok iyi bilmelidir. Zira insan sarrafı olmayan, kimi nerede, nasıl ve niçin kullanacağını bilmeyen, hangi işin kime yaptırılacağını tespit edemeyen bir kimse iyi bir idareci olamaz.

Peygamberimiz, çevresindeki insanları çok isabetli olarak yerli yerinde kullanmıştır. Kime hangi vazifeyi vereceğini çok iyi tespit etmiş ve bunda da tam bir isabet kaydetmiştir. Hatta diyebiliriz ki, onun, insanların istidat ve kabiliyetlerini keşfedip kullanması ve her insanı yerli yerinde vazifelendirmesi Peygamberliğinin delillerinden biri sayılabilir.

---

11 Dölek, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, s. 134-135

Burada Hazreti Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem)ashabını hususi vasıflarıyla tanıdığını gösteren iki hadise yer vermek istiyoruz: "*Ümmetimin en merhametlisi Ebû Bekir'dir. Allah'ın emirlerine uyma hususunda en titiz olan Ömer'dir. Hayâ bakımından en ileri olanı Osman b. Affan'dır. En isabetli hüküm vereni Ali'dir. Helâl ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel'dir. Ferâizi en iyi bilen Zeyd b. Sâbit'tir. Kur'ân okumasını en iyi bileni Übey b. Kâ'b'dır. Her ümmetin bir emini vardır. Bu ümmetin emini Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır. Ebû Zerr'den daha doğru sözlü olan birini ne gök gölgeledi ne de yer taşıdı. O, verâda Hz. İsa gibiydi.*"[12]

"*Kur'ân'ı şu dört kişiden alın! Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Muâz b. Cebel ve Übey b. Kâ'b.*"[13]

Şimdi kabiliyetlerin tespit edilip yerinde değerlendirilmesiyle ilgili bazı misaller vermek istiyoruz.

a) Zeyd b. Sâbit ve Dil Öğrenimi

Peygamber Efendimiz, Yahudilere güvenmediği için Zeyd b. Sâbit'e İbraniceyi öğrenmesini emretmiş o da on beş gün içinde iyice öğrenmiş ve Peygamberimizin Yahudilerle olan yazışmalarını yürütmüştür.[14]

Zeyd b. Sâbit'in kısa sürede İbraniceyi öğrenmesi, onun dil öğrenmeye olan yeteneğini göstermektedir. Hatta bu durum, bu konuda en yetenekli kişinin o olduğunu göstermektedir ki, Peygamberimizin tespiti oldukça yerinde ve isabetlidir.

Burada dikkat çekici bir husus da, yabancı dil öğretimi ve yabancı dille eğitim konularını "yetenek ve ihtiyaç" çerçevesinde sınırlı tutmalı, tüm öğrencilere öğretmeye kalkmamalıdır. Bu tavrı

---

12 Buhârî, *Fezâilü'l-ashâb* 26; Tirmizî, *Menâkıb* 50; İbn Mâce, *Mukaddime* 11

13 Buhârî, *Menâkıbu'l-ensâr* 14, 16; Tirmizî, *Menâkıb* 50

14 Bkz. Ebû Dâvûd, *İlim* 2

eğitim ilkesi hâline getirmek, insan, ekonomi ve zaman israfına engel olacaktır.[15] Zira herkesin her şeyi öğrenmeye ne imkânı ve zamanı vardır ne de böyle bir şeye ihtiyaç bulunmaktadır. Peygamberimiz bu uygulamasıyla, bazı kimselerin bazı branşlarda uzmanlaşması konusunda da ilk adımı atmıştır.

Günümüzde yabancı dil öğrenimi eğitim, ticaret, uluslar arası ilişkiler vs. açılardan büyük önem kazanmıştır. İlgili kimselerin mutlaka iyi derecede dil öğrenmesi artık bir ihtiyaç hâline gelmiştir. Zira günümüzde dış dünyaya açılmanın vasıtası dildir. Öyle ise ihtiyaç olan her alanla ilgili hiç olmazsa ihtiyaca cevap verecek kadar kişinin dil öğrenmesi gereklidir. Bir de irşad ve tebliğ açısından meseleye bakmak gerekirse, dünyaya İslâm'ın aydınlık mesajlarını aktarmak durumunda olan kimselerin muhataplarının dillerini öğrenmeleri gerekmektedir. Günümüzde her ne kadar belli diller öne çıkmış olsa da, irşad ve tebliğ maksadıyla küçük devletlerin ve sayıca az olan milletlerin dahi dillerini öğrenmek, o dillerde neşriyat hazırlamak dinî bir vecibe hâline gelmiştir.

b) Ebû Mahzûre ve Müezzinlik

Resûl-i Ekrem Efendimiz, Bilal-i Habeşî'nin okuduğu ezan ile alay edenler arasından Ebû Mahzûre gibi Mescid-i Haram'da müezzinlik yapabilecek bir şahsı tespit etmiştir.[16]

Peygamberimizin dört müezzininden biri olan Ebû Mahzûre[17], bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Huneyn Savaşından dönmekteydi. Ben, hepsi Mekkeli olan ve gençlerden müteşekkil on

---

15 Çakan, *Siyasetli Muhammed*, s. 25

16 Çakan, *Siyasetli Muhammed*, s. 18

17 Peygamberimizin müezzinleri Bilal, İbn Ümm Mektûm, Sa'd el-Karaz ve Ebû Mahzûre'dir. Geniş bilgi için bkz. Kettânî, *Terâtib*, I, 216-219; Canan, *Kütüb-i Sitte*, VII, 477-482

kişilik bir grupla beraberdim. Huneyn yolunda Resûlullah ile karşılaştık. Resûlullah'ın müezzini namaz için ezan okuyordu. Biz bir köşeye çekildik ve alay ederek müezzinin söylediklerini tekrar etmeye başladık. Bu arada Resûlullah bizi duymuştu. Ezan bittikten sonra, "Şunların içinde güzel/gür sesli biri var." diye adam gönderip bizi huzuruna çağırttı. Resûlullah;

"**Sesi gür olanınız hanginiz?**" buyurdu. Yanımdakilerin tamamı beni gösterdiler. Resûlullah onları saldı, beni yanında alıkoydu. Sonra bana;

"**Haydi bir ezan oku!**" buyurdu. Resûlullah'tan ve bana emrettiği işten son derece nefret ettiğim hâlde, çaresiz kalktım, önünde ayakta durdum. Bizzat kendisi bana ezanın okunuşunu telkin etti, öğretti.

Ben ezanı bitirdiğim zaman içinde bir miktar gümüş para bulunan bir kese verdi. Daha sonra alnımı, göğsümü sıvazladı ve "**Mübarek olsun.**" buyurdu. Ben;

"Yâ Resûlallah, Mekke'de ezan okumama müsâde et." dedim.

"**Müsâde ettim.**" buyurdu.

İşte o anda, Resûlullah'a karşı duyduğum kin ve nefretten bende eser kalmamış, gönlüm ona karşı sevgi ile dolup taşmıştı. Mekke valisi Attâb b. Esîd'e geldim ve onun valiliği süresince Resûlullah'ın emriyle Mekke'de müezzinlik yaptım."[18]

O, gür ve tatlı sesiyle Ebû Mahzûre, vefat edinceye kadar Mescid-i Haram'da müezzinlik yapmaya devam etmiştir. Kendisinden sonra da uzun süre çocuk ve torunları aynı görevi devam ettirmiştir.[19]

---

18 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 409; Nesâî, *Ezan* 5,6; İbn Mâce, *Ezan* 2

19 Hayatı hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 450; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, VI, 278-279; Zehebî, *Siyer*, III, 117-119; İbn Hacer, *İsâbe*, s. 1549; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, II, 302

Öte yandan Peygamber Efendimizin, ezanın sözlerini rüyasında gören Abdullah b. Zeyd'i değil de Bilâl-i Habeşî'yi müezzinlikle görevlendirmesi ve gerekçe olarak da "**Onun sesi senden daha gür ve müessirdir.**" buyurması[20], yetenek ve husiyetlerine göre insanları en uygun yerde değerlendirdiğinin bir başka göstergesidir.[21]

Burada dikkat çekici bir husus da Resûl-i Ekrem Efendimiz'in bütün problemlere irşat ve tebliğ açısından yaklaşmış olmasıdır. O, kendisine karşı en haşin ve sert tavır sergileyenleri bile hilmiyle yumuşatıp gönüllerine girmesini bilmiştir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da, problem gibi gözüken kimselere eğer misyon yüklenirse o kişiler kazanılabilir. Hazreti Peygamber, buradaki tavrıyla bu konuda da güzel bir örnek ortaya koymuştur.

c) Üsâme b. Zeyd ve Ordu Komutanlığı

Peygamberimiz vefatına yakın günlerde Üsâme b. Zeyd'i, Şam'a göndermek istediği bir ordunun başına komutan yapmıştı. Ordunun içerisinde ashabın ileri gelenlerinden ve yaşça büyük olanlarından pek çok kimse de bulunmaktaydı.[22] Üsâme o günlerde henüz on sekiz yaşındaydı. Bazı kimseler, Ebû Bekir, Ömer, Ebû Ubeyde gibi sahabenin ileri gelenleri varken henüz çok genç olan Zeyd'in komutanlığını yadırgamışlar ve bu konuda ileri geri konuşmaya başlamışlardı. Muhtemelen bu dedikodunun arkasında münafıkların parmağı vardı. Durum Peygamberimize intikal edince halkın huzuruna çıktı onlara şöyle hitap etti: "*Siz Üsâme'nin komutanlığına itiraz ediyormuşsunuz. Vaktiyle babası Zeyd'in komutanlığına da itiraz etmiştiniz. Vallahi o komutanlığa*

---

20 Ebû Dâvûd, *Salât* 28; Tirmizî, *Mevâkît* 25; İbn Mâce, *Ezan* 1; Dârimî, *Salât* 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 43

21 Çakan, *Siyasetli Muhammed*, s. 20

22 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 436

son derece layık ve benim yanımda insanların en sevgili olanlarındandı. Şimdi de bu Üsâme öylece kumandanlığa layıktır. O bana babasından sonra insanların en sevgili olanlarındandır. Size onu tavsiye ediyorum. Şüphesiz o sizin sâlihlerinizden biridir."[23]

Üsâme gibi genç bir kimsenin komutan olmasının yadırganması normaldi. Bu durum Arapların alışageldiği bir şey değildi. Ancak Resûlullah insanları değerlendirirken ve istihdam ederken yaşlarını değil de liyakatlerini dikkate alıyordu. Bundan dolayı Üsâme'yi, onca güngörmüş sahâbî dururken yaşına ve sosyal statüsüne bakmadan orduya komutan tayin etmiş, bütün eleştirileri göğüsleyerek, lâyık olan kimseyi lâyık olduğu yerde ve görevde değerlendirmek gerektiğini göstermiştir.[24]

Üsâme genç yaşına rağmen bu vazifeye liyakati olan birisiydi. Nitekim Peygamberimizin emriyle hazırlanan bu orduyla yaptığı seferden zafer ve başarıyla dönmüş, ve neticede Müslümanlara birçok yönden fayda temin ederek liyakatini ispat etmiştir.[25]

Başta Hz. Ömer olmak üzere önde gelen pek çok sahâbî, Efendiler Efendisinin bu konudaki tercihine saygı duymuşlar ve Üsâme'nin konumuna karşı saygılı davranmışlardır. Hz. Ömer Üsâme'yi gördüğünde, ona "Selam senin üzerine olsun ey mü'minlerin emiri!" diye hitap edince Üsâme, "Allah sana mağfiret etsin ey mü'minlerin emiri, bunu bana mı söylüyorsun?" karşılığını verir. Hz. Ömer de, "Sana hayatım boyunca böyle hitap edeceğim. Çünkü Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat ettiğinde sen üzerimde emirdin." der.[26]

---

23 Müslim, *Fezâilü's-sahâbe* 63-64; Buhârî, *Megâzî* 87

24 Çakan, *Siyasetli Muhammed,* s. 20-21

25 Bkz. Taberî, *Târih*, 480-481 Üsâme b. Zeyd'in askerî yönü için bkz. Hâşimî, *Asru's-sahâbe,* s. 318-324

26 Kettânî, *Terâtib,* I, 136

d) Muâz İbn Cebel ve Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Peygamberimiz çevresindeki insanları çok iyi tanıyordu. Hatta onları kendilerinden daha iyi tanıdığını söylesek mübalağa etmiş sayılmayız. O, kimi hangi işte kullanmışsa muhakkak oraya en uygun kişinin o olduğu zamanla anlaşılmıştır. Bu konudaki en güzel misallerden biri de Muâz b. Cebel'dir.

Onun en bariz yönü, ilmî bakımdan sahabe arasında yüksek bir seviyeye ulaşmış olmasıdır.[27] Peygamberimizin, "*Kur'ân'ı şu dört kişiden alın! Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Muâz b. Cebel ve Übey b. Kâ'b.*"[28] buyurması da konumuz açısından önemlidir. Muâz b. Cebel, hususiyle fıkıh bilgisiyle şöhret bulmuştur.[29] Bizzat Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "*…Ümmetimin helâl ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel'dir…*"[30] buyurarak onun bu yönüne işaret etmiştir. Nitekim İslâm âlimleri fıkıh konusunda Hz. Muâz'ın görüşlerine önem vermişlerdir. İmam Şafii, ferâizle (miras hükümleri) ilgili birbirine zıt iki haber olsa, bunlardan Zeyd b. Sâbit'in görüşüne uygun olanın tercih edileceğini, eğer onun bu konuda bir görüşü yoksa Muâz'ın görüşüne uygun olanın tercih edileceğini söylemiştir.[31] Hz. Ömer de Câbiye'de halka hitap ederken, Kur'ân'dan sormak isteyenin Übey b. Kâ'b'a, ferâizden sormak isteyenin Zeyd b. Sâbit'e, fıkıhtan sormak isteyenin de Muâz b. Cebel'e sormasını tavsiye ederek[32], Muâz'ın fıkhî yönünü ön plâna çıkarmıştır. Muâz'ın fetvâ veren sahabe

---

27 İbn Hacer, *Takrîb*, II, 262

28 Buhârî, *Menâkıbu'l-ensâr* 14, 16

29 Hâlid Muhammed Hâlid, *Ricâlün havle'r-rasûl*, s. 99

30 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 184, 281; Tirmizî, *Mukaddime* 11

31 Kettânî, *Terâtib*, II, 295 Şafiî'nin ferâiz konusunda önce Zeyd'i zikretmesi, Peygamberimizin, ferâiz ilmini en iyi bilen kimsenin Zeyd b. Sâbit olduğunu söylemesinden dolayıdır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 184, 281; Tirmizî, *Mukaddime* 11

32 Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, IV, 556

arasında yer alması da bu yönünü göstermektedir.[33] Hz. Ömer, bir defasında kendisine, doğru hüküm verme konusunda yardımcı olduğu için, "Analar Muâz gibisini doğurmadılar, eğer Muâz olmasaydı Ömer helak olmuştu." demiş[34] Muâz Şam'a gitmek üzere yola çıktığı zaman Medinelilerin Muâz'ın fetvalarından mahrum kaldıklarını görmüş ve Hz. Ebû Bekir'den onun gidişine engel olmasını istemiştir.[35] Hz. Ömer'in Muâz'ı bu kadar öne çıkarmasının bir sebebi de, aklını iyi kullanması ve isabetli hüküm vermesi yönünden kendisine en çok benzeyen kimsenin Muâz olmasıdır.[36]

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), Muâz'ı ilim ve irşad faaliyetlerinde kullanmış, genç yaşına rağmen hem vâli ve zekât âmili hem de dini öğretmek üzere Yemen'e göndermiştir.[37] Muâz'ı Yemen'e gönderirken, aralarında şu diyalog geçmişti:

– *Yemen'de ne ile hüküm vereceksin?*

– Allah'ın kitabı ile.

– *Kitap'ta bulamazsan?*

– Resûlullah'ın sünneti ile hüküm veririm.

– *Sünnette de bulamazsan?*

– Kendi reyimle ictihad ederim. Bunun üzerine Peygamberimiz: "*Resûlünün elçisini, Resûlünün hoşnud olduğu şeyde muvaffak kılan Allah'a hamd ederim.*" buyurdular.[38]

---

33 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât,* II, 350; Suyûtî, *Tedrîb,* s. 404; Irâkî, *Fethu'l-muğîs,* III, 117-118; Kettânî, *Terâtib,* II, 487

34 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 354-355

35 İbn Sa'd, *Tabakât,* II, 348-349

36 Hâlid Muhammed Hâlid, *Ricâlün havle'r-rasûl,* s. 99

37 Buhârî, *Zekât* 41, 63, *Meğâzî* 60, *Tevhîd* 1; Müslim, *Îmân* 29, 31; Ebû Dâvûd, *Zekât* 5; Tirmizî, *Zekât* 6; Nesâî, *Zekât* 46; İbn Mâce, *Zekât* 1

38 Ebû Dâvûd, *Akdiye* 11, *Ahkâm* 3; Dârimî, *Mukaddime* 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 230, 236, 242

Hz. Peygamber'in Muâz'ın verdiği cevaptan duyduğu memnuniyet Muâz'ın tam bu işin adamı olduğunu ve isabetli bir görevlendirme olduğunu göstermektedir. Muâz hayatı boyunca ilim öğretmekle meşgul olmuş, Peygamberimiz zamanında kendi mahallesinde imamlık yapmış[39] ve fetvâ vermiş,[40] Hz. Ebû Bekir zamanında da fıkıh öğretmek amacıyla Şam'a gitmiştir.[41]

A) Peygamberimizin İnsan İstihdamı Usulleri

1. Yetiştirme Süreci

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün işlerinde muvaffak olmuş ve her yönden başarısını ispat etmiştir. Bundan dolayı O'nun hayatı, başarılı olmanın prensiplerini öğrenme bakımından da bizim için örnek ve modeldir. O'nun yetiştirdiği insanlar insanlık tarihinin örnek şahsiyetleri olduğu gibi insanlığa en büyük hizmet de bu nesil tarafından gerçekleştirilmiştir. Sahabe, insanoğluna semavî bir armağan gibidir. Bu husus bizzat Hz. Peygamber tarafından da dile getirilmiş ve sahabenin en hayırlı nesil olduğu vurgulanarak,[42] Allah'ın onları insanlar arasından hususi olarak seçtiği belirtilmiştir.[43] Sahabe, diğer nesillere göre hususiyeti olan bir topluluktur. Bu hususu belirten Karâfî, "Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), başka hiçbir mucizesi olmasaydı, sadece ashabı onun peygamberliğini ispat için yeterdi."[44] demiştir.

Bizim burada ele almak istediğimiz husus, elbette ki sahabenin faziletleri değildir. Ancak çalışmamızın bütünlüğü açısından,

39 Buhârî, *Ezân* 63
40 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 348
41 Mâlik, *Muvatta*, Şa'r 16
42 Buhârî, *Fezâilu'l-ashâb* 1; Müslim, *Fezâilu's-sahâbe* 212; Tirmizî, *Fiten* 45; İbn Mâce, *Ahkâm* 27
43 Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 375
44 Karâfî, *Furûk*, IV, 1305, (242. fark'ın sonunda)

bu mümtaz topluluğun nasıl bir süreçten sonra belli bir kıvama geldiğini ana hatlarıyla da olsa tespit etmek gerekmektedir. Bu süreci ana hatlarıyla üç aşamada ele almak mümkündür.

a) Sorumluluk Duygusu Kazandırma

Allah Resûlü, tebliğinin her aşamasında muhataplarında sorumluluk duygusuna vurgu yapmıştır. Mesuliyet tedbirleri, fiilî tedbirlerinden önce gelmiştir. Zira sorumluluk duygusuna sahip kimseler, şuurlu ve dikkatli hareket ederler.

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), bazen bütün Müslümanları içine alacak şekilde, bazen de az veya çok belli bir topluluğu ihtiva edecek tarzda insanların sorumlu olduğunu belirtmiştir. Bazen de tek bir kişiye sorumluluğunu hatırlatmıştır. Şimdi konumuzla ilgili bazı misalleri zikretmek istiyoruz.

Peygamber Efendimiz toplumun her seviyesindeki fertlerin sorumluluğu olduğunu belirtmiş ve hiç kimseyi muaf tutmamıştır. "*Hepiniz çobansınız ve hepiniz elinin altındakinden sorumlusunuz: Devlet reisi çobandır ve elinin altındakinden sorumludur. Her fert ailesinin çobanıdır ve onlardan sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanı ve onların gözetiminden sorumludur. Hizmetçi efendisinin malının çobanı ve elinin altındakilerden sorumludur. Her birerleriniz çoban ve her birerleriniz râiyetinden sorumludur.*"[45]

İrşad ve tebliğ bakımından da her Müslüman sorumlu tutulmuştur. "Kim bir fenalık görürse, onu eliyle düzeltsin. Buna güç yetiremezse diliyle düzeltsin. Buna da güç yetiremezse hiç olmazsa kalbiyle buğz etsin."[46] hadisi bu sorumluluğu belirtmektedir.

Daha önce de ele aldığımız gibi ilim öğrenme ve öğretmeye

---

45 Buhârî, *Cuma* 11; Müslim, *İmâret* 20; Ebû Dâvûd, *Harac* 1

46 Müslim, *İman* 78

büyük önem veren Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bu konudaki fiilî tedbirlerinden önce mesuliyet tedbirleri üzerinde durmuştur. Bu konudaki mesuliyet uyarıları, tatbikat safhasında da devam etmiştir. Dolayısıyla bu süreci bir yerde başlatıp, bir yerde bitirmek söz konusu değildir. Zira o dönemdeki toplum, günümüzde olduğu gibi sürekli yenilenen, değişen ve gelişen bir mahiyete sahiptir. Bu da zaruri bilgilerin, topluma yeni katılanlar için tekrar edilmesini gerektirir.

Sorumlulukla ilgili şu hadisleri misal olarak zikredebiliriz. "*İlim öğrenmek her Müslümana farzdır.*"[47] "*Her kim kendisine bir ilim sorulduğunda onu gizlerse Allah kıyamet günü ona ateşten bir gem vurur.*"[48] "*Yedi yaşındayken çocuklara namazı öğretin.*"[49]

Sorumluluk duygusunu yerleştirmeye yönelik hadisler, emir, nehiy gibi farklı üslupla ifade edilmiş olabilir. Nitekim çocuklara namaz öğretilmesiyle ilgili hadis, emir kalıbında ifade edilmiştir. Şimdi bu nüansa da işaret ettikten sonra, değişik konulara ait sorumlulukları hatırlatan bazı hadislere işaret etmek istiyoruz.

"*Mekke fethinden sonra artık hicret yok; fakat cihad ve niyet vardır. Allah yolunda savaşa çağrıldığınız zaman hemen katılın.*"[50] hadisi Allah yolunda mücadele etmekle ilgili sorumluluğu hatırlatmaktadır.

Hz. Peygamber'in Vedâ hutbesindeki bazı sözleri de bu meyanda söylenmiştir: "*Allah'tan korkunuz. Beş vakit namazınızı kılınız. Ramazan orucunuzu tutunuz. Mallarınızın zekâtını veriniz. Yöneticilerinize itaat ediniz! (Bu takdirde doğruca) Rabbinizin cennetine girersiniz.*"[51]

---

47 İbn Mâce, *Mukaddime* 17

48 Ebû Dâvûd, *İlim* 9; Tirmizî, *İlim* 3; İbn Mâce, *Mukaddime* 24

49 Tirmizî, *Mevâkît* 182

50 Buhârî, *Menâkıbü'l-ensâr* 45, *Cihâd* 1, 27, 184; Müslim, *Hac* 445, *İmâret* 85

51 Tirmizî, *Cum'a* 80

Resûl-i Ekrem Efendimizin vefat etmeden önceki son sözleri de sorumluluk eksenli olmuştur: "*Namaza, namaza dikkat ediniz! Efendisi olduğunuz kimseler hakkında Allah'tan korkunuz!*"[52]

"*Kime ilme müstenid olmayan bir fetva verilmişse, bunun günahı fetva verene aittir. Kim bir kardeşine, gerçeğin başka olduğunu bile bile, farklı bir irşadda bulunursa ona ihanet etmiş olur*"[53] buyuran Peygamberimiz, fetvanın ilme dayanması gerektiğini, ilimsiz cahil kimselerin verdikleri fetvadan sorumlu olduğunu belirtmiş ve her önüne gelenin fetva vermesinin yanlışlığına işaret etmiştir.

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) bazen de mesuliyetinin ağırlığından dolayı bazı kimselerin bir takım işleri yapmasını istememiştir. Nitekim O, emirlik talebinde bulunan Ebû Zerr'e şöyle demiştir: "*Ey Ebû Zer! Ben seni zayıf bir kimse görüyorum. Ben kendim için istediğimi senin için de aynen isterim. Öyleyse iki kişi üzerine emir olmayasın, yetim malına da velilik yapmayasın.*"[54]

Güzel söz söyleme sanatı, önemli bir kabiliyettir. Hayra da şerre de kullanılabilir. Bu açıdan Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle bir kabiliyeti olan kimseleri uyarır ve bir bakıma onlara sorumluluklarını hatırlatır: "*Allah Teâlâ, sığırların dilleriyle toplamaları gibi dilleriyle toplayan belâgat sahiplerine buğz eder.*"[55] "*Kim, insanların kalbini çelmek maksadıyla güzel*

52 İbn Mâce, *Vesayâ* 1. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 264; Abdurrezzak, *Musannef*, V, 436

53 Ebû Dâvûd, *İlim* 8

54 Ebû Dâvûd, *Vesayâ* 4; Nesâî, *Vesayâ* 10

55 Tirmizî, *Edeb* 82. Peygamber Efendimiz, belâgat sahibi insanların fiilerini sığırların yeme tarzlarına benzetmiş ve geçimini diliyle sağlayan güzel söz sahibi insanları dikkatlere arz etmiştir. Âlimler, fıtrî olan belâgatın zemmedilmediğini, ancak bunun şu veya bu tarzda insanları aldatma vasıtası yapılmasının zemmedildiğini belirtirler. Siyasî, iktisadî, ideolojik, askerî her çeşit propaganda belagata dayanır ve bunlar maalesef insanları aldatma ve istismar etmeyi hedeflemektedir. Resûlullah buna alet olan "beliğ"leri ikaz etmektedir. (Canan, *Kütüb-i Sitte*, XVI, 349)

konuşmayı öğrenirse, Allah kıyamet günü, ondan ne farz ne nafile hiçbir ibadetini kabul etmez."[56]

Sözün yanlış maksatlarla kullanılmaması konusunda bizleri uyaran Peygamberimiz, konuşmanın faydalı yönlerine de işaret etmiştir: "*Âdemoğlunun, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker veya Allah Teâlâ'nın zikri hariç bütün sözleri lehine değil, aleyhinedir.*"[57]

Bunun yanında Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem), değişik açılardan sorumluluğa işaret eden çok sayıda sözleri vardır. Bir hareket, sorumluluk duygusuyla disipline edilirse hedefli ve faydalı olur. Aksi hâlde, sorumlulukla disipline edilemeyen hareketlerden anarşi ve kaos doğar. Resûl-i Ekrem Efendimiz de etrafındaki fertleri sorumluluk duygusuyla olgunlaştırmış ve onları toplumun faydalı bir unsuru hâline getirmiştir. Sahabenin bütün hareket ve yaşayışlarında Peygamberimiz tarafından ta'lim ve telkin edilen sorumluluk duygusunun izlerini görmek mümkündür. Onların bu hususta ulaştığı ufka işaret etmesi bakımından ilgili bazı misalleri zikretmek istiyoruz.

Peygamberimiz, "*Kim benim üzerime yalan uydurursa, cehennemdeki yerini hazırlasın.*"[58] buyurarak hadis rivayeti hususunda ciddi bir hassasiyet oluşmasını sağlamıştı. Bu sorumluluğu vicdanlarında hisseden sahabe, bu konuda çok dikkatliydi. Hadis ilmindeki yeri herkesin malumu olan ve nübüvvet medresesinin mümtaz talebelerinden Abdullah b. Mes'ud hadis rivayet edeceği zaman "*Resûlullah buyurdu ki*" diye başlar ve sonra gömleğinin düğmelerini çözer, gözleri dolar, boyun damarları şişer ve nihayet hadisi rivayet ederdi. Sonra da: "bunun

---

56 Ebû Dâvûd, *Edeb* 94

57 Tirmizî, *Zühd* 63

58 Buhârî, *İlim* 38; Müslim, *Zühd* 72; Ebû Dâvûd, *İlim* 4; Tirmizî, *Fiten* 70; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 70

üç aşağı-beş yukarı veya buna yakın yahut da buna benzer"[59] şeklinde ikazda bulunurdu.

Allah Resûlü'nün yakınlarından ve Aşere-i Mübeşşere'den olan Zübeyr b. Avvam'a bir gün oğlu, niçin başkaları gibi hadis rivayet etmediğini sorunca şöyle cevap vermiştir: "Ben O'ndan ayrılmadım; fakat O'nun şöyle dediğini işittim: "*Kim benim üzerime yalan uydurursa, cehennemdeki yerini hazırlasın.*"[60] Enes b. Mâlik de aynı endişeyle çok hadis rivayetinden kaçındığını söylemiştir.[61]

Beş yüz sahâbiyle görüştüğü söylenen Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın, "*Bu mescidde yüz yirmi sahabiyle görüştüm. Hepsi de kendilerine bir şey sorulduğu zaman bir başkasının kendi yerine fetva vermesini isterdi.*"[62] sözü de sahabenin sorumluluk duygusundan kaynaklanan temkinine misal teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) talim ettiği sorumluluk duygusu, sahabede kültürleşmiş ve her işlerini yönlendiren ve kontrol eden temel faktör olmuştur.

b) Bilgilendirme/Hazırlama

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) insan istihdamına temel teşkil eden formasyon süreçlerinden biri de bilgilendirme vetiresidir. Peygamberimiz genel ve hususî her konuda muhataplarını mutlaka bilgilendirmiştir. En azından ilgili konu hakkında bilgi vermeden hiç kimseyi istihdam etmemiştir.

"Sünnet" veya "Hadis" tamamen bu bilgilendirme sürecinin adıdır. Sünnette hemen her konuyla ilgili bilgi bulmak

---

59 İbn Mâce, *Mukaddime* 3

60 Buhârî, *İlim* 38

61 Müslim, *Mukaddime* 2; Dârimî, *Mukaddime* 25

62 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 110

mümkündür. Mevcut hadis kitapları incelendiği zaman hemen ilk bakışta inançtan ibadete, hukuktan ahlâka, her konuyla ilgili bilginin varlığı görülmektedir. Hadisler, ilgili konularına göre tanzim edilmek suretiyle bilgiye ulaşmak kolaylaşmıştır. İlim adamlarının bu konuda ortaya koyduğu ilmî mesai ise gerçekten takdire şayandır.

Hadis kitaplarında konuyla ilgili yeterince bilgi bulunmakla birlikte, misal olması bakımından, Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) özellikle birisini istihdam etmeden önce bilgi vermesi veya bilgisini ölçmesiyle ilgili bazı rivayetleri serdetmek istiyoruz.

Resûlullah Efendimiz, vazife vermeden önce o işi yapacak kadroyu yetiştirmiştir. Mescidin bir kısmını tahsis ettiği ve eğitimleriyle bizzat ilgilendiği Suffe Ashabı O'nun her konuda istihdam ettiği bir kadro olmuştur. O'nun irşad ve tebliğ misyonunda önemli bir yere sahip olan bu kadroya Peygamberimiz büyük önem veriyordu. Ve gerektiğinde bu kadrodan insanları istihdam ediyordu. 40 veya 70 kişilik bir irşad heyetinin tuzağa düşürülüp kılıçtan geçirildiği "*Bi'r-i meûne*" vakasında[63] şehit düşenler de bu yetişmiş kadrodandı. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bu hadise sebebiyle çok üzülmüştü.[64] Bu hüznünü de haberin kendisine ulaştığı sabah namazından itibaren bir ay süreyle, beş vakit namazda okuduğu kunût ile ortaya koymuş ve bu katliamı yapanları Allah'a havale etmiştir.[65]

Enes b. Mâlik "*Resûlullah'ın Bi'r-i meûne'de şehid edilen ashabına yanıp yakıldığı, üzüldüğü kadar hiçbir kimseye ve hiçbir şeye üzüldüğünü görmedim*" demiştir.[66]

---

63 Bkz. Vâkıdî, *Megâzî,* I, 352

64 İbn Sa'd, *Tabakât,* II, 52

65 Ebû Dâvûd, *Vitr* 10; Hâkim, *Müstedrek,* I, 225-226

66 İbn Sa'd, *Tabakât,* II, 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 137

Yine Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem); Muâz'ı Yemen'e gönderirken, kendisine şu soruları sormuş o da şöyle cevaplamıştı:

– *Yemen'de ne ile hüküm vereceksin?*

– Allah'ın kitabı ile.

– *Kitap'ta bulamazsan?*

– Resûlullah'ın sünneti ile hüküm veririm.

– *Sünnette de bulamazsan?*

– Kendi reyimle ictihad ederim. Bunun üzerine Peygamberimiz: "*Resûlünün elçisini, Resûlünün hoşnud olduğu şeyde muvaffak kılan Allah'a hamdederim.*" buyurdular"[67]

Bu konuşma, başta kaza ve muhakeme usulü olmak üzere pek çok konuda ilham kaynağı olan çok bereketli bir konuşma olmuştur. Bu diyalogda konumuzla ilgili olan husus, Peygamberimizin Muâz b. Cebel'in bilgisini ölçmesidir. Muâz'ın aldığı formasyon, dinî konularda fetva vermeye yetecek seviyededir. Eğer böyle olmasaydı, böyle bir iş için seçilmezdi. Ancak yine de Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), muhtemelen Muâz'ın bilgi seviyesinden emin olmak, eğer varsa eksik bir yönü, takviye etmek maksadıyla bu soruları sormuş ve aldığı cevaplar kendisini son derece memnun etmiştir.

Resûlullah Efendimiz, Muâz'la birlikte Ali b. Ebî Tâlib'i de diğer görevlerin yanı sıra kadılık vazifesiyle göndermişti. Hz. Ali, "Ey Allah'ın Resûlü, beni gönderiyorsun, oysa ben genç yaştayım ve kazâ konusunda bilgim yoktur." deyince, Resûlullah onun göğsüne vurarak şöyle demiştir: "Muhakkak Allah senin kalbini hidayete erdirecek, dilini hak üzere sabit kılacak. Huzuruna iki hasım oturduğunda, ilkini dinlediğin gibi diğerini de dinlemedikçe hüküm verme. Şüphesiz bu, hükmün senin için açıklık kazanması konusunda daha uygundur." Hz. Ali şöyle der: "Allah'a

---

67 Ebû Dâvûd, *Akdiye* 11, *Ahkâm* 3; Dârimî, *Mukaddime* 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 230, 236, 242

yemin olsun, ondan sonra iki kişi arasında hüküm verirken hiç sürçmedim veya hiçbir davada tereddüde düşmedim."[68] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kimseye bir vazife verirken, ihtiyaç olması durumunda gerekli usûl bilgilerini de öğretmiştir.

Allah Resûlü sahabeyi çok iyi tanıyordu. Muâz da Ali de kadılık vazifesini hakkıyla yapabilecek yeterlilikteydi. Nitekim Resûlullah Efendimiz, bu iki sahâbî hakkında, "*En isabetli hüküm vereniniz Ali'dir. Helâl ve haramı en iyi bileniniz Muâz b. Cebel'dir.*"[69] diyerek, bu vazifeye liyakatli olduklarına işaret etmiştir.

O, kadıları tayin ettiği gibi onlara işin ciddiyeti, sorumluluğu ve muhakeme usûlüyle ilgili bilgiler de vermiştir. Bu meyanda şu hadisleri zikredebiliriz: "*Allah, kasıtlı olarak haksızlık yapmadıkça, kadı (hâkim) ile beraberdir.*"[70] "*Hâkim ictihad eder ve isabet ederse kendisine iki sevap verilir. Eğer içtihad eder ve hata ederse ona bir sevap vardır.*"[71] "*Kadı öfkeli iken iki kişi arasında hüküm veremez.*"[72] "*Kadılar üç gruptur: Biri cennetlik, ikisi cehennemliktir. Cennetlik olan, hakkı bilip öyle hükmedendir. Hakkı bilip hükmünde (bile bile) adaletsiz davranan cehennemliktir. Halka cahilâne hükümde bulunan da cehennemliktir.*"[73]

Özellikle son hadis, bir vazifede bilgi yönünden yeterli olmanın önemine işaret etmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) Muâz'ı Yemen'e gönderirken ona başka konularda da bilgiler vermiştir. Bu bilgiler irşad ve tebliğ usulü ile zekât hakkındadır.

---

68 Ebû Dâvûd, *Akdiye* 6; Hâkim, IV, 88. Ayrıca bkz. Tirmizî, *Ahkâm* 5

69 Buhârî, *Fezâilü'l-ashâb* 26; Tirmizî, *Menâkıb* 50; İbn Mâce, *Mukaddime* 11

70 Tirmizî, *Ahkâm* 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 26

71 Buhârî, *İ'tisâm* 21; Müslim, *Akdiye* 15; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 2; Tirmizî, *Ahkâm* 2; Nesâî, *Kazâ* 3

72 Tirmizî, *Ahkâm* 7

73 Ebû Dâvûd, *Akdiye* 2; Tirmizî, *Ahkâm* 1

"Resûlullah, Muâz'ı Yemen'e gönderdi ve şöyle dedi: Sen Ehl-i Kitap olan bir kavme gidiyorsun. Onları önce Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şehadet etmeye davet et. Eğer bunu söylerlerse onlara Allah'ın onlara farz kıldığı beş vakit namazı öğret. Eğer namaz hakkında anlattıklarını (uygulayıp) kabul ederlerse mallarından vermeleri farz olan, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilen zekâtı öğret. Bunu da benimserlerse, zekâtı mallarının en iyisinden almaktan sakın! Mazlumun bedduasından da sakın. Çünkü onunla Allah arasında herhangi bir perde yoktur."[74]

Bu konuyla ilgili Muâz ayrıca şunları söylemiştir: "Resûlullah beni Yemen'e gönderdi ve bana: *'Her otuz sığırdan bir erkek veya dişi buzağı, her kırktan bir müsinne (üçüncü senede dişleri çıkan sığır), her bir büluğa eren şahıstan bir dinar veya o değerde muâfirî (adında bir giyecek) almamı emretti.*"[75]

c) Tecrübe kazandırma

İnsanları önemli ve farklı kılan hususlardan biri de tecrübedir. Bir konuda aynı bilgiye sahip iki kişiden tecrübeli olan daha muteber kabul edilir. Bundan dolayı, günümüzde bazı iş başvuru şartları arasında şu kadar yıl şu alanda tecrübeli olacak, şeklinde şartlar aranmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde, yetişmiş elemanlar olmadığı için, tecrübenin istihdamda çok fazla öne çıkmaması normal bir durumdur. Ancak O bir iş için birden fazla adayın bulunması durumunda herhalde tecrübeli olanı seçmiş olmalıdır.

Peygamberimiz tecrübeli kişileri bulma yerine, bizzat kendi elemanlarına tecrübe kazandırmaya çalışmıştır. O'nun ashabına

---

74 Buhârî, *Zekât* 1,41, *Sadaka* 1,63, *Mezâlim* 9, *Megâzî* 60; Müslim, *Îmân* 31; Tirmizî, *Zekât* 6, Ebû Dâvûd, *Zekât* 4; Nesâî, *Zekât* 46

75 Tirmizî, *Zekât* 5, Ebû Dâvûd, *Zekât* 4; Nesâî, *Zekât* 8

tecrübe kazandırma yönünde çalışma yaptığına dair bazı ipuçlarına sahip bulunmaktayız.

Çalışmamızın ikinci bölümünde teferruatlı bir şekilde ele alacağımız gibi Hz. Ebû Bekir ve Hz.Ömer bu konuya güzel bir misaldir.

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), bu iki sahâbîyi kendisinden sonrası için işaret etmiş ve onlara gerekli formasyonu kazandırmıştır. Kendi hayatında idarecilik vermemekle beraber, idarî mevzularda onların görüşlerine başvurmuş, sürekli istişareler yapmıştır. Hz. Ömer, Peygamberimizin, Müslümanlarla alakalı bir meselenin istişaresi için Hz. Ebû Bekir'le birçok geceler baş başa kaldıklarını bazen kendisinin de bu toplantılara katıldığını söyler.[76] Resûl-i Ekrem Efendimiz, "*Siz ikiniz bir meselede ittifak ederseniz ben asla itiraz etmem.*"[77] diyecek kadar bu iki sahâbînin fikirlerine değer vermiştir., Ayrıca kendisinden sonrası için de işaret ederek,[78] onların ümmet nezdindeki konumlarını pekiştirmiştir.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Peygamberimizle olan beraberliklerinin bir tecrübe kazanma safhası olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Konumuzu destekleyen bir diğer misal de Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Bedir savaşı öncesinde gönderdiği seriyyelerdir.

O, Bedir'de müşriklerin karşısına, o güne kadar bilinmeyen düzenli bir orduyla çıkmıştı. Belli bir düzeni olan ve sistemli bir şekilde savaşan bu ordunun teşekkülü, bir yıl gibi kısa bir zamanda gerçekleşmişti. O gün için bir devlet teşkilatının ve düzenli bir ordunun bulunmadığı düşünülürse, bunun, oldukça dikkate değer bir hadise olduğu anlaşılır.

---

76 Hakim, *Müstedrek*, II, 227 Benzer rivâyet için bkz. Tirmizî, *Salât* 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 26

77 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, IX, 53

78 Tirmizî, *Menâkıb*, 16

Bedir savaşı öncesinde düzenlenen seriyyelerin, sahabe için ordu disiplinine ait değerleri kazanmada, çölü tanımada, çölde manevra kabiliyeti elde etmede ve savaşmaya hazır hâle gelmede önemli bir tecrübe vesilesi olduğunu söylemek mümkündür. Yani, Hz. Peygamber, seriyyelerle aynı zamanda sistemli bir ordunun oluşması yönünde, ashabına tecrübe kazandırmıştır.[79]

Sebepler plânında, hiç tecrübesi olmayan bir orduyla savaşa çıkma, herhalde, kazanılması muhtemel zaferleri bile mağlubiyete çevirebilirdi.

Son olarak şu hususu da belirmek faydalı olacaktır. Asr-ı Saâdet dönemi, ümmetin makro plânda ihtiyaç duyacağı her şeyin mikro plânda örneğinin bulunduğu bir dönemdir. Bu açıdan, aslında Efendimiz dönemi, bütünüyle ashab için bir tecrübe kazanma dönemi olmuştur. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisinden sonraki dönemlere İslâm'ın doğru bir şekilde intikal etmesi için sahabeye gereken formasyonu kazandırmıştır. O, sahabeyi yetiştirirken zaman zaman misyon yükleme metodunu da kullanmıştır. Yani sahabe, üstlendiği bir vazifeyi yaparken belli bir kıvam ve tecrübe kazanmıştır. Bu da, tecrübe kazandırmada önemli bir metottur.

2. İnsan İstihdamında Gözettiği İlkeler

Allah Resûlü, değişik sahalarda insan istihdam etmiştir. Bunu yaparken, istihdam ettiği sahanın gereklerine uygun nitelikte insanları seçmeye riayet etmiştir. Hemen belirtelim ki O'nun bir işe adam seçerken, riayet edilmesini istediği genel prensip, işi ehline vermektir. Aslında işi ehline verme ilkesi, diğer bütün prensipleri kuşatıcı mahiyettedir. Ancak biz, meseleyi belli ölçüde derinleştirmek için bazı prensipleri ele almaya çalıştık. Belirtmemiz gereken bir diğer husus da şudur. Burada kaydedeceğimiz prensipler,

79 Bu seriyyeler için bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 390-400

benzer işi yapan kimselerde her zaman aynı ölçüde bulunmamıştır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bir işe birisini seçerken, mevcut içerisinden en uygununu tercih etmiştir. Nebiler Sultanı tarafından vazifelendirilen bir sahabi de o işin hakkını vermek için elinden geleni yapmıştır. Şimdi sırasıyla bu prensipleri ele alabiliriz.

a) Her İşi Ehil Olana Verirdi

(1) Emanet Kavramı ve İşi Ehline Vermenin Önemi

Peygamberimizin insan istihdamında gözettiği en önemli ilke, işi ehline verme prensibidir. İşlerin ehil olanlara verilmesi, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle yer almaktadır: "*Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla işitir ve görür.*"[80] Bu âyetin muhtevasına yakın bir anlam ifade eden başka bir âyet de şu şekildedir: "*Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.*"[81]

Âyette sözü geçen "ehl-i zikr", her alanın bilirkişileri, uzmanları demektir. Önceki âyette ise kamu hizmetleri "emanet" olarak nitelendirilmekte ve bunların mutlaka ehil olanlara verilmesi istenmektedir. Ehliyetin iki şartı vardır. Birincisi konunun uzmanı olmak, ikincisi de güvenilir, dürüst olmaktır.[82]

Bilindiği gibi, günümüzde her alanın uzmanı ayrıdır. Bilim dallarında bile kendi içinde branşlaşma söz konusudur. Herkesin

---

80 en-Nisâ (4), 58

81 en-Nahl (16), 43

82 Erdoğan, Mehmet, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Yönetim Esasları, (Buhârî'de Yönetim Esasları adlı eserin giriş bölümü)* 43. "Emanet" pek çok manaya gelen zengin bir kelimedir. Emaneti sadece kamu hizmetleriyle sınırlandırmak mümkün değildir. Ancak kamu hizmetleri de emanet kavramı içinde yer almaktadır. İbn Kesîr'in de isabetle belirttiği gibi Allah hakkı ve kulların birbiri üzerindeki hakları ve sorumlulukları da "emanet" kavramı içerisinde yer almaktadır. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 405. Benzeri bir yaklaşım için bkz. Kutub, *Fî Zilâl,* II, 688-689

her şeyi bilmesi ise mümkün değildir. Bir insan, çok yetenekli bile olsa, ancak birkaç dalda uzman olabilir. Bize göre Kur'ân, bu önemli konuya işaret etmekte ve her işi uzmanına sormayı tavsiye etmektedir.

Özellikle yönetim alanında işin ehline verilmemesi nedeniyle, yetkiler kötüye kullanılmakta, adam kayırmalar olmakta ve milletin malı şahsi servete dönüştürülebilmektedir. Bundan dolayı emanet çok önemlidir. İşi ehline vermek, bir emanettir, bu da dünya nizamını ayakta tutacak önemli faktörlerden biridir. Emanetin zayi olması, umumi denge ve nizamın ortadan kalkması demektir. Böyle bir dünyanın ise varlığı ile yokluğu arasında fark olmasa gerek.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) emanete büyük önem vermekte, onun ortadan kalkmasını kıyamet alameti saymakta ve kendisine kıyametin ne zaman kopacağını soran bir sahabiye şöyle buyurmaktadır: "*Emanet zayi olduğunda kıyameti bekle!*" O sahâbî sorar: Yâ Resûlallah! Emanet nasıl zayi olur? Resûlullah şöyle cevap verir: "*İş, ehli olmayana verildiği zaman kıyameti bekle!*"[83]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), kıyâmet alâmetleri arasında, cehaletin artması[84] ve salihlerin gidip onların yerine değersiz kimselerin kalması[85] gibi hususları da zikreder. Bütün bu rivâyetler, emanetin ehil olmayan kimselerin eline düşmesinden hâsıl olacak sıkıntılara dikkat çekmektedir.[86]

Yukarıda yer verdiğimiz, emanetlerin ehline verilmesiyle ilgili âyetin iniş sebebini -konumuzla ilgili olması bakımından- kaydetmeyi faydalı görüyoruz. Mekke fethedilince Peygamberimiz,

83 Buhârî, *İlim* 2, *Rikâk* 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 361

84 Buhârî, *İlim* 24; Müslim, *İlim* 8-10; Tirmizî, *Fiten* 34

85 Buhârî, *Rikâk* 35

86 Canan, *Anarşi*, s. 159

Kâ'be'nin anahtarını, Osman b. Talha'dan alıp, onu bizzat kendisi açtı. O sırada orada olan Ali b. Ebî Talib, Kâ'be'nin anahtarının kendilerine verilmesini talep etti. Hz. Peygamber ise Osman b. Talha'yı çağırdı ve "*Bu anahtar senin ey Osman! Bugün vefa ve iyilik günüdür.*" buyurarak anahtarı kendisine verdi. Sonra da "*Allah emanetleri ehline vermenizi emrediyor…*" âyetini okudu.[87] Osman b. Talha henüz Müslüman olmamasına rağmen, Peygamberimiz, vahyin işaretiyle Kâ'be'nin anahtarını ona vermişti.

Resûlullah'ın şu sözü de emanete verdiği önemi göstermektedir: "*Emaneti olmayanın imanı da yoktur.*"[88] Bu hadisin anlamı şu olsa gerektir: Emanete riayet etmeyen ve emanetin hakkını görüp gözetmeyen kimsenin imanı tam ve kamil değildir. Binaenaleyh, kâmil mü'minlerin dışında sağlam bir emanet düşüncesi bulmak zordur. Bu konudaki bir başka hadislerinde de Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), mü'minin tarifini yaparken şöyle buyurmuştur: "*Hakiki mü'min, insanların malları ve canları hususunda kendisine karşı emniyet içinde olduğu kimsedir.*"[89]

(2) Ehliyet-Liyakat İlişkisi

Emanet hususuna çok önem veren Peygamberimiz, vazifeleri, liyakatı olan kimselere verme konusunda çok titiz davranmıştır. O'nun başarısında rol oynayan önemli hususlardan biri, insanları liyakatlerine göre istihdam etmesidir. Rivâyetler, bize Allah Resûlü'nün etrafındaki insanları hususî kabiliyetleriyle çok iyi tanıdığını, vazife verirken, hısımlık-akrabalık, fakirlik-zenginlik, yaşlılık-gençlik, Araplık-mevlâlık vs. ayırımı yapmadığını, birinci plânda fıtrî, kesbî kabiliyet ve ferdî liyakat aradığını göstermektedir.[90]

Hz. Peygamberin devlet hizmetlerine adam tayin ederken,

---

87 İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 406; İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 280

88 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 135

89 Tirmizî, *Îman* 12; İbn Mâce, *Fiten* 2

90 Canan, *Anarşi*, s. 161

liyakat olduktan sonra ilgili şahsın asil, gayr-i asil olması, yaşlı veya genç bulunması gibi durumlara fazla önem vermediğini gösteren en iyi örnek Zeyd b. Hârise ile oğlu Üsâme hakkındaki tutumudur.[91]

Zeyd b. Hârise, Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) azatlı kölesi idi. Bu kimselere mevâli denirdi. Bu kimseler toplumun en alt seviyesinde kabul edilen ve herhangi bir asalate sahip olmadıkları düşünülen kimselerdi. Buna rağmen Peygamber Efendimiz, Zeyd'deki askerî kabiliyeti keşfetmiş ve onu seferlerde çoğunlukla komutan olarak tayin etmiştir. Savaşa katılmadığı zamanlarda ise ona önemli sorumluluklar yüklemiştir.[92]

Zeyd Mute savaşında şehit olduktan sonra, komutanlığa, babası kadar liyakatli bulduğu Üsame'yi uygun görmüş ve çok genç olmasına rağmen Suriye tarafına gönderdiği bir orduya onu komutan tayin etmişti. O gün Üsame'nin emri altında, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi ashabın büyüklerinden pek çok kimse bulunuyordu.[93] Bazı kimseler Üsame'nin komutanlığına itiraz edince Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Üsame'nin bu işe layık olduğunu bizzat kendisi ifade etmek durumunda kalmıştı.[94]

Amr b. el-Âs da komutanlık kabiliyeti olan bir sahabî idi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onu Zâtü's-Selâsil seferinde orduya komutan tayin ettiği zaman ordunun içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahabîler de bulunuyordu. Hatta Amr, bundan dolayı kendisinin Hz. Peygamberin yanında bu sahabîlerden daha sevgili olduğu düşüncesine kapılmıştı.[95] Hâlbuki Resûlullah,

---

91 Canan, *Anarşi,* s. 163

92 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 227; İbn Hacer, *Metâlibü'l-âliye,* IV, 103; Hâkim, *Müstedrek,* III, 218; İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 397

93 Bkz. İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 436

94 Bkz. Müslim, *Fezâilü's-sahâbe* 63, 64; Buhârî, *Megâzî* 87

95 Buhârî, *Fezâilu ashâbi'n-nebî* 5, *Megâzî* 64; İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 424-425; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* VII, 377

bazı kimselere bir kısım kritik vazifeler verirken, onların kendine yakınlığına, muhabbetinin derecesine değil, öncelikle liyakata bakıyordu.[96]

Yeri gelmişken, işin ehline verilmesiyle ilgili olarak, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in durumlarını değerlendirmek istiyoruz. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bu iki sahabîyi ciddi hiçbir seferde komutan olarak istihdam etmemiştir. Hz. Ebû Bekir'in Fezâre[97] ve Benî Kilâb'a[98] olmak üzere iki küçük sefere, Hz. Ömer'in de 30 kişilik bir birliğin başında sadece bir defa Hevâzin'e gönderildiği[99] bilinmektedir.

O, insanlık tarihinin bu iki büyük şahsiyetinden, yetenekleri doğrultusunda istifade etmiştir. Onları komutan olarak tayin etmemiştir ama iki veziri gibi yanından hiç ayırmamıştır. Nitekim onlar hakkında, "Benim gökte iki, yerde de iki vezirim var. Göktekiler Cebrâîl ve Mikâil; yerdekiler de Ebû Bekir ve Ömer'dir."[100] demiştir. Onları daha çok idari işlerde ve devlet hizmetlerinde istihdam etmiş, idari meselelerdeki görüşlerinden yararlanmıştır. Bu hususu ifade için de: "Bir başta iki kulak ve gözün mevkii ne ise Ömer ve Ebû Bekir de benim için odur."[101] benzetmesinde bulunmuş, onlara: "Siz ikiniz bir meselede ittifak ederseniz ben asla itiraz etmem."[102] diyecek kadar fikirlerine önem vermiştir.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Peygamberimize en yakın iki sahabî idi. Hayatları boyunca Peygamberimizden ayrılmamışlardı. Resûlullah'ı en iyi tanıyan ve dinin ruhunu en iyi kavrayan sahâbîler arasında bu iki sahâbî en önde gelir. Hz. Peygamber

---

96 Canan, *Kütüb-i Sitte*, XII, 90
97 Müslim, *Cihad* 46; Ebû Dâvûd, *Cihad* 134; İbn Mâce, *Cihad* 32
98 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 117
99 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 117
100 Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 563, XIII, 15
101 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 89
102 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, IX, 53

(sallallahu aleyhi ve sellem), bu iki sahâbîyi hep öne çıkarmış ve kendisinden sonrası için de işaret etmiştir.[103] Ayrıca, dinî hükümlerin yerleşip doğru yorumlanmasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hususiyle hilafetleri döneminde ortaya koydukları müspet tavır ve katkı, Peygamberimizin kendisinden sonra Müslümanların başına geçecek kimseleri işaret etmede nasıl isabet ettiğini göstermektedir.

Hz. Ebû Bekir'in hicrette yol arkadaşı olarak seçilmesindeki hikmetlerden birinin de şu olduğunu düşünüyoruz. Hz. Peygamber eğer sadece bir kişiyle birlikte olacaksa, o, kendisinden sonra ikinci kişi konumunda olan kimse olmalıydı. Yine Medineliler ilk defa O'nu kiminle görmeleri gerekiyorsa, yanında o bulunmalıydı. Bu konumda olan kişi de Hz. Ebû Bekir'dir. Bu sebeple hicret arkadaşı olarak onu seçmiştir.[104] Peygamberimiz, ilk seçimi çok isabetli ve yerinde yapmış, Hz. Ebû Bekir'i hayatı boyunca hep ilk koyduğu konumda tutmuştur. Peygamberimizden sonra akla gelen ilk isim daima Hz. Ebû Bekir olmuştur.[105]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), şahısları yetenek ve kabiliyetlerine göre değerlendirmesiyle ilgili dikkat çekici bir örnek de Talk b. Ali ile ilgilidir. Hz. Peygamberin, Medine'deki ilk günlerinde Mescid-i Nebevî'nin inşaatını sürdürürken, çamur işçiliğinde iyi bir usta olan Hadramevtli Talk b. Ali Medine'ye gelmişti. Baktı ki herkes mescid inşaatında çalışmakta. O da hemen en iyi bildiği işe koyuldu, çamur (harç) karmaya başladı. Onun becerisi Hz. Peygamber'in dikkatini çekti. Kendisini tebrik etti ve "*Sen bu işe devam et!*" buyurdu. Sonra da:

"*Çamur karma işini Yemâmeli'ye bırakınız! Çünkü o sizin bu*

---

103 Bkz. Tirmizî, *Menâkıb* 16.

104 Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 308

105 Buhârî, *Fezâilu'l-ashâb* 4,7; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 8

işi en iyi yapanınız, işi en sıkı tutanınız, en güçlü olanınızdır!"[106] diyerek belli bir konuda uzmanlaşan kişilerin ihtiyaç hâlinde uzmanlık alanıyla ilgili istihdam edilmesini tavsiye etmiştir.

(3) Yaş Faktörü

Liyakat olunca Hz. Peygamber'in yaşa pek önem vermediğine daha önce temas etmiştik. Nitekim Hz. Peygamber, Kur'ân'ı çok iyi bilmesi sebebiyle, -sekiz yaşında olmasına rağmen- Amr b. Seleme'yi kavmine imam tayin etmiştir.[107] Yine, on yedi yaşındaki Amr b. Hazm'ın eline, içinde ferâiz, sünen, sadakalar ve diyetlerle ilgili pek çok ahkâmın bulunduğu uzun bir mektubu vererek Necrân'a âmil tayin etmiştir.[108] Çok genç olmasına rağmen Hz. Peygamber tarafından vali tayin edilen ve kendilerinden fetva alınan sahabîlere misal olarak Muâz b. Cebel ve Attâb b. Esîd'i[109] kaydeden İbn Abdilber; "Böyleleri ulemâ arasında pek çoktur." der.[110]

(4) İnanç Faktörü

Daima işi ehline verme prensibiyle hareket eden Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), işin ehli Müslüman bir kimse bulunmadığı durumlarda, Müslüman olmayan kimselerden de istifade etmiştir. Buna örnek olarak, hicret esnasında yol rehberi olarak müşrik birisini tutmuş[111], Hayber Yahudilerini ziraat işlerinde istihdam etmiş[112], Mescid-i Nebevî'ye minber inşasında (bazı rivâyetlerde)

---

[106] İbn Sa'd, *Tabakât,* V, 552

[107] Nesâî, *İmâmet* 11; Ebû Dâvûd, *Salât* 61 Bizim burada üzerinde durduğumuz konu liyakat-yaş ilişkisidir. Bir kişinin imam olabilmesi için hangi şartları hâiz olması gerektiği hususu fıkhî bir mesele olup, konuyla ilgili fıkıh kitaplarına müracaat edilmelidir.

[108] İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe,* IV, 214

[109] İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 342

[110] İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-'ılm,* I, 212

[111] Buhârî, *İcâre* 3

[112] Buhârî, *İcâre* 3

bir Hristiyan ustadan faydalanmış[113] ve Bedir esirleri arasında yer alan okuma-yazma bilen müşrikleri esaretten kurtuluş fidyesi olarak, Müslüman çocuklarına okuma-yazma öğretmeleri şartına tâbi tutarak, talim gibi hassas bir işte istihdam etmiştir.[114]

Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinde rastlanan bu çeşit örneklere dayanarak fakihler, Müslüman kimse bulunmadığı zaman, ihtiyaç olması hâlinde Müslüman olmayan kimselerden faydalanılabileceği hükmünü vermişlerdir.[115] İmam Şafiî, müşriklerin yardımına başvurma şartı olarak zaruretin yanında, müşrik olan şahsın Müslümanlar hakkında kötü niyet sahibi olmamasını zikretmektedir.[116] Ayrıca fakihler bazı rivâyetlerde gelen, "Biz müşrikten yardım taleb etmeyiz."[117] hadisini ifade ettiği genel anlama göre ele almamışlardır.[118]

Demek ki, memûriyetlere Müslüman kimseleri seçmek esas prensip olsa da, ehil kimse yoksa ve ihtiyaç da varsa Müslümanlardan ehliyetli kimse yetişinceye kadar, o makama ehliyetsiz bir mü'min koymaktansa ehliyetli bir gayr-i müslim koymak caizdir.[119]

Peygamber Efendimiz, memuriyet tayini gibi hususlarda ihtisas ve liyakatın birinci plâna alınmamasını ihanet olarak nitelendirmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Müslümanların işlerinden bir sorumluluğu üzerine alan kimse, bunlar üzerine bir adam tayin ederken, içlerinde bu iş için daha liyakatli, Allah'ın kitabını ve Resûlünün sünnetini daha iyi bilen birisinin varlığını bildiği hâlde, başkasını tayin edecek olursa, kesinlikle Allah'a, Resûlüne ve bü-

113 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid,* II, 182
114 İbn Sa'd, *Tabakât,* II, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 247
115 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* V, 201.
116 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim,* VII, 403
117 Müslim, *Cihad* 150; Ebû Dâvûd, *Cihad* 15; İbn Mâce, *Cihad* 27
118 Canan, *Anarşi,* s. 166
119 Canan, *Anarşi,* s. 167

tün mü'minlere ihanet etmiştir."[120]

Memur tayininde, tam bir tarafsızlıkla hareket ederek, ehliyetli kimselerin aranması cemiyetin huzur ve terakkisi için gerçekten önemlidir. Sadece liyakatli kimselerin terfi edip yükselebileceği vak'a ve inancının yerleşmiş bulunduğu cemiyetlerde fertler, mevki ve makam elde edebilmek, daha üst makamlara geçebilmek için şahsi kabiliyetlerini geliştirmek, gerek ilim, gerekse tecrübe ve mahâret yönlerinden iktisablarını artırabilmek için, sonu gelmeyen tam bir yarışma içinde olacaklardır. Fertleri böyle bir yarışma içersinde olmayan toplumlar gelişemez. Asalet, hemşehrilik, akrabalık, tanışıklık, yandaşlık gibi sebeplerle; bilgisizliğine, ehliyetsizliğine, kabiliyetsizliğine rağmen kayrılmanın hâkim olduğu bir yerde ilim, irfan ve tecrübe gibi faziletleri elde etmek zahmetine katlananlar gittikçe azalır ve bir müddet sonra tamamen kaybolur. Böyle bir toplumun ömrü kısa olur. Bütün bu durumlara sebep olan kayırmaları, yani daha ehil olanı varken, ehliyeti ve liyakatı olmayan birisini iş başına getirmeyi Hz. Peygamber'in Allah'a, Resûlüne ve bütün mü'minlere ihanet olarak nitelendirmesi daha iyi anlaşılmaktadır.[121]

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) söz ve uygulamalarından yola çıkarak İslâm âlimleri şöyle bir kural ortaya koymuştur: "*Dini makamlar için, diyanet ve ilim sahibi herkes layıktır, asalet ve şeref sahibi olup olmamalarına bakılmaz. Fasık bir kimse Kureyş kabilesinden bile olsa (böyle bir makama) layık değildir.*"[122]

Görüldüğü gibi Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) insan istihdamında gözettiği en önemli husus, işi ehline verme prensibidir. Bunun dışındaki bütün prensipler, ehliyet ve liyakatle ilgilidir.

---

120 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, V, 211-212

121 Canan, *Anarşi*, 167-168

122 Kettânî, *Terâtib*, I, 177

b) Önemli Mevkileri İsteyenleri Oralara Tayin Etmezdi

Peygamber Efendimiz'in insan istihdamında gözettiği ilkelerden biri de, hususiyle valilik, tahsildarlık ve kadılık gibi uzun müddetli ve stratejik vazifelere, bunları talep edenleri tayin etmemesidir.[123] Onun gayesi, talip olanların değil, ehil olanların bu mevkilere tayin edilmesiydi. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisinden memurluk talebinde bulunan kimseleri kesin bir dille reddetmiş ve bu konudaki prensibini "Biz işlerimizde onu talep edenleri istihdam etmeyiz."[124] diyerek ifade etmiştir.

Bir gün kendisine Ensar'dan biri müracaat ederek: "Ey Allah'ın Resûlü! Falancayı memur tayin ettiğin gibi beni de tayin etmez misin?" der. Hz. Peygamber ona dolaylı bir red cevabı verir. "Siz benden sonra kayırmalar ve bencillikler göreceksiniz. O zaman ahirette bana kavuşuncaya kadar sabredin. Size vaat edilen yer (Kevser) Havuzudur."[125] Benzer bir durumda Ebû Musa el-Eşarî'nin aldığı cevap daha ilgi çekicidir. Ebû Musa bir gün yanına iki kişiyi alarak Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) huzuruna çıkar. Yanındaki kişiler Peygamberimizden iş talebinde bulunurlar. Bunun üzerine Ebû Musa özür beyan ederek: "Yâ Resûlallah! Ben bunların memuriyet talep edeceklerini bilmiyordum." der. Peygamber Efendimiz şu cevabı verir: "Biz işlerimize ne onu talep edeni, ne de ona hırs göstereni tayin ederiz."[126] Ebû Dâvûd'da gelen vechinde Hz. Peygamber bunlara daha ağır bir dille cevap vermektedir: "… Benim nazarımda hiyanette en ileri olanınız iş talep edeninizdir."[127]

---

[123] Canan, *Peygamberimiz Tebliğ Metotları*, I, 272. Ayrıca bkz. a. mlf., *Anarşi*, s. 160

[124] Buhârî, *İcâre* 1; Müslim, *İmâret* 15

[125] Buhârî, *Menâkıbu'l-ensâr* 8. İbn Hacer, kaynağını hatırlamadığını belirtmekle birlikte soru soran sahâbinin hadisin râvisi olan Üseyd b. Hudayr, emir tayin edilen sahâbinin de Amr b. As olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 493

[126] Buhârî, *İcâre* 1, *İstitâbetü'l-mürteddîn*, 2; Müslim, *İmâret* 14, 15

[127] Ebû Dâvûd, *Harâc* 2

Emirlik talep edeni red ile ilgili farklı bir örnek de Hz.Ebû Zer ile ilgilidir. Zühdü, takvası ve sadeliğiyle meşhur olan bu sahâbi Hz. Peygamber'e müracaat ederek kendisinden memuriyet talep etmiş,[128] Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de onun böyle bir vazifeye uygun özellikler taşımadığını güzelce ifade etmiştir.[129]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Abdurrahman b. Semure'ye emirlik talebinde bulunmamayı tavsiye ederken bu konuda çok önemli bir disiplini de hatırlatmaktadır: "Ey Ebû Abdurrahman" Sakın emir olmayı isteme. Eğer sen isteyerek, sana o iş verilirse, istediğin şey ile baş başa bırakılırsın. Eğer idarecilik, sen istemeden sana verilirse, yardım görürsün."[130]

Peygamber Efendimiz aynı hususu Mikdam b. Ma'dikerb'e farklı bir üslupla şöyle ifade etmiştir: "Ey Kudeym! Eğer emir veya kâtib olmadan veya arîflik (kabile veya bir gruba başkanlık) yapmadan ölürsen kurtuluşa erdin demektir."[131]

Burada yer verdiğimiz hadisler ve benzeri naslar, İslâm idare hukukunda, "Âmme velayet ve nüfûzunu almak isteyen bir kişiye âmme velayeti tevcih olunmaz."[132] şeklinde bir düsturun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nevevî, bu prensibin önemli delillerinden biri olan ve yukarıda yer verdiğimiz Ebû Zer'le ilgili hadisi şerh ederken şu mütalaayı serdetmektedir: "Bu hadis memuriyetten kaçınmak hususunda büyük bir delildir. İdarecilikten kaçınmak, hususiyle onun gerektirdiği vazifeleri yerine getirmekten âciz olan kimseler için şarttır. Hadiste söz konusu olan rüsvaylık ve pişmanlık ise, memuriyete ehil ve layık olmayan veya layık olsa bile, icraatı sırasında adalete riayet etmeyen kimselerle ilgilidir.

128 Müslim, *İmâret* 16
129 Müslim, *İmâret* 17; Ebû Dâvûd, *Vesâyâ* 3; Nesâî, *Vesâyâ* 10
130 Buhârî, *Ahkâm* 5, 6; Müslim, *İmâret* 13
131 Ebû Dâvûd, *Harâc* 5
132 Miras, *Tecrid,* XII, 232

Allah onları kıyamet günü rüsvay edecektir. Fakat memuriyete ehil ve vazifesinde adaletli olanlar için büyük fazilet vardır. Bu hususta da birçok sahih hadis gelmiştir.[133] Liyakatli ve âdil memurların fazileti hususunda Müslümanlar icma etmişlerdir. Fakat şurası muhakkak ki, memuriyette her şeye rağmen, büyük bir tehlike vardır ve bu sebeple Resûlullah ondan sakındırdı, âlimler sakındırdı ve hatta seleften pek çok kimse, birçok sıkıntıları göze alma pahasına memuriyet almadılar."[134]

Hz. Peygamber kendisinden memuriyet isteyenleri hoş karşılamadığı için İslâm âlimleri de bilhassa emirlik, kaza ve hisbe gibi vazifeleri istemeyi kerih görmüşlerdir. Ancak bazı âlimler Hz. Yusuf ve Hz. Süleyman'ın idareciliğe talip olmalarını örnek göstererek memuriyet talebinde bulunmayı caiz görmüşlerdir.[135] Ayrıca insanların maişetleri için memuriyet talebinde bulunabilecekleri, bunun da tabii olduğu, fakat memuriyet talebi ile beraber onu elde etmek için hırs ve tehâlük göstermenin yasaklandığı da belirtilmiştir.[136] Fakat şunu da belirtmeliyiz ki, bir insanın memurluk isteğinde bulunması, gönlündeki hırsın dışa yansıması da olabilir. Hırslı kimseye ise güvenmek mümkün değildir.[137]

c) Herkesi Mensup Olduğu Asli Grup İçinde İstihdam Ederdi

Allah (celle celâluhû) insanları renk, ırk, dil ve milliyet bakımından farklı yaratmıştır. Bu farklılık, iradî olmayıp, cebrîdir. Yani bu husus, kulların bir tercihi olmayıp, tamamen Allah'a ait bir tercihtir. Kur'ân'da bu mevzu, gerekçesiyle birlikte beşerî bir realite olarak ele alınır ve bu tür farklılıkların üstünlük sebebi olmayacağı vurgulanarak şöyle denir: "*Ey insanlar! Sizi bir erkekle*

---

133 Bkz. Buhârî, *Ezan* 36; Müslim, *Zekât* 91; Tirmizî, *Zühd* 53

134 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim,* VI, 414-415

135 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* XV, 19-20; Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd,* VIII, 149

136 Miras, *Tecrid,* VII, 26

137 Miras, *Tecrid,* VII, 26

bir kadından yarattık. Hem de sizi soylara ve kabilelere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız. Allah nezdinde en kıymetliniz en müttakî olanınızdır."[138]

Her türlü ırkçı mülahazayı reddeden Allah Resûlü'nün[139] (sallallahu aleyhi ve sellem), müspet grupçuluğu ise yasaklamamıştır. Hatta bu durumu beşerî bir realite olarak kabul etmiş ve "Kişi kavmini sever."[140] buyurmuştur. Bu hadis kavim ve kabile sevgisinin fıtrî ve cibillî olduğunu göstermektedir.[141]

Beşer fıtratında mevcut olan bir temâyüle Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) mutlak bir muhalefetle karşı çıkması söz konusu olamazdı. Her hususta olduğu üzere sünnetin burada da esas prensibi, beşerî temâyülün yönünü iyiye ve faydalıya yönlendirmek olmuştur. Nitekim siyer kitapları incelendiği zaman görülür ki Peygamber Efendimiz hiçbir zaman Müslümanlar arasındaki bir takım tabiî gruplaşmaları tamamen ortadan kaldırmak gibi bir siyaset takip etmemiştir. Fertleri, mensup oldukları bir kısım ictimâî gruplar içerisinde kalmak şartıyla dinî idealler etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Din kardeşliğine, dinî esaslara ters düşüp tezat ortaya çıkarmadığı ve dinî vahdeti bozmadığı müddetçe bir kısım hususiyetler, hizipleşmeler, gruplar oluşturmak normaldir ve tabiîdir. Bu durum, tıpkı bir ordunun tümen, tugay, tabur, bölüm ve takım gibi bir kısım tâli bölümlere ayrılmasındaki tabiîlik ve zaruret gibi tabiî ve zarurî bir mana taşımaktadır.[142]

Peygamber Efendimiz, insanları istihdam ederken bu hususu değerlendirmiş ve istifade etmiştir. Bilindiği gibi Medine'deki

---

138 el-Hucurât (49) 13

139 Bkz. Ebû Dâvûd, *Edeb* 121; İbn Mâce, *Fiten* 7; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 298

140 Hâkim, *Müstedrek*, III, 131

141 Canan, *Anarşî*, s. 185

142 Canan, *Sulh Çizgisi*,s. 84-85

Müslümanlar önce Ensar ve Muhâcir olarak iki grupta değerlendiriliyordu. Ensar ise kendi içinde Evs ve Hazreç olmak üzere iki kabileden oluşmaktaydı. Müslüman olmadan önce birbirine düşman olan bu kabileler, İslâmiyet'ten sonra eski husumetlerini terk etmişlerdi.[143] Peygamberimiz savaşa çıkıldığı zaman bu iki kabileye ayrı sancak vermiş ve her grubu kendilerinden birinin komutasında savaştırmıştır.[144] Allah Resûlü'nün bu tutumu tesadüfi olmayıp şuurlu bir tercihtir. Nitekim bir hadiste Ammar b. Yâsir'den gelen ve bu tespitimizi destekleyen şu ifadeler yer almaktadır: "Resûlullah kişinin, kendi kavminin bayrağı altında savaşa katılmasını takdir ederdi."[145]

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) farklı sosyal grupları muhafaza etmesinin müspet neticeleri de olmuştur. Bu konuda İbn Hişam'da yer alan Abdullah b. Kâ'b'ın şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: "Allah, Hz. Peygamber'e Ensar'ın iki kabilesi olan Evs ve Hazrec'ten biri vasıtasıyla bir lütufta bulunacak olsa bu onların arasında yarışma vesilesi olurdu. Evsliler Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) adına ne zaman faydalı bir hizmette bulunsalar Hazrecliler şöyle derlerdi: "Allah'a yemin olsun ki, Evsliler artık Hz. Peygamber nazarında ve İslâm'da hayır yönüyle bizi geçmişlerdir." Onların yaptığı hizmetin bir mislini yapıncaya kadar böyle yakınmaya devam ederlerdi. Aynı şekilde Hazrecliler bir hizmette bulunacak olsa bu sefer Evsliler aynı şekilde yakınırlardı. Evsliler Kâ'b b. Eşref'i, Hz. Peygamber'e düşmanlığı sebebiyle, öldürdüğü zaman Hazrecliler: "Allah'a yemin olsun ki, artık Evsliler, bu hizmetleriyle fazilette bizi ebedî olarak geçtiler" dediler ve Hz. Peygamber'e Kâ'b b. Eşref kadar düşmanlıkta ileri olan kim var diye aralarında istişare yaptılar. Derken İbnu Ebî'l-Hukayk'ı hatırladılar. Bu adam

---

143 Bkz. M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 183; Canan, *Sulh Çizgisi,*s. 85

144 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât,* II, 14, 150

145 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 263

Hayber'de ikamet etmekte idi. Hz. Peygamber'den öldürülmesi için izin istediler. Resûlullah da onlara izin verdi."[146]

Resûl-i Ekrem Efendimiz Huneyn savaşında, ordunun dağılma tehlikesi geçirdiği ve zor anların yaşandığı kritik anlarda da, grup psikolojisinden müspet şekilde yararlanmıştır. Ani baskın sonucu ne yapacağını bilemeyerek dağılan İslâm ordusunu tekrar toplamak için Resûlullah yüksek sesle: "*Ey insanlar gitmeyin, gelin! Ben Allah'ın Resûlüyüm. Ben Abdulmuttalib'in oğluyum.*" diye çağırır. Ancak netice alınmaz. Bunun üzerine amcası Abbas'a emrederek "Ey Ensar topluluğu! Ey Semure ashabı! Ey Hazrec!" diye her grubu ismen çağırtır. İşte bu tasrihten sonra ordu toparlanır.[147]

Bu örnekte açıkça görüldüğü gibi sosyal gruplardan müspet yönde istifade etmek mümkündür. İyiye yönlendirildiği zaman bu grupların hayırda yarışmaları mümkün olmaktadır. Burada Hz. Peygamber'in bu konudaki tutumunun sahabîler tarafından da örnek alındığını gösteren bir rivâyete yer vermek istiyoruz.

Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra meydana gelen irtidat hadiselerini bastırmakla görevlendirilen Halid b. Velid, yalancı peygamber Müseylime'ye karşı savaşmıştır. Halid'in komutasındaki askerler farklı kabilelere mensup kimselerden oluşuyordu. Başlangıçta bu farkı dikkate almadan karma bir şekilde orduyu tanzim eden Halid, bir türlü istediği başarıyı kazanamaz. Komuta açısından orduyu başarısız kılan bir kör düğüm bulunmaktadır. Halid, sonunda bu kör düğümün farkına varır. Askerlerini tekrar savaşa hazırlarken onlara: "Birlikler çözülsün! Muhâcirler, Ensar ve diğer kabilelere mensup olanlar ayrılsınlar, her bir grup müstakil olarak savaşa katılsın. Tâ ki kimlerin sebat edip kimlerin geri döndüğünü bileyim." der. Dediği gibi yapılır. Halid, her bir gruba

---

146 İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 183

147 İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 302-304; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid,* VI, 180-181

ayrı vazife verir. Bu yeni düzenle yaptığı savaşta zafer elde eder. Müseylime de öldürülür.[148]

İnsanlar, günah, isyan ve zulüm için olmadıktan sonra bir grup içinde yer alabilirler. “Sizin en hayırlınız, aşireti günah işlemedikçe aşiretini müdafaa edendir.”[149] buyuran Peygamberimiz, insanları aslî gruplarından koparmamıştır. Ayrıca gerekli olduğu durumlarda onların bu yönlerinden istifade etmiştir.

d) Tecrübeye Önem Verirdi

Hz. Peygamber, ihtiyaca göre sosyal hayatın bütün bölümlerinde insan istihdam ediyordu. İslâm’ın yayılması ve yeni beldelerin Müslüman olmasıyla birlikte zekât memurluğu ve valilik gibi görevleri yapacak kişilere ihtiyaç olduğu gibi, diplomatik ilişkiler çerçevesinde değişik ülkelere gidecek elçiler de gerekiyordu. Şurası muhakkak ki, Medine dışındaki, Müslüman olan veya olmayan hangi kabile, şehir veya devlet olursa olsun, kendilerine has coğrafi, kültürel, dinî vs. bazı farklılıklarının olması tabiîdir. Bundan dolayı merkezin dışındaki yerlerle olan her türlü idârî, kültürel, diplomatik vs. ilişkilerde dikkat edilmesi gereken hususlar olacaktır. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de bu türlü işlerde istihdam edeceği kimselerde bazı vasıfların bulunmasına dikkat ediyordu. Bunlardan biri de, söz konusu kimseleri imkân nispetinde o bölgeyi tanıyan insanlardan seçmekti.

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), muhtemelen bu düşüncesinden dolayı, Müslüman olan eski idarecileri değiştirmedi. Hatta Müslüman olmayan idarecilere Müslüman olmaları şartıyla aynı mevkide kalabileceklerini söylüyordu. Meselâ, Huneyn savaşından sonra Hevazinlilerin lideri olan Mâlik b. Avf’ı getirerek

---

148 Taberî, *Târih*, s. 515

149 Ebû Dâvûd, *Edeb* 121

ailesine geri vermiş, onu değişik hediye ve ihsanlarla taltif edip eski vazifesine iade etmiştir.[150]

Yine, İran kralı tarafından tayin edilen Yemen valisine yazdığı mektup oldukça dikkat çekicidir: "Eğer Müslüman olur ve bana iman edersen, ben seni Yemen'in idarecisi olarak bırakacağım ve seni orada seninle beraber bulunan İran subaylarının başına kral yapacağım."[151] Sakifli kabile reislerinden biri olan Osman b. Ebu'l-Âs'ı Taif'e idareci yaptı. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de kendisini bu görevde bıraktılar.[152] Yine Resûlullah, Kays b. Mâlik'e mektup göndererek, "Sana selam olsun. Ben seni kavmine âmil tayin ettim." demiştir.[153] Bunun gibi Salebe oğullarından Sayfî b. Âmir[154], Kelb kabilesinden İmru'l-Kays b. Asbağ el-Kelbî[155] gibi pek çok kimseyi de kendi kavimlerine âamil tayin etmiştir.

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), bir yere memur gönderirken öncelikle liyakata bakıyordu. Ancak bu liyakatlılar arasında tercih yaparken, gidecekleri yerlerde dostluk, ticaret, akrabalık gibi sebeplerle münasebeti olan, bölgeyi, insanlarını, hatta ailelerini ve şivelerini tanıyanlardan seçiyordu. Eğer bölgeden işi bilen, kabiliyetli ve itimada şayan kimseler varsa, onlar tercihen tayin ediliyordu. Buna kendi kabilelerine âmil tayin edilen Salebe oğullarından Sayfî b. Âmir[156], Kelb kabilesinden İmru'l-Kays b. Asbağ el-Kelbî[157] ve kendi kabilesine İslâm'ı yaymak üzere gönderilen Ebû Zer[158] örnek olarak gösterilebilir.

---

[150] Taberî, *Târih*, s. 443
[151] Halebî, *İnsânu'l-uyûn*, III, 303
[152] İbn Hacer, *İsâbe*, s. 889 Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 217
[153] İbn Hacer, *İsâbe*, s. 1102
[154] İbn Hacer, *İsâbe*, s. 620
[155] İbn Hacer, *İsâbe*, s. 73; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 137
[156] İbn Hacer, *İsâbe*, s. 620
[157] İbn Hacer, *İsâbe*, s. 73; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 137
[158] Müslim, *Fezâil* 132

Resûlullah Efendimiz, diplomatik münasebetlerde önemli yer tutan elçileri seçerken de bu hususu dikkate aldığına dair bilgilere sahip bulunmaktayız. Resûlullah tarafından gönderilen elçiler, bizzat Arabistan'a veya Arapçanın pek iyi bilinip konuşulduğu, hükümdarlarının Arapça mütercimlere sahip olmak için gerekli vasıta ve tedbirler aldıkları (Suriye, Irak, Habeşistan ve Mısır) gibi komşu memleketlere gitmişlerdi. Bu duruma göre gönderilen elçilerin yabancı dil bilmeleri meselesi söz konusu olmamaktadır. Bununla beraber Resûlullah, elçi olarak vazifelendirdiği kimselerin daha önce bu ülkeye seyahat etmiş kimselerden olmasına da dikkat ediyordu.[159] Abdullah b. Huzâfe, Kisra'ya elçi olarak gönderildi. Çünkü o, çok sık İran'a gider gelir ve İranlılarla düşer kalkardı. Yine, Selît b. Amr, Yemame'ye gönderildi. Çünkü o, oraya sıkça gidip geliyordu.[160]

Hz. Peygamber, Amr b. Umeyye'yi henüz Müslüman olmamasına rağmen Habeşistan'a elçi olarak göndermiştir. Hicrî 2. yılda cereyan eden Bedir Savaşı'nda uğradıkları kesin mağlubiyetten sonra Mekkeliler Necâşî'yi tahrik etmek ve hatta mümkünse Müslüman mültecilere eziyet ve işkence yaptırmak üzere yeniden bir elçilik heyeti gönderdiler. Resûlullah durumu öğrenir öğrenmez Mekkelilerin entrikalarını boşa çıkarmak üzere, henüz İslâmı kabul etmemiş bir kimse olan Amr b. Umeyye ed-Damrî'yi hususî elçisi olarak Habeşistan'a gönderdi.[161] Amr çok zeki ve kurnaz bir kimse idi. Amr'ın elçi olarak seçilmesi, Peygamberimizle aralarında yakın bir dostluğun olduğunu göstermektedir. Ancak bizim için dikkat çekici olan esas husus daha önceleri Habeşistan tahtı için mücadeleye kalkan Abdu Şems ailesiyle akraba

---

159 M. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* II, 1019. Ayrıca bkz. Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları,* I, 274

160 Süheylî, *Ravdu'l-unf,* II, 253

161 M. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* I, 303 (Şe'mî, *Sîre, (el yazması),* II, 97/a'dan naklen)

oluşu ve bu sebeple Habeşlilerle yakın ve samimi ilişkilerinin olmasıdır. İşte bu yakınlığından dolayı Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisini Necâşî'ye elçi olarak göndermiştir.[162]

İnsanlar, tanıdıkları veya önceden görüp âşina oldukları kimselerle daha kolay iletişim kurabilir, daha rahat anlaşabilirler. Bu durum, tek başına, insanlara vazife vermede yeterli bir hususiyet değildir. Ancak tercih ettirici bir faktördür. Hz. Peygamber de anladığımız kadarıyla imkân nispetinde, değişik vazifelere tayin ettiği kişilerin bu yönünü dikkate almıştır.

e) İsim, Yüz ve Konuşma Güzelliğine Önem Verirdi

Peygamberimiz memur ve elçi seçiminde isim, yüz ve ses güzelliğine de önem vermiştir. Zira insanlar, güzel şeylere karşı daha çok ilgi duyarlar. Aslında bu durum, ilâhî ahlâkın bir gereğidir. Bir hadiste ifade edildiği gibi, "Bütün Allah elçileri güzel bir yüz ve güzel bir ses sahibi idiler."[163]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) valilerinden, kendisine bir elçi gönderecekleri zaman yüzü ve adı güzel olan birisi olmasını istemiştir.[164]

Kettânî'nin İbn Bâdis'ten naklettiğine göre, Resûlullah bir âmil gönderdiğinde adını sorardı; eğer adı hoşuna giderse sevinir ve bunun neşesi yüzünde görülürdü. Eğer adından hoşlanmazsa, hoşnutsuzluğu yüzünde görülürdü. Bir köye geldiğinde adını sorardı; adı hoşuna gitse sevinir ve sevinci yüzünde görülürdü. Eğer adından hoşlanmazsa, hoşnutsuzluğu yüzünden okunurdu.[165]

---

162 Bkz. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* I, 445-447

163 İbn Sa'd, *Tabakât,* I, 98

164 Suyûtî, *Câmiu's-sağîr,* I, 13; Hindî, *Kenzü'l-ummâl,* VI, 45. Ayrıca bkz. Süheylî, *Ravdu'l-unf,* II, 64; Kettânî, *Terâtib,* I, 341,405-406

165 Kettânî, *Terâtib,* I, 406

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Dıhyetü'l-Kelbî'yi Herakliyus'a elçi olarak göndermişti.[166] Dıhye fizikî yönden çok güzeldi, öyle ki, Cebrâil pek çok defa onun suretine bürünerek gelirdi.[167]

İslâm'ı yaymak üzere Medine'ye gönderilen Mus'ab b. Ümeyr'in vasıfları da dikkat çekicidir. O, Mekke'nin en yakışıklı gençlerinden biriydi. Aynı zamanda çok şık giyinirdi.[168] Resûlullah'ın Medine'ye dini anlatmak üzere ilk olarak Mus'ab b. Umeyr'i göndermesi bu açıdan önemlidir. O, herkesi aynı vazifede istihdam etmiyordu. Elçilik için Amr b. Umeyye'yi seçerken, dinin neşri için ise halim, selim ve güzel söz söyleyebilen, belâgat sahibi, İslâm'ı iyi bilen ve dinin hükümlerini titizlikle yerine getiren kimseleri seçiyordu.[169]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) Himyer'den Hâris, Mesrûh ve Nuaym b. Abdikülâl'e mektup yazmış ve onu Ayyâş b. Rebîa el-Mahzûmî ile göndermiştir. Ayyâş'a tavsiyelerde bulunurken dış güzelliğe de temas etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Onların toprağına vardığında, gece girmeyip sabahı bekle. Sonra güzelce temizlen, iki rekât namaz kıl, Allah'tan başarı ve kabul dileyip Allah'a sığın ve benim mektubumu sağ eline al, onları karşına almış olarak sağ elinle onların sağ eline ver."[170]

Dili etkili ve güzel kullanma her millet için önemli bir husustur. Peygamberimiz zamanında Araplar arasında dil, edebiyat ve belagat çok gelişmişti. Bundan dolayı, dile hâkimiyet çok önem kazanmış durumdaydı. Mekkeliler çocuklarının Arapçayı düzgün öğrenmeleri için Mekke dışındaki kabilelere sütanneye verirlerdi.

---

166 Bkz. Buhârî, *Bed'u'l-vahy* 6

167 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 107, III, 334

168 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât,* III, 82; Süheylî, *Ravdu'l-unf,* I, 269

169 M. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* II, 1019

170 İbn Sa'd, *Tabakât,* I, 282

Allah Resûlü de de bu maksatla sütanneye verilmiştir.[171] Bu uygulama da, dile verilen önemi göstermeye yeterlidir.

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) özellikle elçileri seçerken, Arapçayı fasih konuşma kabiliyetlerine dikkat ettiğini söyleyebiliriz. Elçi olarak seçtiği kimselerin hepsi de fesahatlarıyla meşhurdu. Bunlar genellikle Kureyş lehçesini konuşan kimselerdi. Meselâ, Ca'fer b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî, Selît b. Amr, Amr b. Âs es-Sehmî, Muhâcir b. Ebî Ümeyye Kureyş kabilesine mensuptu. Hâtıb b. Ebî Beltea', Şücâ' b. Vehb, A'lâ b. el-Hadramî ve Ebû Mûsâ el-Eşârî aslen Kureyşli olmasalar da Kureyşlilerle birlikte yetişmişlerdi. Amr b. Ümeyye ed-Damrî Kureyşli değildi ama Mekke'ye çok sık gelirdi ve fesahatiyle bilinirdi. Dıhye b. el-Kelbî, Kuzâ'a kabilesine mensuptu ve fesahatiyle meşhurdu. Amr b. Hazm, Medineli idi, fakat fesahatiyle meşhurdu. Aslında o da, Muhâcirlerle beraber bulunmasından dolayı Kureyş lehçesine vâkıf olmuştur. Elçilerin hemen hepsi ya Kureyş'ten veya Kureyşlilerle yakınlığı olup da onların lehçesini bilen kimselerdendi. Yine elçilik yapan sahâbîlerden Cerir b. Abdullah el-Becelî ve Hâris b. Umeyr de Yemenli idi. Fakat onlar da dili fasih konuşmalarıyla bilinirlerdi.

Bu elçilerin müşterek hususiyetleri, kendi toplumları içinde dili fasih kullanmalarıdır.[172] Bu husus da bize, Hz. Peygamber'in elçi seçiminde, Arapların itibar ettiği Kureyş lehçesini bilen veya dili herkes tarafından muteber kabul edilecek fesahatte kullanan kimseleri seçtiğini göstermektedir.

Fizikî yapı, giyim kuşam ve üslup, insanları etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Bu husus, beşerî bir realitedir. İnsanlar giyim kuşamlarıyla karşılanır, fikirleriyle uğurlanırlar. İnsanların

171 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât,* I, 108

172 Elçilerin isimleri, kabileleri ve dile vukufiyetleriyle ilgili bkz. Hattab, *Süferâü'n-nebî,* II, 258-259

karşılaşma esnasında edindikleri ilk intiba, arkasından yapılacak olan konuşmaların da daha iyi dinlenilmesini sağlayacaktır. İyi bir sonuç için, iyi bir başlangıç olmalıdır. Hz. Peygamber de bu gerçeği dikkate almış ve insanlara mesajlarını iletirken, her yönüyle en uygun temsilcileri bulmaya çalışmıştır.

f) İlim ve Hikmet Sahibi Kimseleri Tercih Ederdi

Peygamberimiz, muallim olarak gönderilmiştir.[173] O, ashabına Kur'ân ve Sünnet öğretmiş ve dinin ahkâmını açıklamıştır. Her konuyla ilgili bilgileri vermiştir. Hz. Peygamber'in elçilik, kadılık, irşad ve tebliğ gibi vazifeler verdiği kimselerin, ilim ve hikmet sahibi kimseler olduğu göze çarpmaktadır. Kadılık yapacak kimse ile dini anlatacak bir şahsın ilim sahibi olması gerektiği âşikârdır. Ancak elçilik yapacak kimselerde de ilim ve hikmet vasıflarının tercih edilmesi dikkat çekici bir husustur.

Elçilerin ashâbın en âlim kimseleri olmadıkları açıktır. Ancak, hususan dini tebliğ maksatlı gönderilen elçilerin de, vazifeleri sadece elçilik değildi. Bunun yanında dini anlatma gibi bir misyonları da bulunmaktaydı.

Konumuzu destekleyecek bazı misaller vermek istiyoruz:

Habeşistan'a gönderilen kafilenin başında bulunan Ca'fer b. Ebî Tâlib'in; Necâşî'nin İslâm hakkında bilgi almak istediği zaman verdiği veciz bilgiler, onun fesahatının ve diplomat kişiliğinin yanı sıra, ilim ve hikmet sahibi bir kimse olduğunu göstermektedir. Ca'fer (radıyallâhu anh), Necâşi'nin sorusuna şu cevabı vermişti:

"Ey melik! Biz cahil bir millet idik. Putlara tapardık. Lâşeleri yerdik. Ahlâksızlığın her türlüsünü işler, komşularımıza fenalık yapmaktan çekinmezdik. Öz kardeşlerimize haksızlıkların her türlüsünü revâ görürdük. Kuvvetlilerimiz zayıflarımızı yutardı.

Bizler bu halde iken Allah, içimizden birini peygamber olarak

---

[173] Bkz. İbn Mâce, *Mukaddime* 17

gönderdi. O'nun nesebini, asâletini, doğruluk ve eminliğini, iffet ve nezâhetini hepimiz biliyorduk. O, bizi Allah'ın varlık ve birliğine inanmaya, O'na ibadet etmeye, bizim ve atalarımızın Allah'tan başka tapınageldiğimiz putları ve taşları terk etmeye davet etti. Doğru sözlü olmayı, emanetleri yerine getirmeyi, akrabalık haklarını gözetmeyi, komşularla güzel geçinmeyi, günahlardan ve kan dökmekten sakınmayı bize emretti. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadınlara iftira etmekten bizi menetti. Bize namazı, orucu ve zekâtı emretti. Biz de onu tasdik ettik ve ona iman ettik. Onun Allah'tan getirip bildirdiği şeylere tâbi olduk."[174]

Mukavkıs'a elçi olarak gönderilen Hâtıb b. Ebî Beltea'nın, Mukavkıs'ın sorusuna verdiği cevap, onun ilim ve hikmet sahibi bir kimse olduğunu göstermektedir. Zaten Mukavkıs da Hâtıb'ın hikmet sahibi olduğunu ikrar etmiştir. Mukavkıs Hâtıb'a şu soruyu sormuştu: "O gerçekten bir peygamberse, kendisini öz yurdundan çıkarıp başka bir yere sığınmak zorunda bırakan kavmine neden beddua etmedi?"

Hâtıb'ın bu soruya verdiği cevap, elçiliğe liyakatini ispat eder mahiyettedir. Şöyle dedi: "Sen Hz. İsa'nın peygamber olduğunu kabul ediyorsun değil mi? O gerçekten peygamber olduğuna göre, kavmi kendisini asmak istediği zaman, Allah onu semâya kaldırıp yükselteceğine, kavminin helâk edilmesi için Allah'a dua etseydi olmaz mıydı?" Mukavkıs bu cevap karşısında Hâtıb'ı takdir etmekten kendini alamadı ve şöyle dedi: "Sen bir hakîmsin, yerli yerinde konuşuyorsun. Hakîm ve yerli yerinde konuşan birinin de yanından geliyorsun." [175]

Sonuç olarak, elçilik yapan kimseler fesahat, cesaret gibi hususiyetleriyle birlikte dini iyi bilen kimselerdi. Umumunda gördüğümüz bu hususiyet, bu seçimin şuurlu bir tercih olduğunu göstermektedir.

---

174 İbn Hişâm, *Sîre,* I-II, 209-210

175 İbn Abdilber, *İstîâb,* I, 350

g) Tehlikeli Görevler

(1) Gönüllüleri Seçtiği Görevler

Her işin ehli farklı olduğu gibi, kritik ve tehlikeli işlere de zeki, kurnaz ve cesur insanlar aranır. Peygamberimiz de bazı tehlikeli görevler için gönüllülük esasına bağlı olarak bu vasıftaki kişileri istihdam ediyordu. Tehlikeli görevler için kimseyi zorlamadığı gibi, kimsenin zorlanmasını da istemiyordu.

Tehlikeli ve kritik görevlerin gönüllülük esasına göre verildiğini göstermesi bakımından Abdullah b. Cahş'la (radıyallâhu anh) ilgili rivâyet dikkat çekicidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir seriyyenin başında Abdullah b. Cahş'ı komutan olarak görevlendirerek ona içinde görevlerinin yazıldığı bir mektup verdi. Ancak bu mektup yola çıktıktan iki gün sonra açılacaktı. Ayrıca Abdullah'a daha Medine'de iken arkadaşlarından hiç kimseyi bu seriyye için zorlamamasını tembih etti.

Bu mektupta Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), Abdullah'a, Nahle'ye gitmesini, Kureyş'i gözetlemesini ve kendisine haber getirmesini, bunu yaparken de asla kimseyi zorlamamasını emretti. Abdullah denileni yaptı. Hz. Peygamber'in emrini arkadaşlarına okudu ve "Sizden kim şehitlik istiyorsa yola devam etsin. İstemiyorsa geri dönsün. Ben Hz. Peygamber'in emri için kalıyorum." diyerek yürüdü. Daha baştan gönüllü olarak seriyyede yer alan arkadaşlarının hiç birisi dönmeyerek yola devam ettiler.[176]

Ölümü göze almayan bir kimsenin birkaç kişilik bir grupla Nahle'ye kadar gidip Kureyş'in yakınlarına kadar sokulması ve haber getirmesi zordur. Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) böylesine tehlikeli ve zor bir görev için hem başta sözlü olarak verdiği emirde hem de iki gün sonra açılmak üzere verdiği mektupta seriyye komutanı Abdullah'a hiç kimseyi zorlamamasını ve bu işi

[176] İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 397-398

gönüllülerle yapmasını tembih etmesi, konumuzu aydınlatması bakımından önemlidir.

Peygamber Efendimiz'in temel siyaseti herkesle barış içinde yaşamaktı. Ancak Müslümanlar için tehdit içeren girişimlere karşı da fiilî müdahalelerde bulunuyordu. Tehditlerden biri de Kâ'b b. Eşref'ti. Hz. Peygamber bir gün sahabenin toplu bulunduğu bir ortamda, "*Kim Kâ'b b. Eşref'e mâni olabilir? O, Allah ve Resûlü'ne eziyet ediyor.*" buyurdu. Muhammed b. Mesleme: "Yâ Resûlallah! Onu öldürmemi ister misiniz?" deyince, Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), "*Evet*" diye karşılık verdi. Bu tehlikeli görevi kendi isteğiyle kabul eden Muhammed b. Mesleme, Kâ'b'ı öldürdü.[177]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Kâ'b b. Eşref gibi Müslümanlar aleyhine çalışan ve bu amaçla Medinelileri Peygamberimize karşı kışkırtan Ebû Âfek'in öldürülmesi için Salim b. Umeyr'i, Asmâ b. Mervan'ın öldürülmesi için de Umeyr b. Adiy'i gönüllülük esasına göre görevlendirmiştir.[178]

Allah Resûlü, tehlikeli görevler için bazen gönüllü birisini ararken, bazı durumlarda da göndereceği adamları rızalarını da almak kaydıyla bizzat kendisi seçmiştir. Mesela, Rifâe b. Kays'ı öldürmek için İbn Ebî Hadred'i görevlendirmiştir.[179]

(2) Yakınlarını Seçtiği Görevler

Burada tehlikeli görevlerle ilgili bir hususa ayrıca dikkat çekmek istiyoruz. Hz. Peygamber, ilk seriyyeler için hep yakınlarını seçmiştir. Seriyyelerin başına komutan yaptığı kişi, akrabalarından biri olduğu gibi, askerlerin tamamı da Muhâcirlerden oluşmuştur.

Peygamber Efendimiz, Bedir Savaşından önce bazı askerî

---

177 Bkz. Buhârî, *Rehin* 3, *Cihad* 158; Müslim, *Cihad* 119

178 İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 432-433

179 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 428-429

seferler düzenlemişti. Bunların bazılarında kendisi yer alsa da bir kısmında bulunmamıştır. İslâm tarihindeki ilk seriyye Hz. Hamza'nın başında bulunduğu ve Kureyşli müşriklere ait bir kervana müdahele etmek amacıyla düzenlenen Sîfülbahr ('Îs) Seriyyesidir.[180] Hicretin 7. ayında düzenlenen ve hicret sonrası ilk seriyye olan bu hareketin amacı, Kureyş kervanlarının bundan böyle İslâm nüfûz bölgelerinden geçmesini engellemekti.[181]

Bu seriyye hicretten hemen sonra yapılmıştı. Bu organizasyonlar çöl mantığına ters ve ağır sorumluluklardı. Aynı zamanda oldukça tehlikeliydi. Peygamber Efendimiz ilk seriyyenin komutanlığını Hz. Hamza'ya verdiği gibi, Bedir'den önce düzenlenen ve kendisinin katılmadığı seriyyelere de Ubeyde b. Hâris b. Abdilmuttalip, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Abdullah b. Cahş gibi yakın akrabalarını seçmişti. Ayrıca bu seriyyelerde asker olarak sadece Muhâcirler yer almıştır.[182] Hz. Peygamber

---

180 Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 393

181 Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 194-196

182 Bu seriyyeler için bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, *a.g.e.*, I-II, 390-400 Resûlullah'ın ilk seriyyelerde sadece Muhâcirleri seçmesinin bir sebebi de, muhtemelen, Ensar'la yaptığı Akabe biatlarında savaş konusunda söz almamış olmasıdır. Zira Ensar, Peygamberimizi Medine'de korumaya söz vermişlerdi. Ama Medine dışındaki bir savaştan bahsedilmemişti. Bundan dolayıdır ki, Bedir'e çıkarken Ensar'dan söz almaya gayret etmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi büyük sahâbîlerin Resûl-i Ekrem'i destekleyici mahiyetteki konuşmalarını yeterli görmemiş ve Ensar'ın da görüş beyan etmesini beklemiştir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) maksadını anlayan Sa'd b. Muâz da Ensar adına kalkıp her durumda O'nunla birlikte olduklarını ifade etmiştir. (Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 408) Biz meselenin bu yönünü kabul etmekle birlikte, Hz. Peygamber'in tehlikeli görevler için önce kendi yakınlarını seçme yönünde bir tercihte bulunduğunu düşünüyoruz. Nitekim Bedir savaşı öncesinde mübareze için, Kureyş'in kabul etmeyeceğini bilerek önce Ensar'dan üç kişi çıkarmış, Kureyşliler kabul etmeyince de amcası Hamza ve amca çocukları Ubeyde ve Ali'yi meydana çıkarmıştır. (Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 415) İlk olarak Ensar'dan üç kişiyi ortaya sürmesi ve Kureyş'in onları hafif görmesi, Ensar'ı müşriklerle savaşma konusunda teşvikçi olmuştur. Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber'in her işindee bir hikmet gizlidir.

fedakârlık duygusunun ve savaş mantığının yerleşmesi için, önce kendi yakınlarını ve canları pahasına en zorlu günlerde kendisine omuz veren sahabîleri ilk seriyyelerde görevlendirmişti. Hz. Peygamberin bu uygulamasından da anlıyoruz ki, bir insan en büyük fedakârlığı kendisi yapmalı ve zor işleri kendi yakını olan kimselere vermelidir. Başarı için önce kendisi ve yakınları öne çıkmalı ve zorlukları göğüslemelidir. Nitekim Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), Mekke'den hicret ederken de kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırmıştı. Hâlbuki o gece Peygamberimiz Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yatağına yatmak, ölümü göze almak demekti. Allah Resûlü, böyle tehlikeli bir vazife için de en yakınlarından biri olan Hz. Ali'yi seçmişti.[183]

3. İnsanları İstihdam Ettiği Sahalar

a) Kâtiplik

Hz. Peygamber dönemindeki önemli vazifelerden biri kâtipliktir. Öncelikle ashabın ileri gelenlerinin bu işte istihdam edildiklerini görüyoruz. Peygamberimiz devrinde bir nevi yardımcılık olan kâtiplik[184], günümüzdeki şekliyle sekreterlik veya yazı işleri ve özel kalem müdürlüğüne benzer bir vazifedir. Bir insanın kâtip olması için sıradan okuryazar olması yeterli değildir. Kâtiplik, nitelikli okuryazar olmayı gerektirmektedir.

Buhârî "Kitâbu'l-Ahkâm"da "Kâtibin emin ve akıllı olmasının müstehablığı bâbı" adıyla bir başlık açarak, Kur'ân'ın cem'i hususunda Zeyd b. Sâbit'in Hz. Ebû Bekir ve Ömer'le olan kıssasını ve Hz. Ebû Bekir'in Zeyd'e, "Sen genç ve akıllı bir insansın, biz seni itham etmeyiz, sen Resûlullah zamanında vahyi yazardın. Kur'ân'ı araştır ve cem'et." sözünü zikreder.[185] İbn Hacer'in

---

183 Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I, 306

184 Şiblî, *Asr-ı Saâdet*, I, 447

185 Buhârî, *Ahkâm* 37

belirttiği gibi, eğer Zeyd'in eminliği, yeterliliği ve akıllı oluşu sabit olmasaydı, Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem)ondan vahyi yazmasını istemezdi. Hz. Ebû Bekir'in de onu diğer hususiyetleri ile değil de akıllı ve töhmetsiz oluşu ile vasıflandırmış olması, bu vasıfların onda devam ettiğine işaret ettiği gibi,[186] kâtiplerde hangi vasıfların bulunması gerektiğini de göstermektedir.[187]

Hz. Peygamber, hayatı boyunca çok sayıda kâtip kullanmıştır. Başta Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (radıyallâhu anhüm ecmaîn) gibi ashâbın önde gelenleri olmak üzere toplam sayıları kırktan fazladır.[188] Kâtipler değişik vazifeler için istihdam edilmişlerdir. Bazıları vahiy kâtipliği yaparken, bir kısmı da mektup, emannâme, iktâ belgesi vs. türü şeyleri yazardı.

Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ilk kâtibi Şürahbil b. Hasene'dir.[189] Şürahbil'in kâtipliği, Mekke döneminde olmuştu. Medine'de ise ilk kâtiplik yapan, Übey b. Kâ'b'dır.[190]

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, kâtiplerin bir kısmı vahiy yazmakla sorumluydular. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) vahiy geldiği zaman vahiy kâtiplerinden Übey b. Kâ'b veya Zeyd b. Sâbit'ten birisi varsa onu, yoksa başka bir kâtibi çağırır ve vahyi yazdırırdı.[191] Zeyd'den gelen bir rivâyet vahyin yazılma metodunu göstermesi bakımından önemlidir. "Resûlullah bana yazdırıyor ve bitince de

---

186 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* XV, 92

187 Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, bir müddet vahiy kâtipliği yaptıktan sonra, İslâm'dan dönerek müşriklere katıldı. Vahiy kâtipliği yapacak kadar Hz. Peygamber'e yakın olmuş birisinin irtidatı affedilmesi zor bir suçtu. Nitekim Hz. Peygamber de Mekke fethi günü onu eman vermediği kimseler arasında saymıştır. Ancak Hz. Osman'ın eman istemesiyle affetmiştir. Bu zat da yeniden Müslüman olmuştur. Bkz. İbn Hacer, *Îsâbe,* s. 780; Kettânî, *Terâtib,* I, 265

188 Kettânî, *Terâtib,* I, 266-267

189 Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib,* III, 324; Âzamî, *Küttâbu'n-nebî,* s. 72

190 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 21; İbn Abdilber, *İstîâb,* I, 164; Âzamî, *Küttâbu'n-nebî,* s. 42-43

191 Bkz. İbn Hacer, *İsâbe,* s. 21

yazdığım âyeti yine bana okutturuyordu. Şayet bir yanlış veya eksik bulursa bunu düzelttiriyordu. İşte ondan sonra da ben kalkıp ilgili âyeti insanlara bildiriyordum"[192]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), vahyin dışında da pek çok şey yazdırmıştır. Meselâ Übey b. Kâ'b'a vahyin yanı sıra mektupla, iktâ belgeleri ve diğer şeyleri yazdırmıştır.[193] Yine Abdullah b. Erkam da devamlı olarak mektup yazan kişilerdendi.[194] Zeyd b. Sâbit de, vahyin dışında hükümdarlara gönderilecek mektupları yazardı. Resûlullah, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Erkam bulunmadığında, ordu kumandanlarına, hükümdarlara ya da herhangi bir insana iktâ yazmak ihtiyacı duyduğunda, yanında hazır olan bir katibe yazdırırdı.[195]

Zeyd b. Sâbit'in diğer kâtiplerden farklı bir yönü olduğunu da belirtmeliyiz. Peygamber Efendimiz, Yahudilerin aldatmacaları karşısında Zeyd b. Sâbit'e İbranice'yi öğrenmesini emretmiş o da on beş gün içinde bu dili iyice öğrenmiş ve Peygamberimizin Yahudilerle olan yazışmalarını yürütmüştür.[196]

Abdullah b. Erkam'ın kâtipler arasında hususî, bir yeri vardı. Abdullah, Hz. Peygamber katında o derece güven kazanmıştı ki Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bazı hükümdarlara mektup yazmasını emreder o da yazardı, sonra mühürleyip kapatmasını emreder ve katındaki güveninden dolayı mektubu okutmazdı."[197]

Hz. Ömer, Abdullah b. Erkam'la ilgili şöyle bir hadiseye şahit olduğunu nakletmiştir: "Resûlullah'a bir mektup geldi. Abdullah b. Erkam'a "Onlara benden cevap yaz." buyurdu. O da cevap yazdı ve sonra getirerek Resûlullah'a arz etti, Resûlullah

---

192 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, I, 152, VIII, 257.
193 İbn Abdilber, *İstîâb*, I, 165; İbn Hacer, *İsâbe*, s. 21
194 İbn Abdilber, *İstîâb*, I, 164.
195 İbn Abdilber, *İstîâb*, III, 3
196 Bkz. Ebû Dâvûd, *İlim* 2
197 İbn Abdilber, *İstîâb*, II, 261; Ayrıca bkz. Beyhakî, *Sünen*, X, 126

da "İsabet ettin." dedi. Bu durum hiç hatırımdan çıkmadı, ta ki Abdullah'ı Beytülmâle bakmakla görevlendirdim."[198]

Bazı sahâbîlerin yazdıkları şeylerle ilgili şu misalleri kaydedebiliriz. Hz. Ali, Allah Resûlü ahid verdiğinde ahidnâmelerini, antlaşma yaptığında antlaşma metinlerini yazmıştır.[199] Zübeyr b. Avvâm ve Cüheym b. Salt zekât mallarını[200], Huzeyfe b. Yemân hurma ağaçlarını, Muğîre b. Şu'be ve Husayn b. Nümeyr muâmelât ve borçlarını[201], Şurahbil b. Hasene de hükümdarlara gönderilen mektupları yazmıştır.[202]

Yukarıdaki misallerden de anlaşıldığı gibi, vahiy kâtipliği konusunda dikkat çeken bir husus, bu konuda branşlaşmanın ve ihtisaslaşmanın olmasıdır. Bazı sahabeler vahiy kâtipliğinde temâyüz ederken, bazıları da siyasî kâtiplik ve vergi kâtipliğinde ihtisas kazanmış görünmektedirler. Bu durum, o kişi siyasi veya vergi kâtipliği yapmışsa, vahiy yazmamış demek değildir. Ancak büyük ölçüde bir ihtisaslaşma olduğunu düşünmek de herhalde yanlış olmaz.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde kâtiplik, müstakil bir meslek değildir. Peygamber Efendimiz sahabe arasında kendine yakın olup değişik işlerde kendisine yardımcı olan ve okuryazarlığı bulunan kimseleri bu işte istihdam etmiştir. Hz. Peygamber'in okur-yazar kimsenin yok denecek kadar az olduğu bir toplumun içinden, sadece kâtiplik yapacak seviyede kırktan fazla nitelikli kişi yetiştirmesi, eğitim-öğretim alanında yaptığı çalışmaların başarısını göstermektedir.[203]

198 Beyhakî, *Sünen,* X, 126. Ayrıca bkz. İbn Abdilber, *İstîâb,* III, 3; İbn Hacer, *İsâbe,* s. 738

199 İbn Abdilber, *İstîâb,* I, 164

200 A'zamî, *Küttâbu'n-nebî,* s. 51, 63-64

201 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 283

202 Kettânî, *Terâtib,* I, 275

203 Konuyla ilgili ayrıca bkz. A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı,* s. 7; Accâc, *es-Sünne*

b) Elçilik

Resûl-i Ekrem Efendimiz, peygamberliğinin yanısıra hem İslâm devletinin başkanı hem de İslâm ordularının başkomutanı idi.[204] Bu sebeple her devlet gibi İslâm devletinin de diğer devlet ve topluluklarla diplomatik münasebetleri oluyordu. Diplomatik ilişkiler, hangi maksat için olursa olsun, elçiler aracılığıyla yapılıyordu.[205]

Günümüzde uluslararası ilişkiler ne kadar önemli ve kendine has tecrübe, birikim ve eğitim gerektiren bir alan ise, o dönemde de elçiler o kadar önemli idi ve bazı vasıfları taşımaları gerekiyordu.

Hz. Peygamber döneminde yetişmiş diplomatlar bulunmuyordu. Resûlullah ortaya çıkan durum ve şartlara göre en muktedir ve ehil kimseleri seçiyordu. Hatta yeri geldiğinde Müslüman olmayan birini de elçi olarak seçebiliyordu.[206]

Daha önce de belirttiğimiz gibi Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), elçi olarak seçtiği kimselerde yüz güzelliği, ikna kabiliyeti ve gideceği memlekete daha önce gitmiş olması gibi bazı vasıfların bulunmasına gayret ediyordu.[207]

Her elçi, mensup olduğu devletin başkanı adına iş yaptığı gibi, Hz. Peygamber'in elçileri de O'nun adına gidiyorlardı. Hz. Peygamber'in en önemli vazifesi irşad ve tebliğ olduğu için, elçilerinin taşıdıkları en önemli mektuplar da tebliğ maksatlı idi.[208]

---

kable't-tedvîn, s. 298

204 Resûlullah'ın farklı yönlerini gösteren tasarruflarının sınıflandırılmasıyla ilgili bkz. Âşûr, *Mekâsıdu'ş-şerîa,* s. 48-61

205 Konuyla ilgili bkz. Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdaresi,* s. 116

206 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* II, 1018

207 Bkz. Suyûtî, *Câmiu's-sağîr,* I, 13; Hindî, *Kenzü'l-ummâl,* VI, 45; Kettânî, *Terâtib,* I, 341,405-406; Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdaresi,* s. 116-117; A. mlf., *İslâm Peygamberi,* II, 1019

208 Hattab, *Süferâü'n-nebî,* I, 24

Nitekim hicretin 7. yılında civar ülkelerin hükümdarlarına elçiler ve mektuplar göndermiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre; Hz. Peygamber civar ülkelerin hükümdarlarına elçi ve mektup gönderme isteğini ashabına bildirdikten sonra elçilerin isimlerini tespit etti. Görevin önemini izah edip tavsiyelerde bulunarak şöyle dedi: "*Muhakkak ki Allah beni bütün insanlığa bir rahmet olarak göndermiştir. Siz de tebliğ görevini benim adıma yerine getirin ki Allah da size merhamet etsin. Havarilerin İsa b. Meryem'e muhalefet ettiği gibi bana muhalefet etmeyin.*" Ashâbın "Onların muhalefeti nasıldı ey Allah'ın Resûlü?" diye sormaları üzerine şöyle buyurdu: "*İsa onları size davet ettiğim şeye davet etti; yakına gönderdikleri hoşlanıp itaat ettiler, uzağa gönderdikleri ise hoşnutsuz olup karşı çıktılar. İsa bunu Allah'a şikâyet etti, sabahladıklarında her biri gönderildikleri kavmin dilini konuşur olmuştu.*"[209]

Hz. Peygamber bu tavsiyesinden sonra altı elçi göndermiştir. Bunlardan Amr b. Ümeyye, Habeş Meliki Necâşî'ye; Dihye b. Halîfe, Bizans İmparatoru Hekaklius'a; Abdullah b. Hüzâfe es-Sehmî, İran Kisrası'na; Hâtıb b. Ebî Beltea, Mukavkıs'a; Şüca' b. Vehb, Şam emirine; Salît b. Amr, Yemâme'ye elçi olarak gönderilmişlerdir.[210]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), hicrî 7. yılın Muharrem ayında, aynı günde yukarıda isimleri verilen altı elçiyi mühürlenmiş mektuplarla civar ülke yöneticilerine göndermiştir.[211]

---

209 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 413. Havarilerin gönderildikleri kavmin dilini konuşur olmaları, eğer rivâyette bir problem yoksa Hz. İsâ'nın mucizesi, Havarilerin de kerameti olabilir. Ancak burada mecazi bir mana kastedilmiş olması da mümkündür. Dil bir iletişim vasıtası olduğuna göre, Havariler gittikleri beldelerde kendilerini çok çabuk ifade edebilmişlerdir. Bir kişinin kendini ifadesi sadece dille olmaz. Hâl dili de en kısa ve anlaşılır bir ifade tarzıdır. İşin aslı ne olursa olsun şu bir gerçektir ki, Havariler, tarihteki en hızlı açılımlardan birini gerçekleştirmişlerdir.

210 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 413

211 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 258

İbn Sa'd, Resûlullah'ın Hudeybiye'den Medine'ye dönüşünden itibaren vefat edene kadar civar ülke hükümdarlarıyla, Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinde bulunan kabile ileri gelenlerine 110 mektup gönderdiğini ve elçi teatisinde bulunduğunu tek tek kaydetmiştir.[212]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), elçilerini yukarıda zikrettiğimiz gibi dine davet amacıyla gönderdiği gibi farklı maksatlarla da göndermiştir. Meselâ, Hudeybiye'de Hz. Ömer'in tavsiyesiyle Hz. Osman'ı, Kureyş'e sulh için;[213] Mekke fethi günü Ümeyr b. Vehb'i, Safvan b. Ümeyye'ye eman verildiğini bildirmek üzere[214] ve Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi, Ebû Süfyan'a hediye götürmesi vazifesiyle[215] elçi olarak görevlendirmiştir.

c) Eğitim-Öğretim

Hz. Peygamber, kendi ifadesiyle "*ümmî, okuryazar olmayan*"[216] bir topluma peygamber olarak gönderilmişti. İnsanların kalb ve kafalarının aydınlatılması O'nun risaletinin en önemli yönlerinden birini oluşturuyordu. Nitekim O, "*Ben, muallim olarak gönderildim.*"[217] diyerek bu yönünü anlatıyordu.

O, Medine'ye geldiği zaman okuma-yazma bilen insan sayısı yok denecek kadar azdı. Zaten, İslâm'dan önce Arabistan'da yazı pek nadir kullanılmaktaydı. İslâm'ın henüz ortaya çıkmakta olduğu devirde Arabistan'daki en gelişmiş şehir olmasına rağmen Mekke'de bile okuma-yazma bilen insan sayısı çok azdı.[218] Hz.

212 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 258-291. Hz. Peygamber'in mektupları ve siyasi vesikaları için ayrıca bkz. M. Hamidullah, *Vesâik,* s. 43-369; Hattab, *Süferâü'n-nebî,* I, 31 vd.

213 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 209

214 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 284

215 İbn Abdilber, *İstiâb,* II, 498

216 Buhârî, *Savm* 13; Müslim, *Sıyâm* 16; Ebû Dâvûd, *Savm* 4

217 İbn Mâce, *Mukaddime* 17

218 M. Hamidullah, Mekke'de okuma yazma bilenlerin sayısının on beş-yirmi civarında

Peygamber, Medine'ye hicretten hemen sonra eğitim-öğretim faaliyetlerine başladı. Bu amaçla mescidin bir kısmını tahsis etti. Buraya Suffe denirdi. Suffe, fakir kimseler için hem bir barınma yeri, hem de eğitim-öğretim yapılan bir okuldu. Burası bizzat Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) nezaretinde işleyen bir eğitim ve öğretim merkezi idi.[219] Bizzat Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) burada dersler veriyordu. Henüz başlangıçta bulunanlara ise okuma-yazmayı ve Kur'ân'ı öğretmek üzere diğer bazı öğretmenler de vazife görüyorlardı. Ubâde b. Sâmit, Kur'ân ve okuma-yazma öğreten muallimlerden birisidir. Bizzat kendisi Suffa ehlinden bazılarına Kur'ân ve yazı yazmayı öğrettiğini söylemektedir.[220] Yine, Abdullah b. Said el-Âsî de Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından Medine'de halka yazı yazmayı öğretmek için görevlendirilmiştir.[221] Hz. Peygamber, Suffa'da kalan talebelerin masraflarıyla da bizzat kendisi ilgilenmiştir.[222]

Daha önce anlattığımız gibi, Peygamber Efendimiz mescidi bir eğitim-öğretim müessesesi gibi kullanmıştır.[223] Bu amaçla Medine'nin değişik yerlerinde mescidler inşa ettirmiş ve buralara imam tayin etmiştir. Bu mescidlere imam tayin edilenler arasında ilmiyle, fıkhıyla meşhur olan Muâz b. Cebel ve Übey b. Kâ'b gibi kimseler de yer almaktadır.[224] Übey b. Kâ'b'ın Medine'ye gelen heyetlere Kur'ân ve fıkıh öğrettiği de rivayetlerde yer almaktadır.[225]

---

olduğunu belirtmektedir (Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 760).

219 Hamîdullah, *İslâma Giriş*, s. 120

220 Ebû Dâvud, *Buyû* 37; İbn Mâce, *Ticârât* 8

221 İbn Abdilber, *İstîâb*, III, 52; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 262

222 Buhârî, *Rikak* 17. Geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 72-74

223 Hamidullah, *a.g.e.*, II, 771. Suphi Salih ve Mustafa el-A'zamî de Medine'de bulunan mescidlerin ilmin yayılması için mektep olarak kullanıldığı kanaatini taşıdıklarını belirtmektedirler. Bkz. Suphi Salih, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 17; A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyâtı*, s. 6

224 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, II, 272

225 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 316-317

Hz. Peygamber, mescidlerin dışında bazı mahallelerde hazırlık okulları diyeceğimiz yerler açtı.[226] Buralar muhtemelen Dâru'l-Kurrâ denen yerlerdir. Bir rivâyette Dâru'l-Kurrâ'nın Mahreme b. Nevfel'in evi olduğu belirtilir.[227]

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde bazı evler eğitim öğretim amaçlı kullanılmış olmalıdır. Bu evler sistematik eğitim-öğretim yapılmasından ziyade, Medine'ye gelen misafir ve elçilerin kalması için kullanılmış olup, aynı zamanda onların İslâm hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmaya çalışılmıştır.[228]

Hz. Peygamber döneminde eğitim-öğretimle ilgili o dönemin şartlarına göre bir müfredatın oluştuğundan da söz edilebilir. Bu konuda belli bir ihtisas ortaya çıkmış bulunuyordu.[229] Peygamberimizin şu hadisleri bu konuda bize bir fikir vermektedir: "*Ümmetim içerisinde en isabetli hüküm vereni Ali'dir. Helâl ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel'dir. Ferâizi en iyi bilen Zeyd b. Sâbit'tir. Kur'ân okumasını en iyi bileni Übey b. Kâ'b'dır.*"[230]

"*Kur'ân'ı şu dört kişiden alın! Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Muâz b. Cebel ve Übey b. Kâ'b.*"[231]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), nelerin öğrenilmesi gerektiğiyle ilgili pek çok tavsiyelerde bulunmuştur. "*Kur'ân'ı ferâizi (miras hukuku) ile birlikte öğrenin ve insanlara öğretin. Ferâiz, il-*

---

226 Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* II, 771

227 İbn Sa'd, *Tabakât,* IV, 205

228 Geniş bilgi için bkz. Kettânî, *Terâtib,* II, 22-27; M. Hamîdullah, *İslâmda Devlet İdaresi,* s. 118-120; Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları,* II, 247; Çakan, *Siyâsetli Muhammed,* s. 63-64

229 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* II, 775

230 Buhârî, *Fezâilü'l-ashâb* 26; Tirmizî, *Menâkıb* 50; İbn Mâce, *Mukaddime* 11

231 Buhârî, *Menâkıbu'l-ensâr* 14, 16; Tirmizî, *Menâkıb* 50

min yarısı olup unutulacaktır."[232] "*Soyunuzu akrabalık bağlarınızı koruyacağınız ölçüde öğrenin.*"[233]"*Kim atıcılığı öğrenir de sonra terk ederse bizden değildir veya isyan etmiştir.*"[234]

Burada Resûlullah'ın, eşine ender rastlanır bir uygulamasına da temas etmemiz gerekmektedir. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), eğitim-öğretim konusunda Müslüman olmayan kimselerden de yararlanmıştır. Bedir esirlerinden okuma yazma bilenleri, Medineli on çocuğa okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakmıştır.[235] Bu uygulama, O'nun eğitim ve öğretime verdiği önemi gösteren önemli bir delildir.

Hz. Peygamber döneminde öğrenmenin yaşı yoktu. Sahâbîlerin pek çoğu yaşlı olmalarına rağmen ilim tahsil etmişlerdir. Hz. Ömer, "Yönetici olmadan önce ilim tahsil edin. Allah Resûlü'nün ashabı, yaşları büyük olmasına rağmen ilim öğrenmişlerdir." demiştir.[236] O dönemde adeta bir öğrenme seferberliği yaşanmıştı. İlim öğrenmeye çok istekli olan sahabîler, gece gündüz demeden buldukları fırsatları karşılıklı ilim müzakere etmek için değerlendirirlerdi.[237]

Resûl-i Ekrem Efendimiz, kadınları da eğitim-öğretimin içinde değerlendirmiştir. Onlara haftanın belirli bir gününde sohbet etmiş ve onlara dinin emir ve yasaklarını öğretmiştir.[238]

Hz. Peygamber döneminde, o günün şartlarına uygun şekilde, öğretim faaliyetlerinin, günümüzün anlayışına uygun bir sisteme bağlandığını söyleyebiliriz. Ders yapılacak yerler, ders verecek hocalar ve maddî ihtiyaçların devlet tarafından karşılanması

---

232 Tirmizî, *Ferâiz* 3; İbn Mâce, *Ferâiz* 1; Hâkim, *Müstedrek,* IV, 332
233 Tirmizî, *Birr* 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 374
234 Müslim, *İmâre* 169
235 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 247
236 Buhârî, *İlim* 15
237 Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid,* I, 161
238 Bkz. Buhârî, *İlim* 35

suretiyle talebelerin öğretim dışındaki her çeşit meşguliyetten uzak tutulduğu bir eğitim-öğretim sistemi oluşturulmuştur.[239]

d) Yargı

Medine'ye hicretten sonraki ilk zamanlarda kazâî ve adlî meselelerle bizzat Hz. Peygamber kendisi ilgileniyordu. O, hayatı boyunca Medine ve çevresinde vuku bulan davalarla bizzat ilgilenmiştir. Herkes, Resûlullah'a müracaat eder ve davasını O'na takdim edebilirdi. Hiçbir davacı bu hususta herhangi bir sınırlamaya tabi değildi.[240]

Ne var ki, zamanla Medîne'de kazaî ve adlî işlerin miktarı artmış ve Resûlullah hâkim sıfatıyla taşımakta olduğu yetkilerden bir kısmını başkalarıyla da paylaşmış ve kazâî hususta bazen temyiz yetkisini kullanmakla iktifâ etmiştir.[241]

Resûlullah'ın kazâî hükümlerde temyiz makamı olmasıyla ilgili bazı hadislerde ipuçları bulmak mümkündür. Meselâ bu konudaki bir hadis şu şekildedir: "Bir gün iki şahıs aralarındaki ihtilafı Resûlullah'ın huzuruna getirdiler ve: 'Biz daha önce ilim sahibi kimselerin fikir ve görüşlerine müracaat ettik; onlar bize …. dediler."[242]

Hz. Peygamber, yargı konusunda, devamlı şekilde bir şahsı görevlendirmeyip hususî durumlarda birçok kimseyi de görevlendirmiştir.[243]

Allah Resûlü'nün kadılarından biri Hz. Ömer'dir. Hz. Osman, Abdullah b. Ömer'i kadı tayin etmek istemişti. Kabul etmek istemeyince ona şöyle dedi: "Bundan niçin hoşlanmıyorsun, baban da kadı idi."[244]

---

239 Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları,* II, 245

240 Şiblî, *Asr-ı Saâdet,* I, 442-443

241 Bkz. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* II, 921

242 Buhârî, *Eymân ve'n-nüzûr* 3

243 Bkz. Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye,* III, 364

244 Tirmizî, *Ahkâm* 1

Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi ve Muâz b. Cebel'i Yemen'e diğer vazifelerin yanısıra insanlar arasında hüküm vermek üzere kadılık vazifesiyle de göndermiştir. Hatta Hz. Ali, "Ey Allah'ın Resûlü, beni gönderiyorsun, oysa ben genç yaştayım ve kazâ konusunda bilgim yoktur." deyince, Resûlullah onun göğsüne vurarak şöyle demiştir: "Muhakkak Allah senin kalbini hidayete erdirecek, dilini hak üzere sabit kılacak. Huzuruna iki hasım oturduğunda, ilkini dinlediğin gibi diğerini de dinlemedikçe hüküm verme. Şüphesiz bu, hükmün senin için açıklık kazanması konusunda daha uygundur." Hz. Ali şöyle der: "Allah'a yemin olsun, ondan sonra iki kişi arasında hüküm verirken hiç sürçmedim veya hiçbir hükümde tereddüde düşmedim."[245] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber bir kimseye bir vazife verirken, ihtiyaç olması durumunda gerekli usûl bilgilerini de öğretmiştir.

Hz. Peygamber, bir işe birisini tayin ederken kuşkusuz en ehil kişileri seçiyordu. Adaleti tevzi konusunda da en çok vazife verdiği ve öne çıkardığı kişiler Ali b. Ebî Tâlib ve Muâz b. Cebel'dir. Resûlullah, bu iki sahâbî hakkında, "*En isabetli hüküm vereniniz Ali'dir. Helâl ve haramı en iyi bileniniz Muâz b. Cebel'dir.*"[246] diyerek, bu vazifeye liyakatli olduklarına işaret etmiştir.

Peygamberimiz Muâz'ı Yemen'e gönderirken insanlar arasında nasıl hüküm vereceğini sordu. Muâz, "Allah'ın kitabı ile" dedi. Resûlullah: "*Kitapta bulamazsan?*" diye sorunca, "Resûlullah'ın sünneti ile hüküm veririm." diye cevap verdi. "*Sünnette de bulamazsan?*" deyince de, "Kendi reyimle ictihad ederim" dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz: "*Resûlünün elçisini, Resûlünün hoşnut olduğu şeyde muvaffak kılan Allah'a hamdederim.*" buyurdular.[247]

---

245 Ebû Dâvûd, *Akdiye* 6; Hâkim, IV, 88. Ayrıca bkz. Tirmizî, *Ahkâm* 5

246 Buhârî, *Fezâilü'l-ashâb* 26; Tirmizî, *Menâkıb* 50; İbn Mâce, *Mukaddime* 11

247 Tirmizî, *Ahkâm* 3; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 11, *Ahkâm* 3; Dârimî, *Mukaddime* 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 230, 236, 242

Hz. Peygamber döneminde Ömer b. Hattab, Ali b. Ebî Tâlib ve Muâz b. Cebel'in yanı sıra Abdullah b. Mesud, Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi sahâbîler de kadılık yapmışlardır.[248]

Peygamberimiz hassas bir vazife olmasından dolayı kazâ ve muhâkame usûlüyle ilgili bilgiler vermiş ve uyarılarda bulunmuştur. Bu meyanda şu hadisleri zikredebiliriz: "*Kasıtlı olarak haksızlık yapmadıkça, Allah kadı ile beraberdir.*"[249] "*Hâkim ictihad eder ve isabet ederse kendisine iki sevap verilir. Eğer içtihad eder ve hata ederse ona bir ücret vardır.*"[250] "*Kadı öfkeli iken iki kişi arasında hüküm veremez.*"[251] "*Kadılar üç gruptur: Biri cennetlik, ikisi cehennemliktir. Cennetlik olan, hakkı bilip öyle hükmedendir. Hakkı bilip hükmünde (bile bile) adaletsiz davranan cehennemliktir. Halka cahilâne hükümde bulunan da cehennemliktir.*"[252]

Peygamberimiz "*Kim insanlar arasında hüküm vermek üzere kadı yapılırsa bıçaksız olarak boğazlanmış demektir.*"[253] buyurarak kadılık vazifesinin ağır bir iş olduğuna işaret etmiş ve insanların kendi istekleriyle bu vazifeye talip olmamalarını tavsiye etmiştir.

e) Maliye

Hz. Peygamber'in insan istihdam ettiği alanlardan biri de malî işlerdir. Bunlar, vergilerin tahsil edilmesi, gerekli yerlere harcanması ve artan kısımlarının da Beytü'l-mâl'e toplanması ve bunların muhafazası gibi işlerden oluşmaktadır.

---

248 Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, IX, 312
249 Tirmizî, *Ahkâm* 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 26
250 Buhârî, *İ'tisâm* 21; Müslim, *Akdiye* 15; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 2; Tirmizî, *Ahkâm* 2; Nesâî, *Kazâ* 3
251 Tirmizî, *Ahkâm* 7
252 Ebû Dâvûd, *Akdiye* 2; Tirmizî, *Ahkâm* 1
253 Ebû Dâvûd, *Akdiye* 1; Tirmizî, *Ahkâm* 1

Peygamberimiz dönemindeki vergiler zekât, öşür, cizye ve haracdan ibaretti.

Hz. Peygamber zekât toplamakla görevli âmil ve emirlerini İslâm'ın ulaştığı her memelekete göndermiştir. Gönderilen zekât memurlarından bir kısmının görevi sadece zekât toplamak iken, bazılarının görevi buna ilaveten kazâ ve imâret işleri de olmuştur. Yine zekât memurlarından bir kısmı, kendi kabilelerine gönderilirken diğer bir kısmı da merkezden seçilen kimselerden oluşuyordu. Zekât memurluğu yapmış sahâbîlerin en meşhurları Ömer b. Hattâb, Hâlid b. Said b. Âs, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b, Adî b. Hâtim, Zibrikân b. Bedr et-Temîmî'dir.[254]

Zekât memurlarına verilen talimatnamede her mal üzerinden alınacak zekât miktarı tayin edilirdi.[255] Zekât alırken uyulacak hususlar da belirtilirdi.[256] Zekât mallarının Peygamberimizin akrabaları tarafından kullanılması ve yenilmesi haram olduğundan Allah Resûlü, yakınlarını zekât memurluğuna tayin etmemiştir.[257] Zekât memurlarının maaşları toplanan zekâtlardan verilirdi.[258]

---

254 Kettânî, *Terâtib,* I, 580

255 Bkz. Buhârî, *Zekât* 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40; Ebû Dâvûd, *Zekât* 4; Nesâî, *Zekât* 5

256 "Resûlullah Muâz'ı Yemen'e gönderdi ve şöyle dedi: Sen Ehl-i Kitap olan bir kavme gidiyorsun. Onları önce Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuna şehadet etmeye davet et. Eğer bunu söylerlerse Allah'ın onlara farz kıldığı beş vakit namazı öğret. Eğer namaz hakkında anlattıklarını (uygulayıp) kabul ederlerse mallarından vermeleri farz olan ve zenginlerinden alınıp fakirlere verilen zekâtı öğret. Bunu da benimserlerse, zekâtı mallarının en iyisinden almaktan sakın! Mazlumun bedduasından da sakın. Çünkü onunla Allah arasında herhangi bir perde yoktur." Bkz. Buhârî, *Zekât* 1, 41, *Sadaka* 1, 63; Tirmizî, *Zekât* 6; Ebû Dâvûd, *Zekât* 4; Nesâî, *Zekât* 46

257 Bkz. Tirmizî, *Zekât* 25; Ebû Dâvûd, *Zekât* 29; Nesâî, *Zekât* 97

258 Bkz. Ebû Dâvûd, *Zekât* 22; Mâlik, *Muvatta,* Zekât 29. Konuyla ilgili bkz. Tevbe (9), 60. Zekât memurlarının geniş listesi ve zekât memurlarıyla ilgili hususlar için bkz. Şiblî, *Asr-ı Saâdet,* I, 450-453

Zekât ve öşür Müslümanlardan alınan vergilerdi. Toprak mahsullerinden alınan öşür de zekât memurları tarafından toplanmıştır. Zira öşür de zekâtın bir türü olup, toprak mahsullerinin zekâtına verilen isimdir.

Hz. Peygamber, zekât memuru (âmil) tayin ettiği gibi, zekât memurlarının topladığı malları alıp kendisine getirmesi için de bazı kimseleri (müstevfî) görevlendirmiştir.[259] Meselâ bu amaçla Hz. Ali'yi Hâlid b. Velid'e göndermiştir.[260]

Hz. Peygamber, İslâm topraklarında yaşayan gayrimüslimlerden zekât ve öşür almamıştır. Askerlikten ve vergilerden muaf olan bu kimselerden güvenliklerinin sağlanmasına karşılık, elinden bir iş gelenlerinden "baş vergisi" olarak "cizye" alınıyordu.[261] Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı Bahreyn'e[262], Muâz b. Cebel'i de Yemen'e[263] cizye toplamak üzere göndermiştir.

Gayr-i müslimlerden alınan bir diğer vergi de *harac* denen toprak vergisidir.[264] Onlar, toprakların sahibi olan Müslümanlara, bu toprakları ekmek ve ürün elde etmek karşılığında mahsulün bir kısmını verirlerdi. Hayber, Fedek, Vadilkurâ ve Teyma ahalisi harac veriyordu.[265] Hz. Peygamber, bu yerlerin mahsullerini almak için bazı kimseleri görevlendirirdi. Mesela, Benî Nadîr Yahudilerinin mahsullerinden alınması gereken kısmı almak için

---

259 Bkz. Kettânî, *Terâtib,* I, 595

260 Buhârî, *Megâzî* 61

261 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* II, 968. Cizyeyle ilgili geniş bilgi için bkz. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* III, 273-280

262 Buhârî, *Cizye* 1

263 Ebû Dâvûd, *Cizye* 30

264 Geniş bilgi için bkz. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* III, 281-286

265 Şiblî, *Asr-ı Saâdet,* I, 457 Ayrıca bkz. Buhârî, *Tefsir (59) 3*; Müslim, *Cihad* 48; Tirmizî, *Cihad* 39; Ebû Dâvûd, *Harac* 19

Sevâd b. Gâziye'yi göndermiştir.[266] Ayrıca Abdullah b. Revâha da bu vazife için görevlendirilmiştir.[267]

Peygamberimiz döneminde ganimet ve zekât malları fazla bekletilmez hemen dağıtılırdı.[268] Bundan dolayı ayrıca bir beytü'l-mal görevlisine ihtiyaç olmamıştır. Ancak bazı rivâyetlerden Bilal-ı Habeşî'nin bu tür işlerde Peygamberimize yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.[269]

Buraya kadar yer verdiğimiz rivâyetlerden anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber malî işlerle ilgili pek çok kimseyi istihdam etmiştir. Ancak en fazla insan istihdam ettiği iş, zekât memurluğu olmuştur.

Burada temas etmemizde fayda olan bir diğer husus, maliye gibi tamamen maddî meselelerin idaresinin söz konusu olduğu bir alanda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), rüşvet ve benzeri suistimallerin olmaması için gerekli tedbirleri almış ve ashabına uyarılarda bulunmuştur. Bu mevzuyla ilgili şu dikkat çekici misali kaydetmek istiyoruz: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zekât toplama işinde bir adam istihdam etti. Adam vazifeden dönünce: "Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) minbere çıkıp, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şunları söyledi: "Emma ba'd, Ben sizden birini, Allah'ın bana tevdî ettiği bir işte istihdam ederim. Sonra o gelir: 'Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler!' der. Bu adam, babasının veya anasının evinde otursaydı da, eğer doğru sözlüyse hediyesi ayağına gelseydi ya! Vallahi sizden kim haksız bir şey alırsa mutlaka onu boynunda taşır olduğu halde Kıyamet günü Allah'la karşılacaktır. Eğer bu haksız aldığı şey deve ise böğürecek, sığırsa möleyecek, koyunsa meleyecek!" Sonra Resûlullah ellerini

---

266 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* VIII, 281; İbn Abdilber, *İstîâb,* II, 233

267 Mâlik, *Muvatta*, Musâkât 1,2

268 Bkz. Ebû Dâvûd, *İmâre* 14

269 Bkz. Müslim, *Müsâkât* 111; Nesâî, *Büyû'* 77. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 142-143

kaldırdı, o kadar ki koltuk altındaki beyazlık gözüktü: "Allah'ım tebliğ ettim mi?" dedi ve bu sözünü üç kere tekrar etti.[270]

Bu hediyeyi alan sahabî, hediye almanın yasak olduğunu bilseydi elbette almazdı. Muhtemelen masum bir niyetle bu hediyeyi almıştı. Ancak, Hz. Peygamber, zamanla farklı mecralara kayabilecek bir uygulamaya baştan tavır almış ve memuriyet esnasında hediye almayı yasaklamıştır. Memur, hediyeyi masum bir niyetle alsa bile, hediye veren şahsın farklı beklentiler içinde ve rüşvet niyetiyle vermesi kuvvetle muhtemeldir. Çünkü hediye şu üç maksattan biri için verilir:

1. Hediye verdiği şahsın muhabbetini kazanmak.
2. Hediye verdiği kimsenin yardımını te'min etmek.
3. Hediye verdiği kimsenin malını elde etmek.

Memurlar hassas olmalı, yaptıkları iş karşılığında hediye adı altında herhangi bir şey almamalıdır. Nitekim dinimiz, herhangi bir yoruma mahaâ bırakmadan, hâkimlik, valilik makamında bulunanlar ile mali işlerde vazifeli kimselerin hediye almalarını yasaklamış ve bu gibi hassas makamlarda bulunan kimselerin uymaları gereken hassasiyet noktalarını belirtmiştir.[271]

f) Askerî İşler

Peygamberimiz, kendisini "Ben rahmet peygamberiyim, ben harp peygamberiyim."[272] diye tanıtmakta ve böylece rahmet olarak gönderildiği bu âlemde, rahmet misyonunu yerine getirebilmek için bir realite olarak savaşa başvurmak durumunda kalacağına/kaldığına işaret etmektedir. İslâm'da sulh esas olmakla birlikte[273], müdafaa

---

270 Buhârî, *Hiyel* 15, *Cum›a* 29, *Zekât* 67, *Hibe* 17, *Eymân* 3, *Ahkâm* 24, 41; Müslim, *İmâret* 26; Ebu Dâvûd, *İmâret* 11

271 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte,* VI, 435-436

272 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 404

273 İslâm'da sulhün esas olduğunu bildiren âyetler için bkz. el-Bakara (2), 208; el-Enfal

amaçlı, zulmü durdurmak/ortadan kaldırmak için ve irşad hürriyetine engel olanları bertaraf etmek gibi sebeplerden dolayı savaşa izin verilmiş ve bazı durumlarda savaş emredilmiştir.

Mekke'den Medine'ye hicret, İslâm tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İslâm devleti, Efendimiz'in gelip Medine'ye yerleşmesiyle fiilen mevcudiyet kazanmıştır. İster müdafaa ve ister taarruz maksatlarına müteveccih olsun, başlangıçta askerî bir teşkilat söz konusu değildi. Medine'de Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün teşkilatıyla kendine mâl edebileceği bir devlet yoktu ve Hz. Peygamber buraya bu şehri kendi devletine katmak için gelmemişti. Bilakis O Medine'ye elinde hiçbir maddî vasıta olmaksızın gelmişti. Geldiğinde de bir karışıklık ve anarşi havası ile karşılaştı. Bu yüzden bir nevî Şehir-Devlet şeklinde siyasî bir teşkilat ihdas edilmesi teklifinde bulundu; yerli halk da bunu kabul etti.

Dikkati çeken nokta, Medine'deki aşiret düzenine sahip bir topluluk arasına katılışından azamî altı ay sonra, yeni kurmuş olduğu devletin düşmanlarına karşı askerî seferler düzenlemeye başlayabilmesidir.[274] Bu durum, Hz. Peygamberin askerî alandaki başarısıyla ilgili ilk ipuçlarını vermektedir.

Peygamberimizin askerî alanda yaptığı işler ana hatlarıyla ordu kurulması ve asker seçimi, askerî eğitim ve askerî idare olarak sıralanabilir. Biz şimdi oldukça teferruatı olan bu meseleyi, konumuzla ilgili yönlerine dikkatleri çekmek suretiyle, kısaca ele almak istiyoruz.

(1) Ordu Kurulması ve Asker Seçimi

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında Müslümanların düzenli bir ordusu yoktu. Silah taşımaya muktedir yetişkin Müslümanlar, dininin hizmetinde, askerlik vazifesi ile mükellefti. Bir

---

(8), 61; el-Hucurât (49), 9.

[274] Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları,* s. 223-224. İlk seriyyelerle ilgili bkz. İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 393.

sefer esnasında veya dışarıdan gelen bir hücuma karşı koymak için Hz. Peygamber gönüllüleri çağırırdı. Bir defter açılır, adaylar, ismini oraya yazdırırdı.[275] Sonra tespit edilen günde, gönüllüler, silahları, binekleri, yiyecekleri vs. ile şehir dışında bir karargahta toplanırlardı. Komutan olan Hz. Peygamber oraya gelir, gönüllüleri bizzat teftiş eder, bir kısmını değişik sebeplerden ötürü geri bırakırdı.[276] Her savaş için lazım olan asker sayısını o kendisi bizzat tespit ederdi. Maddî imkânsızlıktan dolayı kuşanamayanları, devlet bütçesinden teçhiz ederdi.[277]

Çoğu zaman askerler tertiplenen seferin ne tarafa olduğunu bilemezdi. İstenen asker miktarı temin edilir edilmez, Hz. Peygamber, eğer kendisi katılmayacaksa bunlara bir de komutan tayin eder ve sadece ona gerekli talimatı verir, askerî yönden takip etmesi gerekli yol ve usulleri bildirirdi. Bazen daha tedbirli davranılıp gizlilik içinde hareket edildiğini gösteren vak'aların olduğu da bilinmektedir. Bu gibi durumlarda Hz. Peygamber, mühürlü bir zarfı kumandana teslim eder ve ona "Şu açık arazi istikametinde ilerle ve üç gün bu suretle yol aldıktan sonra mektubu aç, içindeki talimatı yerine getir!" derdi.[278]

Hz. Peygamber, bizzat kendisinin katılıp komuta ettiği savaşlarda orduyu teftiş ettikten sonra orduyu tanzim eder ve savaşla ilgili talimatları verirdi.[279]

Kur'ân'da cihadı emreden âyetlerin yanı sıra[280], Hz. Peygam-

---

275 Misal olarak bkz. Buhârî, *Cihad* 180; Müslim, *Hac* 424, 425

276 Bkz. Buhârî, *Megâzi* 6; Tirmizî, *Cihad* 31; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 52; İbn Hacer, *İsabe*, s. 446

277 Ağırman, "Savaş Komutanı Olarak Hz. Peygamber", s. 152-153; Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 228

278 Abdullah b. Cahş seriyyesiyle ilgili bkz. İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 397-398

279 İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 45

280 Cihadı emreden âyetlerle ilgili bkz. El-Bakara (2), 193; En-Nisâ (4), 75; Enfal, 60; Hac, 39-40. Kur'ân, ayrıca açık bir şekilde Hz. Peygamber'e, "*Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et…*" (Enfal, 65) emrini vermiştir.

ber de bizzat, sahabede cihad şuurunu ve aşkını oluşturmak için zaman zaman teşvik ve uyarılarda bulunmuştur. "Bir kimse, hayatında hiç cihad yapmadan, bu mevzuda hiç cehd göstermeden ölürse, münafıklar gibi ölmüş olur."[281] "Bir kimse, hayatında cihad eseri olmadan Allah'ın huzuruna çıkarsa, kendinde ciddi bir boşluk olduğu halde, Allah'la karşılaşmış demektir."[282] "Kişinin kendini bir gece Allah'a adaması, gündüzünde oruç tutulan, gecesinde de ibadet edilen bin günden hayırlıdır."[283]

Hz. Peygamber döneminden önce Araplar düzenli bir orduya sahip değillerdi. Arabistan'da ilk sistemli orduyu Peygamberimiz kurmuştur. Bedir savaşıyla, ilk düzenli ordu fiilî olarak oluşmuştur.

Burada hâssaten dikkat çekmemiz gereken bir konu vardır. Peygamberimiz Bedir savaşından önce çok sayıda seriyye düzenlemişti. Bu seriyyeler farklı sayıda askerden oluşmuş ve değişik sahabîlerin komutasında yapılmıştı.[284] Birer keşif kolu mahiyetindeki bu seriyyelerde Müslümanlar, çölü didik didik etmiş ve sırf tatbikat olsun diye değil, doğrudan doğruya hadiselerle boğuşa boğuşa yetişmişlerdi. Sahabîler bu seriyyelerde düşmanla karşılaşmış, düşmanın yakınlarına kadar sokulmuş ve önemli tecrübeler kazanmışlardır. Aynı eğitim ve tecrübeye sahip olmayanların, onlarla baş etmesi mümkün değildi. Şu halde, seriyyeler sistemli ordunun oluşmasına temel teşkil etmiştir. Hz. Peygamber'in tertip ettiği orduyla, yaya ve deve yürüyüşüyle, Medine'den çıkıp Bedir'e kadar yaklaşık 200 km'lik yolu herhangi bir engelle karşılaşmadan katetmesi, bu amaçla yol boyunca sürekli keşif kıtaları çıkararak güvenliği sağlaması ve Bedir'de uygulanan stratejiler bu konuda fikrimizi

---

[281] Müslim, *İmâre* 157; Ebû Dâvûd, *Cihad* 17; Nesâî, *Cihad* 2

[282] Tirmizî, *Fedâilü'l-cihâd* 26; İbn Mâce, *Cihad* 5

[283] İbn Mâce, *Cihad* 7

[284] Bedir savaşından önce düzenlenen seriyyeler için bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 393-399

destekleyici mahiyettedir. Hz. Peygamber, düşmandan önce davranarak Bedir kuyularını tutmuş, orduyu bizzat kendisi tanzim ederek sağ-sol ve merkez birliklerine ayırmıştı. Merkez, Muhâcir ve Ensar'ın ileri gelenlerinden oluşmuştu. Ensar'ın başına Sa'd b. Muâz'ı, Muhâcirlerin başına da Hz. Ali'yi koymuş ve sancağı da Mus'ab b. Umeyr'e vermişti. Bu sahabîlerin her biri Peygamberimize son derece bağlı ve canını onun uğrunda tereddüt etmeden verecek kararlılıktaydı. Ayrıca Hz. Peygamber bu harpte parola kullanarak o güne kadar bilinmeyen bir uygulamayı gerçekleştirmişti.[285]

Burada kısaca temas ettiğimiz Bedir savaşı başından sonuna kadar tahlil edildiği zaman[286], bütün safhalarında, Hz. Peygamber'in oluşturduğu ordunun sistemiyle ilgili ipuçları bulunacaktır.

(2) Askerî Eğitim

Resûl-i Ekrem Efendimizin askerî talim ve terbiyeyi yaymak ve ashabı cesaretlendirmek için birçok teşvik edici sözleri vardır. Bunlardan birkaç tanesine yukarıda temas etmiştik. Burada misal olarak bir rivayete daha yer vermek istiyoruz: "*Kim atını Allah yoluna adar ve bir yerde beslerse; muhakkak onun doyması, içtiği su, çıkardığı gübre ve idrarı kıyamet günü sevap kefesine konulacaktır.*"[287]

Bunun yanında Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) teşvik edici sözlerinin yanı sıra, bizzat fiilî tedbirler de almış ve eğitim amaçlı çalışmalar yapmıştır. Gerek süvarilerin gerekse bineklerin eğitimli

---

[285] Bedir savaşının teferruatı için bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 401-413; Taberî, *Târih*, 436 vd.; Hamidullah, *Hazreti. Peygamberin Savaşları,* s. 55-78

[286] M. Hamidullah Hazreti Peygamberin diğer savaşlarıyla birlikte Bedir savaşının tahlilini de yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları,* s. 49-78

[287] Buhârî, *Cihad* 45; Nesâî, *Hayl* 11

olmaları için sık sık at yarışları düzenlemiş,[288] bazen bu yarışlara bizzat iştirak etmiş[289] ve atıcılığı teşvik etmiş[290] ve bu konuda müsabakalar düzenlemiştir.[291] Hatta atıcılığın öğrenildikten sonra bırakılmaması gerektiği hususunda uyarıda bulunmuştur.[292] Diğer taraftan yaşı tutmadığı halde askere katılmak isteyen gençler arasında düzenlenen güreş müsabakaları da konumuzla ilgili müşahhas delillerdendir.[293]

On dört yaşında olduğu için Uhud'a alınmayan Abdullah b. Ömer'in ertesi yıl Hendek'e kabulü[294] onun bu zaman zarfında askerî olarak iyi bir eğitim aldığını gösterir.

Hz. Peygamber bu ve benzeri uygulamalarla askerlerin fiziki gücünü canlı ve hazırlıklı tutmuştur.

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) düşmanı tam bir hazırlık içinde karşılayabilmek için, ordusunu maddî ve manevî olarak savaşa hazırlamıştır.[295]

Nitekim Abdurrahman b. Avf şöyle demiştir: "Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bizi savaşa geceleyin hazırladı."[296]

Savaş öncesinde askerleri savaşa hazırlamaya yönelik her

---

[288] Buhârî, *Cihad* 56, 57, 58

[289] Ebû Dâvûd, *Cihad* 67

[290] Ebû Dâvûd, *Cihad* 24; Tirmizî, *Fedâilu'l-Cihad* 11; Nesâî, *Cihad* 26

[291] Buhârî, *Cihâd* 78, *Enbiyâ* 12, *Menâkıb* 4

[292] Müslim, *İmâret* 169; Ebû Dâvûd, *Cihad* 24

[293] İbn Hişam, *Sîre,* III-IV, 45-46; İbn Hacer, *İsabe,* s. 538. Bu kaynaklarda yer verilen bilgiye göre Hz. Peygamber Uhud savaşında iyi ok attığı söylenen Rafi b. Hadîc'i 15 yaşında olmasına rağmen orduya kabul etmişti. Aynı yaştaki Semüre b. Cündeb'i ise geri çevirmişti. Bu durum karşısında Semure şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, bir çocuğa müsaade ettin, beni reddettin; onunla güreşsem yenerim." Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'O halde güreş.' buyurdu. Semure güreşte Rafi'i yenince onu da orduya kabul etti.

[294] Bkz. Buhârî, *Megâzî* 30

[295] Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan,* s. 140

[296] Tirmizî, *Cihâd* 7

türlü uygulama, askerî eğitimin bir parçasını oluşturur. Bundan dolayı, askerî eğitim açısından değerlendirebileceğimiz bir diğer husus, Peygamberimizin orduyu savaştan önce teftiş edip, sık ve düzgün saflar hâline getirmesidir. Bu uygulamaya Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin şu sözü delil teşkil etmektedir: "Bedir Savaşı'ndan önce saflar halinde dizildik. Bizden biri tam hizada durmuyordu. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), 'Benimle aynı hizaya gelin.' diye uyardı."[297] Ebû Talha el-Ensârî de şöyle demiştir: "Bedir Savaşı'nda saflarımızda dururken bizi uyku bastı."[298]

Bu iki hadis, Peygamberimizin Bedir Savaşı'nda ashâbını, namazda saf olunduğu gibi dizdiğini ifade etmektedir. Çünkü bu metot, askerlerin birbirlerini desteklemeleri, savaş anında sebat etmeleri ve insan gücünü iyi kullanmaları bakımından çok yararlıdır.[299]

Bunun yanı sıra, Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) askerî uzmanlar tarafından "eğitimli ve düzenli orduyu, düzensiz ve başıboş bir ordudan ayırt eden hususiyetler" arasında sayılan motivasyona da önem vermiş ve ashabının moralini çok canlı tutmuştur.[300] Hiç şüphesiz ordunun moral gücünü artırmak, askerî eğitimin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Bu meyanda Hz. Peygamber'in çeşitli uygulamaları olmuştur. Mesela, Bedir Savaşı öncesinde müşriklerin ileri gelenlerinin öldürülecekleri yerleri tek tek göstermiştir. Hz. Enes'in ifadesiyle, müşrik reislerden hiçbiri Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve

297 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 420

298 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 29

299 Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan,* s. 141.

300 Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan,* s. 299 "*Nice az topluluk vardır ki, Allah'ın izniyle çoklara galebe çalmıştır.*" (el-Bakara (2), 249) "*Gevşemeyin, tasalanmayın, eğer mü'min iseniz siz üstünsünüz.*" (Âl-i İmrân, (3), 139) Bu ve benzeri âyetler mü'minlerin moral gücünü takviye etmiş ve psikolojik bakımdan düşmanlarına üstünlük sağlamalarına vesile olmuştur.

sellem) işaret ettiği yeri geçememiştir.[301] Vahiyle müeyyed olan Peygamberimizin müjde mahiyetindeki bu sözlerinin sahabede müspet te'sir oluşturacağı ve moral yönünden güçlendireceği muhakkaktır.

Hz. Peygamber'in bizzat kendilerinin de bulunduğu savaşların dışında, değişik maksatlarla düzenlediği çok sayıda seriyyeler olmuştur. Bu seriyyelerin de sahabe için savaşa hazırlık ve tecrübe kazanma mahiyetinde bir eğitim yönü bulunmaktadır.

Peygamberimiz, sahabeyi savaşa hazırlarken, savaşın gerektirdiği bütün hususlara dikkat etmiştir. Elindeki insan gücünü en verimli kullanacak şekilde değerlendirmesini bilmiş ve onların moral gücünü en yüksek seviyeye çıkarmak suretiyle âdeta beşerî güç ve tâkatin sınırlarını zorlayarak kazanılması zor zaferler elde etmiştir.

(3) Askerî İdare

Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisinin iştirak ettiği seferlerde ordunun sevk ve idaresini bizzat üstlendiğini katılmadığı seriyye ve savaşlarda ise ordunun başına bir komutan tayin ettiğini belirtmiştik.

Ordu komutanlarının seçilip tayin edilmesinde cesaret, tecrübe, akıl ve basiret öne çıkıyordu. Harpten harbe, seriyyeden seriyyeye değişen komutanlar neticede tecrübeli ve yetişmiş birer komutan hâline geliyorlardı.[302]

Resûl-i Ekrem Efendimiz ilk seriyyelerde sadece Muhâcirleri görevlendirmiş, komutan olarak da yakınlarının tercih etmişti. Böyle yapmasının sebebi, her askeri harekette bazı tehlikelerin olmasıdır. Muhâcirleri bu konuda önde gören Ensar da daha sonraki seriye ve gazalara istekli olarak katılmıştır. Resûl-i Ekrem Efendimizin bu uygulamasının bir sebebi de, Ensarın Akabe'de

---

301 Müslim, *Cihâd* 83; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 219-220

302 Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, s. 236

Peygamberimizi sadece Medine'de korumaya söz vermiş olmasıdır. Resûllulah, bundan dolayı askeri seferlere Ensarın kendi rızalarıyla katılmasını hedeflemiştir.

Peygamberimiz orduyu tek komutanın idaresinde savaşa sokardı. Komuta birliği ordu içinde ihtilafın çıkmasına mani olduğu gibi, Ensar ve Muhâcirleri tek komutana bağlı olmak kaydıyla ayrı ayrı sancaklar ve komutanların idaresinde savaşa sokmakla da, onların mücadele heyecanlarının artmasını sağlamıştır. Nitekim Peygamberimiz Bedir'de orduyu sağ-sol ve merkez olarak üçe ayırmıştı. Kendisinin de içinde bulunduğu merkeze Ensar ve Muhâcirlerin ileri gelenlerini yerleştirmişti. Ensar'ın başına Sa'd b. Muâz'ı, Muhâcirlerin başına da Hz. Ali'yi koymuş ve sancağı da Mus'ab b. Umeyr'e vermişti.[303]

Biz burada savaşların ve olayların teferruatına girmeden, Hz. Peygamberin komutan yaptığı sahabîleri ve bunların vasıflarını kısaca ele alacağız. Peygamberimizin komutanlıkla meşhur olmuş sahabîleri Müsennâ b. Hârise, Şürahbil b. Hasene, Hâlid b. Velid, Amr b. Âs, Üsâme b. Zeyd, Nu'man b. Mukarrin ve Ebu Ubeyde b. Cerrâh'tır. Peygamberimizin komutanlık verdiği sahabîlerin sayısı pek çoktur ancak burada ismini verdiğimiz sahabîler bu yönleriyle temayüz etmiş olanlardır.[304]

Bu sahabîler katıldıkları savaşlar ve kazandıkları zaferlerle komutanlığa liyakatlerini ispat etmişlerdir. Bu şahıslar bir komutanda mutlaka olması gereken cesaret, ileri görüşlülük, akıl, basiret ve kuvvetli bir irade gibi vasıflara sahip bulunuyorlardı.

Peygamberimiz Halid b. Velid'e "*Seyfullah*" diye hitap etmiştir.[305] Halid b. Velid hayatı boyunca her yerde Allah'ın kılı-

---

303 Bedir savaşının teferruatı için bkz. İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 401-413; Taberî, *Târih*, 436 vd.; Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları,* s. 55-78

304 Konuyla ilgili bkz. Hâşimî, *Asru's-sahâbe,* 149 vd.

305 Buhârî, *Fezâilu'l-ashab* 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 90

cı olmuş ve hiçbir savaşta mağlup olmamıştır.[306] Hz. Ebû Bekir de onun hakkında haklı olarak: "*Kadınlar Halid gibisini doğurmaktan âciz kaldılar.*" demiştir.[307] Aslında Hâlid b. Velid'in ölüm döşeğinde söylediği şu sözler askerî kişiliğiyle ilgili çok önemli mesajlar ihtiva etmektedir: "*Onlarca harbe katıldım. Bedenimde savaş yarası almamış bir karış yer yoktur. Ya bir ok, ya bir kılıç, ya bir mızrak… Ama bakın hâlime, develer gibi yatağımda ölüyorum. Korkakların gözü uyku görmesin.*"[308] İnsan meftun olduğu şeyin kollarında can vermek ister. Bu açıdan Halid b. Velid, yatakta ölmeyi bir türlü hazmedemiş ve son nefeslerini alıp verirken bile kendi karakterini seslendirerek cephede ölmeyi arzu ettiğini ifade etmek istemiştir.

Hâlid, bir komutanda bulunması gereken temel vasıflara sahipti. Bu vasıflar: Doğru ve hızlı karar verebilmek, kuvvetli bir iradeye sahip olmak, mesuliyet üstlenmek, savaşlarda sebat göstermek, uzak görüşlü olmak, askerlerinin kabiliyetlerini iyi tanımak ve güvenilir olmaktı.[309]

Komutan sahâbîlerinden biri de Amr b. Âs'tır. Peygamberimiz onu, Zâtu's-selâsil seferinde komutan tayin etmişti. O gün ordunun içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi ashâbın önde gelenleri de bulunuyordu. Amr bu savaşta Medine üzerine saldırı plânlayanları yenilgiye uğratmıştır.[310]

Hz. Ebû Bekir, hilafeti döneminde cihad sancağını Amr'a vererek fitneyi bertaraf etmesini istemiştir.[311] Yermük savaşının kazanılmasında da Amr'ın rolü çok büyük olmuştur.[312] Bu-

306 Bkz. Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, s. 529
307 İbnu'l-Esîr, *Kâmil,* II, 389
308 İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-saffe,* I-II, 313
309 Geniş bilgi için bkz. Reşîd, *İslâm'da Ordu ve Komutan,* s. 531 vd.
310 İbn Hişâm, *Sîre,* III-IV, 424-425
311 İbnu'l-Esîr, *Kâmil,* II, 346
312 İbnu'l-Esîr, *Kâmil,* II, 156.

nun yanında Amr, başta Şam ve Mısır bölgelerinin fethi olmak üzere pek çok yerin fethi kendisine müyesser olduğu bir komutandır.[313]

Amr b. Âs, şecaati, isabetli görüş ve üstün bir akla sahip olması, asaletli olması gibi bir komutanda bulunması gereken temel vasıflara sahip bir sahâbiydi.[314] Bundan dolayı gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse Hz. Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde komutan olarak önemli vazifeler yapmış, Peygamberimizin kendisini ordu komutasında tavzif etmesindeki isabeti kazandığı başarılarla da ispat etmiştir.

Resûl-i Ekrem Efendimizin komutanlık verdiği sahâbîlerin askerî yönleri güçlüdür. Geniş tahlil etme imkânımız olmayan bu mesele hakkında çok rahatlıkla şunu söyleyebiliriz. Hz. Peygamber kimi komutan yapmışsa o sahâbî hayatı boyunca yaptığı işlerle, Efendimizin kendisiyle ilgili tercih ve tavzifinin ne kadar yerinde olduğunu ispat etmiştir. Halid b. Velid ve Amr b. Âs'ın bu konuda yeterli iki örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

g) Rehberlik

Peygamberimizin insan istihdam ettiği hususlardan biri de rehberlik hizmetidir. Rehberlik, günümüzde de oldukça önemli bir alandır. Bu meslek, aynı zamanda uzmanlık gerektirmektedir.

Peygamberimiz, ihtiyaç duyduğu hâllerde rehber kullanmıştır. Kullandığı rehberlerin en dikkat çekeni hicret esnasında kılavuzluk yapan şahıstır. Peygamberimiz, bunun için Benî Dîl'den mâhir bir kılavuz olan bir adam tutmuştur. Bu kılavuz o gün iti-

313 Geniş bilgi için bkz. Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, s. 570-572; Hâşimî, *Asru's-sahâbe*, s. 287-295

314 Amr b. Âs'ın komutanlık vasıflarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Reşîd, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, s. 561 vd.

bariyle Kureyş kâfirlerinin dini üzereydi.[315] Kılavuzluk yapan bu şahsın ismi Abdullah b. Ureykıt idi. Abdullah'ın ne zaman Müslüman olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, muhtemelen Peygamberimizin vefatından sonra Müslüman olmuştur.[316]

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere sözkonusu kılavuzda iki vasıf öne çıkmaktadır. Birincisi; bu şahsın işinin ehli olması. İkincisi ise; hicret gibi çok kritik bir hadisede Müslüman olmayan bir şahsın kullanılması. Peygamberimizin canı ve malı konusunda bu şahsa güvenmesi, bu kimsenin güvenilir olduğunu göstermektedir. Buradan şunu da anlıyoruz ki, bir insanın Müslüman olmaması, güvenilir olmaması anlamına gelmez. Kur'ân'ın da belirttiği gibi Müslüman olmayan insanları aynı kategoride değerlendirmek doğru olmaz. Nitekim "*Ehl-i kitaptan öylesi var ki kendisine yüklerle emanet bıraksan onu sana öder…*"[317] âyeti bu hususa işaret etmektedir.

Peygamberimiz başka kılavuzlar da kullanmıştır. Nitekim hicret esnasında, Arc'dan Medine'ye kadar Sa'd el-Arcî'yi[318], Uhud savaşında Ebû Hayseme'yi[319] kılavuz yapmıştır. Ayrıca, Sâbit b. Dahhâk, Hamrâü'l-Esed'e gidişte Peygamberimize rehberlik yapmıştır. Sâbit, Hendek gazvesinde Peygamberimizle beraber bineğe binecek kadar O'na yakın bir sahâbiydi.[320]

Yine Peygamberimiz Gatafan seferinde Cebbâr es-Sa'lebî'yi[321], Hayber seferinde yirmi sâ' karşılığında Huseyl el-Eşceî'yi kılavuz olarak kullanmıştır. Peygamberimiz Huseyl'e kılavuzluk teklif ettiği zaman kendisi henüz Müslüman değildi.

---

315 Buhârî, *İcâre* 4, 5; *Menakıbu'l-Ensar* 45

316 Bkz. İbn Hacer, *İsâbe,* s. 738

317 Âl-i imrân (3), 75.

318 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 497

319 İbn Hişam, *Sîre,* III-IV, 44

320 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 150 İbn Hacer'in kaydettiğine göre Sâbit, Bedir savaşına katılan ve Rıdvan beyatında bulunan sahabîlerden biridir.

321 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 172

Ancak kılavuzluk görevini yaptıktan sonra Müslüman olmuştur.[322] Muhtemelen, Peygamberimiz, Müslüman olmasa da Huseyl'i iyi tanıyor ve ona güveniyordu. Zaten Huseyl, kısa zaman içinde Müslüman olarak Peygamberimizin kendisine olan güvenini haklı çıkarmıştır.

Peygamberimizin uygulamalarından, rehber seçiminde liyakatı olması durumunda öncelik Müslüman kimseler olduğunu, bu işe uygun Müslüman bir kimse olmaması durumunda işin ehli ve güvenilir kimselerin de istihdam edilebileceğini anlıyoruz.[323]

h) İstihbarat/Haberleşme

Günümüzde yaygın olarak kullanılan "Muhâberesiz muharebe olmaz." sözü, istihbaratın savaşın kazanılmasındaki önemini ifade etmektedir. Bugün artık her ülkenin istihbarat birimleri bulunmaktadır. Hatta ülke içinde her önemli birimin müstakil istihbarat biriminin bulunduğu bilinmektedir. Çünkü ülkeler ve ülke içindeki birimler, güvenliklerini sağlamak için düşmanlarını tanımaya ve takip etmeye mecburdurlar. Bu husus hem ülke içi güvenlik hem de uluslararası güvenlik için söz konusudur.

Hz. Peygamber, Mekke'de İslâm'ı yaymaya başladığı günlerden itibaren haber alma işine büyük önem vermiştir. O, sürekli vahiyle desteklenen bir peygamber olmasına rağmen, sebeplere riayette asla kusur etmiyordu. Muhtemelen kendisine pek çok şeyi Cebrail (aleyhisselam) haber veriyordu veya verebilirdi. Fakat buna rağmen O, bu hususta çok hassas davranmıştır. M. Hamidullah'ın belirttiği gibi, Hz. Peygamber dönemindeki fetihlerin hızına karşılık, bu savaşlarda çok az insan kanının akmış olmasının tarihte benzeri yoktur.[324] Ortaya çıkan bu

---

322 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 276

323 Konuyla ilgili ayrıca bkz. Kettânî, *Terâtib*, I, 524-525

324 M. Hamidullah, Hz. Peygamber döneminde yapılan savaşlarda Müslümanlardan

mucizede ise, istihbarat servisinin hissesi asla küçümsenemez. Resûlullah'ın tatbik ettiği yüksek askerî idare ile düşmana galip gelmesi yanında, bir düşman hakkında bilinmesi gerekli bütün esaslı bilgileri elde etmesi sayesinde düşmanlarını gafil avlamıştır.[325]

İstihbarat gizlilik esasına dayanan bir saha olduğu için, bu konunun bütün teferruatıyla bilinmesi imkânsız denecek kadar zordur. Bu zorluk herhalde Hz. Peygamber dönemi için de geçerli olmalıdır. Ancak kaynaklara girmiş olan bilgi ve rivâyetlere baktığımız zaman Peygamber Efendimiz'in bu metoda sıklıkla başvurduğunu ve bu mevzuda düşmanlarından daima önde hareket ettiğini görüyoruz. Peygamberimiz duruma göre, elverişli ve güvendiği kimselerden bu maksatla yararlanmıştır.

Hz. Peygamber'in hayatında istihbaratla ilgili dikkat çekici ilk örneklere hicret sırasında rastlıyoruz. Müslümanların çoğunluğunun Medine'ye hicret ettiği günlerde Rukayka isminde bir kadın Peygamberimize gelerek müşriklerin kendisini öldürmek için suikast plânları yaptığını haber verdi.[326] Hz. Peygamber de o gece yatağına Hz. Ali'yi yatırarak Hz. Ebu Bekir'le birlikte gizlice Mekke'den ayrılarak Sevr mağarasına saklandı.

Ertesi gece Hz. Ebu Bekir'in oğlu gizlice mağaraya gelerek o gün şehirde cereyan eden bütün hadiseleri aynen nakletti; bu haber getirme işi böylece mağarada kaldıkları üç gün boyunca devam etmiştir. Haberci geceleri mağarada kalıyor, sabah erkenden

---

şehit olanların sayısını 138, düşman cephesinden ölenlerin sayısını ise 216 olarak hesaplamış ve Müslümanların sayısına Reci' ve Bi'ri Maûna'da pusuya düşürülerek şehit edilen 44 kadar sahabîyi dâhil etmemiştir. Bkz. Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları,* s. 21

325 Hamîdullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları,* s. 193-194

326 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 1688 Mekke'li müşriklerin suikast plânı yaptıkları gün Cebrail de gelip Peygamberimize o geceyi evinde geçirmemesini söylemiştir. Bkz. İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 306

ayrılarak gündüz vakti şehre iniyor ve gece karanlığı iyice basınca tekrar mağaraya dönüyordu. Bu arada Hz. Ebu Bekir'in kızlarından biri, kendilerine yiyecek vb. maddeleri ile lüzumlu eşyalar getirmiştir.[327] Konuyla ilgili rivâyetin Buhârî'de geçen vechinde "Abdullah zeki ve becerikli genç bir çocuktu." ibaresi yer almaktadır. Bu vasıflar Abdullah'ın kendisine verilen vazifeyi dikkat çekmeden yapabileceğini göstermektedir. Çünkü çocuk yaştaki birisi, Kureyş'in dikkatini pek çekmiş olmalıdır.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) hicretten sonra da Mekke'deki haberleri almıştır. Bu konuda Peygamberimize amcası Hz. Abbas b. Abdilmuttalip yardımcı olmuştur. Abbas, Mekke'nin ileri gelenlerinden olduğu için pek tabii olarak olup biten önemli şeylerden haberi oluyordu. Hz. Peygamber, uzun yıllar onun istihbarat yönünden faydalanmıştır.[328] Hz. Abbas'ın bu kritik vazifesinden dolayı Müslüman olduğu tarih hususunda ittifak yoktur. Kaynaklarda Hayber fethinden önce Müslüman olduğu, Müslümanlığını gizlediği ve Hz. Peygamber'in kendisine mektup yazarak "Mekke'de kalman daha hayırlıdır." diye yazdığı hususunda farklı bilgiler yer almaktadır.[329] Ancak Abbas'ın çok daha erken dönemde Müslüman olup bunu uzun yıllar gizlemiş olması da mümkündür.

Görüldüğü gibi Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) en yakınlarından güvendiği ve düşmanları arasında yaşayan birini, istihbarat maksadıyla uzun yıllar kullanmıştır. Burada istihbaratta çok

---

327 Bkz. İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 307-309; Buhârî, *Libâs* 16, *Menâkıbu'l-Ensar* 45. Ayrıca bkz. Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları,* s. 197

328 Uhud savaşı öncesi Kureyş savaş kararı alıp, ordusunu hazırladığı ve Medine'ye doğru hareket ettiği sırada, Abbas (radıyallahu anh) Resûlullah'a mektup yazarak şu haberleri göndermiştir: "Kureyş size doğru hareket hâlindedir, onlara karşı koymak için yapabileceğiniz tüm hazırlıkları yapınız. Beraberlerinde 200 atlı, 3000 deve, 700'ü zırhlı olmak üzere 3000 kişi, alabildikleri tüm silahlarıyla üzerinize gelmektedir." Vâkidî, *Megâzî,* I, 20

329 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 680; Kettânî, *Terâtib,* I, 541

önemli olan gizlilik, bilinmeme ve sezilmeme prensiplerinin ön plâna çıktığını görüyoruz.

Hz. Peygamber Kureyş'ten bilgi almak için Hz. Abbas'ın dışında kimseleri de görevlendirmiştir. Ümmeyye b. Huveylid[330] ve Bişr b. Süfyan el-Utakî'yi de[331] Mekke'ye istihbarat amaçlı göndermiştir. Burada dikkat çeken husus, Ümeyye'nin gizlice tek başına gitmesi, Bişr'in de Hudeybiye'de Müslüman olduktan sonra, henüz müşriklerin bu durumdan haberleri olmadığı bir dönemde Kureyş'in haberlerini araştırmak üzere gönderilmiş olmasıdır. Hz. Peygamberin, Bişr'in gizlice gelip Müslüman olmasını bu maksatla değerlendirmesi, istihbarat için her fırsatı kullandığını göstermektedir.

Peygamberimiz hemen her savaşta istihbarat için insanlar görevlendirmiştir. Mesela Bedir savaşı öncesi Ebû Süfyan'ın kervanının ne yaptığını öğrenmesi için Büseybese'yi[332] ve Adiy b. Ebi'z-Zağbâ el-Cühenî'yi göndermiştir.[333]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), düşman hakkında doğru va tam bilgi edinebilmek için elinden gelen her şeyi yapardı. Bazen yürüyüş hâlindeki ordudan ayrılıp, bizzat dağ geçitlerinde dolaştığı oluyordu. Bedir savaşı öncesinde Hz. Ebu Bekir'le birlikte ordudan ayrılıp çevrede araştırma yaparken yaşlı bir adama rastlamış ve ondan Kureyş kervanının nerede bulunduğunu sormuştu. O da buna dair bilgisi olduğunu, fakat bunu ancak muhatabın (yani Hz. Peygamber'in) kim olduğunu ve nereden geldiğini öğrendikten sonra söyleyebileceğini belirtti. Peygamber Efendimiz bunu söyleyeceğine söz verdikten sonra bedevi konuşmaya başladı: Bana ulaştığına göre Muhammed ve ordusu

330 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 76
331 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 123
332 Müslim, *İmare* 145
333 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 898

şu gün çıktılar. Eğer bana haber veren şahıs doğru söylemişse onlar şu anda filan yerde bulunması gerekir. Kureyş ise filan zaman Mekke'den çıktılar. Buna göre şu anda filan yerde olmaları gerekir." Bedevi haberi verdikten sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'e "Kimlerdensiniz?" diye sordu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) de "Sudanız." buyurdu.[334] Bedevî'nin Müslümanlarla ilgili söyledikleri doğru olduğu gibi, Kureyş'le ilgili verdiği bilgi de doğru idi. Ayrıca Hz. Peygamber, "Sudanız." demekle yaratılmış olduğumuz asıl madde olan suyu kastetmişti. Ancak ilgili şahıs, Irak'ta bulunan Su kabilesinden olduklarını zannetti. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), bu cevabıyla hem doğru söylemiş hem de kendisini gizlemesini bilmiştir.

Hazreti Peygamber, ordunun yanına dönünce gece vakti Ali b. Ebî Talib, Zübeyr b. Avvâm ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın da içinde olduğu bir grup sahabîyi Bedir kuyularına haber araştırmak üzere göndermiştir. Bu arada iki Mekkeli köle yakalanarak Hz. Peygamber'e getirildi. Peygamberimiz onlara ordunun kaç kişi olduğunu sordu. Ancak onlar bilmediklerini söylediler. Hz. Peygamber de sorusunu değiştirerek, günde kaç deve kesildiğini sordu. Adamlar: "Bir gün on, bir gün dokuz" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) düşmanın 900-1000 arasında olduğu hükmünü çıkardı; hakikaten düşman 950 askerden müteşekkildi.[335] Bu hadise, Hz. Peygamberin haber toplamakla kalmayıp bunları en isabetli şekilde nasıl yorumladığını da göstermektedir.

Yukarıda da işaret edildiği gibi Peygamber Efendimiz, gerek savaş durumlarında gerekse sair zamanlarda haber almaya büyük önem vermiştir. Hatta Bedir savaşından önce düzenlenen seriyyelerin çöl hâkimiyetini ve kontrolünü sağlama açısından bir istihbarat metodu olarak değerlendirildiğini ve bazı

---

334 İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 408-409

335 İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 409

stratejilerin buna göre yapıldığını söylemek mümkündür. Yani Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) kurduğu haber ağlarıyla çölü kontrolü altına almasını bilmiştir. İstihbaratın hedefi, doğru haberleri toplamak olduğu için bu işin kiminle yapıldığı çok önemli değildir. Yukarıda işaret edilen Hz. Peygamber'in tanımadığı bir bedevîden haber alması da bunu gösteriyor. Ancak bu iş için görevlendirilen kimseler cesur, zeki ve güvenilir kimseler olmalıdır. Son olarak şunu da belirtelim ki, Hz. Peygamber'in görevlendirdiği kimseleri bizzat seçtiğini ve istihbarat sonuçlarını da yine bizzat kendisinin takip ettiğini görüyoruz.[336]

i) Sağlık

İnsan hayatını bütün boyutlarıyla kuşatan İslâm dini, insan sağlığına da büyük önem vermiştir. Hz. Peygamber, "*İki nimet vardır ki, insanların çoğu onlar hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit.*"[337] buyurarak sağlığın önemini en veciz şekilde ifade etmiştir. Peygamberimizin ashabına sürekli Allah'tan af ve afiyet talebinde bulunmalarını tavsiye etmesi de konumuzla ilgili oldukça dikkat çekicidir.[338]

Peygamberimizin tıpla ilgili sözlerinin çoğu koruyucu hekimlikle ilgilidir. Bu husus hâssaten dikkat çekici bir noktadır. Çünkü insanları hasta olduktan sonra tedavi etmek önemlidir. Ancak daha da önemlisi, hastalığa giden yolları tıkamak, böylece insanların sağlığını muhafaza etmektir.[339]

---

336 Konuyla ilgili geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, s. 193-217

337 Buhârî, *Rikak* 1; Tirmizî, *Zühd* 1

338 Bkz. Tirmizî, *Deavât* 87; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 206

339 Konumuzla ilgili misal olarak şu hadisleri gösterebiliriz: "*Eğer bir yerde vebanın olduğunu duyarsanız, sakın oraya gitmeyin! Eğer bulunduğunuz yerde bu hastalık ortaya çıkmışsa ondan kaçmak için oradan dışarıya çıkmayın.*" (Buhârî, *Tıb* 30; Müslim, *Selam* 98) "*Aslandan kaçtığın gibi cüzzamlıdan uzak ol!*" (Buhârî, *Tıb* 19; Ahmed

Peygamberimiz "*Tedavi olun! Zira Allah bir hastalık göndermişse muhakkak arkasından şifasını da göndermiştir. Bir tek hastalığın tedavisi yoktur. O da ihtiyarlıktır.*"[340] buyurarak tıp ilminin araştırma sahasıyla ilgili genişliğe işaret etmiş ve hastalıklara karşı mutlaka tedavi olunması gerektiğini ifade etmiştir.

Peygamberimiz hasta olan sahabîlerin tedavi olmalarını istemiş, hatta zaman zaman bazı sahaîlerin tedavisini bizzat takip etmiştir. Nitekim Sa'd b. Muâz, Hendek savaşında yaralanınca mescidde bir çadır kurdurmuştur.[341] Eslem kabilesinden Rufeyde adlı bir kadından da Sa'd'ı tedavi etmesini istemiştir. Kendisi de zaman zaman Sa'd'ın yanına giderek ziyaret etmiş ve yakından ilgilenmiştir. Rufeyde, yaralıları tedavi eden ve kendisini sıkıntıya düşmüş olanların hizmetine adamış biriydi.[342]

Peygamberimiz döneminde tıp bilgisiyle meşhur olan Hâris b. Kelede isminde bir zat vardı. O Arapların en iyi tabibi sayılırdı. Nitekim Hipokrat kendi toplumu için ne ise o da onlar için öyleydi.[343] Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) hasta olan

---

b. Hanbel, *Müsned*, II, 443) "*Yemeğin bereketi, yemekten evvel ve yemekten sonra elleri yıkamaktadır.*" (Ebû Dâvûd, *Et'ıme* 11; Tirmizî, *Et'ıme* 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 441) "*Eğer ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim, her namazın başında onlara misvak kullanmalarını emrederdim.*" (Buhârî, *Cum'a* 8; Müslim, *Tahâre* 42; Ebû Dâvûd, *Tahâre* 25) "*Yemek yerken, midenin üçte birini yemeğe, üçte birini suya ve diğer üçte birini de havaya bırakın. Allah'ın en çok gadap ettiği kab, dolu bir midedir.*" (Tirmizî, *Zühd* 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 132) Koruyucu hekimlikle ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kayyim, *Zâdu'l-meâd*, s. 809-812

340 Tirmizî, *Tıb* 2; İbn Mace, *Tıb* 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 278 Hadiste "*Tedavi olun!*" anlamına gelen kelime "*tedâvev*" kelimesidir. Bu kalıp, "*tefâul*" bâbındandır ve müşareket ifade eder. Yani, tek kişinin gayretiyle her zaman tedavi mümkün olmayabilir. Bundan dolayı, koordineli çalışmalar yapmak gerekebilir. Bu hadiste bu maksatla araştırma merkezleri ve poliklinikler kurmaya teşvik olduğu söylenebilir.

341 Müslim, *Cihad* 66

342 İbn Hacer, *İsabe*, s. 1686

343 Kettânî, *Terâtib*, II, 35

sahabîlerinin Hâris'e gidip tedavi olmalarını istemiştir.[344] Meselâ Sa'd b. Ebî Vakkas şöyle demiştir: "Hastalandım, Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) beni ziyarete geldi. Elini iki mememin arasına koydu, ta ki soğukluğunu kalbimde duydum. Sonra şöyle buyurdu: "Sen kalbinden hastalanmışsın, Benî Sakîf'ten Hâris b. Kelede'ye git, o tıp bilgisine sahip biridir."[345]

Hâris b. Kelede, Müslüman olmamasına rağmen tıp ilmindeki maharetinden dolayı bizzat Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir. Bu misal, ehil olmak kaydıyla, tedavi hususunda kâfirlere danışmanın caiz olduğuna delil sayılmıştır.[346]

Peygamberimiz dönemindeki meşhur tabipler arasında ayrıca Şemerdil b. Kabbâb el-Kâ'bî en-Necrânî ve İbn Ebî Rimse gibi kimseler de zikredilmektedir.[347]

Peygamberimiz döneminde kan alma, dağlama[348], ilaç[349] ve rukye[350] gibi devrin bilinen tıbbî tedavi usulleri tatbik edilmiştir.

Peygamberimiz döneminde doktorların yanı sıra, hastabakıcı olarak kadınların da istihdam edildiğini görüyoruz. Özellikle savaşlarda geri hizmetlerde yaralılarla ilgilenmek ve onları tedavi etmek için kadınlardan yararlanılmıştır.

Hanım sahabîlerden Rubeyyi'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Biz Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem) ile birlikte gazveye çıkar, askere su verir, onlara hizmet eder, yaralı ve şehitleri Medine'ye götürürdük."[351]

---

344 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 507

345 Ebû Dâvud, *Tıb* 12.

346 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 230 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Kettânî, *Terâtib*, II, 38-40

347 Kettânî, *Terâtib*, II, 40-41

348 Bkz. Buhârî, *Tıb* 3; Müslim, *Selâm* 73; Ebû Dâvûd, *Tıb* 6

349 Bkz. Buhârî, *Tıb* 10, 21, 26; Müslim, *Selâm* 139; Ebû Dâvûd, *Tıb* 13

350 Bkz. Ebû Dâvûd, *Tıb* 18

351 Buhârî, *Cihad* 68

İbn Sa'd'ın Tabakât'ında Ümmü Sinan el-Eslemiyye'nin biyografisinde, onun şöyle dediği kaydedilir: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Hayber savaşına çıkmak istediğinde kendisine gelip şöyle dedim: "Ey Allah'ın Resûlü, seninle birlikte çıkayım; su tulumlarını diker, hasta ve varsa yaralıları tedavi eder, yükleri gözetlerim." Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Allah'ın bereketiyle çık, senin kavminden ve başkalarından arkadaşların da var. Benimle konuştular, kendilerine izin verdim. Dilersen kendi kavminle, dilersen bizimle çık." Ben "seninle" dedim, "O hâlde eşin Ümmü Seleme ile birlikte ol." buyurdu. Ben de onunla oldum.[352]

Buhârî, "Kitâbu'l-Cihad"da "kadınların savaşa çıkıp erkeklerle birlikte savaşmaları", "kadınların savaşta askere su kırbalarını taşımaları", "kadınların savaşta yaralıları tedavi etmeleri", "kadınların hasta ve yaralıları geri götürmeleri" şeklinde bâb başlıklarına yer verir.[353]

İbn Rüşd, askere hizmet maksadıyla, güvenilir bir orduyla birlikte kadınların savaşa çıkmalarının caiz olduğu hususunda âlimler arasında görüş ayrılığı olmadığını belirtmektedir.[354]

Kadınlar savaşlarda yaralılar için ilaç hazırlardı. Böylece cephe gerisinde vazife yaparlardı Ulemânın belirttiği gibi zaruret olması durumunda kadınların savaşta yaralıları tedavi etmeleri caizdir. Elbette ki, bütün bunlar Arap kadınlarının ve hususiyle ashab kadınlarının savaş, kahramanlık, cesaret ve iffet konusunda görülen âdetleri çerçevesinde cereyan ediyordu.[355]

Peygamberimiz döneminde bunların dışında ebe, sünnetçi ve sütanne olan kimseler de vardı.[356]

---

352 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 292
353 Bu başlıklar için bkz. Buhârî, *Cihad* 65-68
354 İbn Rüşd, *Beyân,* XVII, 560
355 Kettânî, *Terâtib,* II, 183
356 Kettânî, *Terâtib,* II, 185

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), öncelikle sağlığı korumaya büyük önem vermiş ama, gerekli durumlarda doktor, hasta bakıcı, ebe, sütanne olarak pek çok kimseden bizzat kendisi, ailesi ve yakın ashabı için de istifade etmiştir. Özellikle kadınların savaşlarda sağlık hizmetlerinde bulunmaları önemli bir husus olup takdire şâyândır.

J) Hususî Hizmetler

Peygamberimiz kendisi için asla hürmet ve hizmet talebinde bulunmamıştır. Hatta kendisi için ayağa kalkmak isteyen ashabına "*Acemlerin ayağa kalktıkları gibi ayağa kalkmayın!*"[357] demiştir. Evine geldiği zaman, günlük ev işlerinde eşlerine yardım edecek kadar fıtrî davranmış ve sıradan bir insan gibi hareket etmiştir.[358]

Bununla birlikte sahabe, Peygamber Efendimiz'e saygıda asla kusur etmemiştir. Zaman içerisinde bazı sahabîler Peygamberimize biraz daha yakın olmuşlar ve bazı hususî işlerinde hizmette bulunmuşlardır. Mesela Abdullah b. Mesud, bunlardan biridir. İbn Mesud ilk Müslümanlardan olması itibariyle uzun yıllar Peygamberimizle birlikte olmuştur. Dolayısıyla O'nu en iyi tanıyanlardan biridir. Abdullah b. Mesud'un hizmetleriyle ilgili şu rivayetler yer almaktadır: "*Allah Resûlü* (sallallahu aleyhi ve sellem) *uyuduğunda kendisini o uyandırır, guslettiğinde örtü tutar, yolculuk edeceği zaman bineğini hazırlar ve yalnız başlarına birlikte yürürlerdi.*"[359] Ebû'd-Derdâ'nın İbn Mesud'u kastederek Iraklılara söylediği "*İçinizde ayakkabı, su ve yastık görevlisi yok mudur?*"[360] sözü İbn Mesud'un yaptığı hususi hizmetlere işaret

357 Dâvûd, *Edeb* 152; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 253

358 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 256; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 366

359 İbn Sa'd, *Tabakât,* III, 153

360 Buhârî, *Vudû* 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 449, 451

etmektedir. İbn Mesud, Hz. Peygamber'e bütün durumlarda hizmet eder ve onunla olurdu. Abdest almak için kalktığında ibriğini taşır, ayakkabılarını muhafaza ederdi.[361]

Nebiler Serveri'ne bu tarz durumlarda hizmette bulunan sadece İbn Mesud değildir. Rabîa b. Kâ'b el-Eslemî ve Enes b. Malik de bu gibi hizmetlerde bulunmuşlardır. Rabîa Peygamberimizin kapısında geceleyin nöbet tutmuş, bu sırada abdest suyunu götürmüş ve diğer bir kısım ihtiyaçlarını görmüştür.[362]

Enes b. Malik de on yaşında iken annesi tarafından Peygamberimize getirilmiş ve on yıl hizmet etmiştir.[363]

Peygamberimizin bir şekilde hizmetinde bulunan hür, köle ve azatlı pek çok kimse olmuştur. Bilindiği gibi Peygamberimiz döneminde kölelik devam ediyordu. İnsanlar çeşitli işleri için kölelerinden istifade ediyordu. Peygamberimize de hizmet eden köleler olmuştur. Bunların en meşhurları Zeyd b. Hârise ve Ümmü Eymen'dir. Ancak Peygamber Efendimiz bunlarla birlikte çok sayıda köleyi hürriyetine kavuşturmuştur. Hayatı boyunca hürriyetlerine kavuşturduğu köle sayısının 63 olduğu belirtilmektedir.[364]

Efendiler Efendisi'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) Müslümanların dışında Yahudi bir çocuk da hizmet etmiştir. Hatta bu çocuk hastalandığı zaman Peygamberimiz ziyaret etmiş ve kendisini İslâm'a davet etmiştir. Çocuk Müslüman olmuş ve ardından da vefat etmiştir.[365]

---

361 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 153; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 338; Kettânî, *Terâtib*, I, 168

362 Ebû Dâvûd, *Tatavvu* 22

363 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 83

364 Kettânî, *Terâtib*, 159-161

365 Buhârî, *Cenâiz* 80; Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 5

B) Peygamberimizin İnsan Unsurunu Verimli Kullanma Yöntemleri

1. Örnek Olması/Efendimizin Aşkın Temsili

Rehber-i Ekmel olan Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) insan unsurunu verimli kullanmasında en etkili unsur, bizzat kendisidir. O, insanların nasıl olmasını istiyor ve hedefliyorsa, önce bizzat kendisi yaşamış ve fiilî olarak örnek olmuştur. Zaten O'nun örnek olma yönü Kur'ân'da da vurgulanır ve şöyle denir: "*And olsun, size, Allah'ı ve ahiret gününü umanlara ve Allah'ı çokça zikredenlere Allah'ın Resûlü'nde güzel bir örnek vardır.*"[366]

Peygamberimiz en güzel örnek ve rehberdir. Biz hayatın her alanında O'na uyarız. Zira bizler için gerçek hayatı O ve diğer nebîler temsil etmişlerdir.

Bizim burada hâssaten belirtmek istediğimiz husus, Peygamber Efendimizin genel olarak örnek olmasının yanında yapılan işlerde sahabeyle beraber olması ve böylece onların çalışma isteklerinin artmasına vesile olmasıdır.

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), mescid yapımında herkesle birlikte kerpiç taşımıştır.[367] Hendek savaşı öncesi Medine'nin etrafına hendekler kazılırken sahabenin çalışma iştiyakını artırmak için bizzat kendisi de çalışmıştır.[368] Sahabe Peygamberimizin çalışmasını naklederken, açlıktan karnına taş bağladığını[369], toprak taşıdığını ve vücuduna toz toprak bulaştığını söyler. Hatta sahabedeki yorgunluk ve açlığı gördüğü zaman da, onların kuvve-i maneviyelerini takviye için, zaman zaman şu şiirleri okumuştur: "*Allahım ahiret hayatından başka hayat yoktur. Sen Ensar ve Muhâcirleri bağışla.*"

---

366 el-Ahzâb (33), 21

367 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381

368 İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 146 Ayrıca bkz. Buhârî, *Megâzî*, 30; Müslim, *Cihad*, 125

369 Tirmizî, *Zühd* 39

"*Allahım sen olmasaydın biz hidayete eremezdik, namaz kılamaz, zekât veremezdik. Sen üzerimize sekine indir ve düşmanla karşılaşırsak bizim ayaklarımızı kaydırma.*" Sahabe, "*Biz hayatta kaldığımız sürece cihad etmek üzere Hz. Muhammed'e biat ettik.*" sözleriyle Efendimize mukabelede bulunmuştur.[370]

Peygamberimizin bizzat kendisinin örnek olmasıyla ilgili dikkat çekici bir örneği de Huneyn savaşından vermek istiyoruz. Bilindiği gibi savaşlar can pazarıdır. Hayatın ölüme en yakın yamaçlarıdır. Bazen zafer kazanılır, bazen bozgun yaşanır. Huneyn savaşında da Müslümanlar beklemedikleri bir bozgun tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, Peygamberimiz dağılan orduyu toplamak için tek başına ortaya atılmış ve "Ben Peygamberim yalan yok, Ben Abdülmuttalib'in oğluyum!" diyerek bozulan orduyu tekrar harp düzenine koymaya çalışmıştır."[371]

Sahabe ibadetten ticarete, beşeri münasebetlerden savaşa kadar her konuda Hz. Peygamberi de işin içinde aktif bir şekilde görmüşlerdir. Hz. Peygamberin fiilî olarak onlara örnek olması, sahabeyi de her konuda aktif, olumlu, verimli ve çalışkan olmaya sevk etmiştir.

2. İstişareye Önem Vermesi

Peygamberimizin insan unsurunu verimli kullanmasının önemli faktörlerinden biri de istişareye önem vermesidir. Sürekli vahyin te'yidi altında olan ve vahiyle beslenen birisi olarak insanların fikirlerine ihtiyaç duymama hususunda en müstağni kişi Peygamberimiz olmalıdır. Ancak bununla beraber O, vahyin sınırları dışında kalan her mesele ve her problemi istişareye sunmuş ve toplum vicdanına arz ettikten sonra icraatta bulunmuştur. Peygamberimiz bazen rey ve görüş sahiplerine birer birer düşüncelerini açarak, bazen de görüş sahiplerini bir araya getirerek plân

370 Buhârî, *Cihad* 34; *Megâzî* 30

371 Buhârî, *Cihad* 52; Müslim, *Cihad* 77. Huneyn savaşı için bkz. İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 298-315

ve projelerini sağlam bir zemine oturtmuş ve böylece fikirlerini bütün bir topluma mal etmiştir. Yani yapılması gereken işlere, herkesin ruhen ve fikren iştirakini sağlayarak projelerini en sağlam temeller üzerinde gerçekleştirmiştir.

Şûra, İslâm dininin, toplumda gerçekleştirmek istediği temel esaslardan biridir. Kur'ân-ı Kerim'in Uhud savaşının hemen akabinde Peygamberimize istişareyi emretmesi oldukça manidardır.[372] İstişârenin açık bir şekilde geçtiği bir diğer âyet de şöyledir: "*Onlar öyle kimselerdir ki Rablerinin çağrısına kulak verip, namazı hakkıyla ifâ ederler ve işlerini istişare ile yürütürler…*"[373] "Görüldüğü gibi burada istişare dinin ana esaslarıyla yan yana zikredilmektedir. "*Meşveret eden güvenlik içindedir.*"[374] buyuran Peygamberimiz, dikkat çekici bir hadislerinde de "*İdarecileriniz hayırlı, zenginleriniz cömert olursa ve işleriniz de aranızda istişare ile yürütülürse yerin üstü altından hayırlıdır…*"[375] buyurarak istişareyi yaşanabilir bir toplumun temel dinamikleri arasında saymıştır.

Enes b. Mâlik Peygamberimizin bu konudaki tutumunu anlatırken, "*Arkadaşları ile istişareye Hz. Peygamber kadar önem veren bir başkasını görmedim.*" der.[376] Hz. Ömer, Peygamberimizin Müslümanlarla alakalı bir meselenin istişaresi için Hz. Ebû Bekir'le birçok geceler baş başa kaldıklarını bazen kendisinin de bu toplantılara katıldığını söyler.[377]

---

[372] Söz konusu âyet Âl-i İmran (3) sûresinin 159. âyetidir: "*O vakit Allah'tan bir rahmetle onlara yumuşak davrandın. Şayet sen katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet; bağışlanmaları için dua et; umûma ait işlerde onlarla istişare et. Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine sığınanları sever.*"

[373] eş-Şûrâ (42), 38

[374] Ebû Dâvûd, *Edeb* 114; Tirmizî, *Zühd* 39; *Edeb* 57; İbn Mâce, *Edeb* 37

[375] Tirmizî, *Fiten* 78

[376] Tirmizî, *Cihad* 34

[377] Hakim, *Müstedrek*, II, 227 Benzer rivâyet için bkz. Tirmizî, *Salât* 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 26

Şurası bir gerçektir ki, istişare sonucu alınan karar, katkısı olan herkesi sorumlu kılar. O mecliste bulunanlar, kendilerini sorumlu hissederek davranacakları için, alınan kararın müspet neticesi daha garantilidir.[378]

Peygamberimiz istişarenin gücünü çok iyi kullanarak, istişare neticesinde çıkan kararı topluma kabul ettirmiş ve meseleye herkesin sahip çıkmasını sağlamıştır. Bu da insanların verimliliği açısından çok önemlidir. Zira insanlar bir meselede, kendi fikirlerinin de sorulmasından onore oldukları gibi, fikirleri alınan meselelere daha iyi sahip çıkarlar. Bu da verimliliği müspet yönde etkiler.

Peygamberimizin istişareyle ilgili pek çok uygulaması olmakla beraber, biz burada fikir vermesi açısından birkaçına işaret etmekle iktifa edeceğiz.

Bedir seferi, baştan sona istişare ile yürütülmüştür. Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse Hz. Peygamber Bedir'de sahabenin ileri gelenleri ve tecrübeli kişilerle dört kez istişare ederek Allah'ın emrini yerine getirdi:

1. Ebû Süfyan komutasındaki ticari kervanın gelmekte olduğunu duyunca önlerinin kesilmesi hususunda.[379]

2. Kureyş'in ticari kafilesini korumak için hareket ettiğini duyduğunda.[380]

3. Bedir'de uygun yer için Hubab b. Münzir'in teklifini uygulamıştır.[381]

4. Düşmandan alınan esirler hakkında.[382]

---

378 Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları*, I, 339

379 Müslim, *Cihad* 83. Ayrıca bkz. İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 407

380 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 188; İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 408; Taberî, *Târih*, s. 351

381 İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 411-412

382 İbn Hişam, *Sîre*, I-II, 428-429; Taberî, *Târih*, s. 363

Görüldüğü gibi Peygamberimiz istişareye önem vermiş ve vahyin sınırları dışında kalan hemen her meseleyi ashabıyla istişare etmiştir. Onun bu metodu, sahabenin daha hızlı ve kolay bir şekilde çözümün bir parçası olmasını sağlamıştır. Zira bilinen bir gerçektir ki, çözümün parçası olmayanlar, problemin parçası olabilirler. Hz. Peygamber ise mahir bir şekilde ve bizlere de misal teşkil edecek şekilde ashabının görüşlerine değer vermiş ve onları çözümün bir parçası yapmıştır. Böylece onların enerjisini verimli bir şekilde kullanmıştır.

3. İnanç faktörünü Değerlendirme

İslâm'ın teklif ettiği hayat tarzı, madde ile manayı, dünya ile ahireti birlikte kucaklayacak şekildedir. İslâm, ahiretten kopuk bir dünya hayatını kabul etmez. Bu bakımdan bir Müslümanın tamamen dünya ile ilgili gibi görünen bir işi bile, netice itibariyle ahirete bakan bir yöne sahiptir. Bu da Müslümanların daha şuurlu ve dikkatli bir hayat yaşamalarını sağlar.

Bir Müslüman için en büyük gaye, Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu şuuru kazanan bir insan, sürekli O'nun gözetiminde ve denetiminde olduğunu bildiği için, hayatını daha verimli geçirecektir.

Kur'ân'da bu hususla ilgili şöyle buyrulur: "De ki: Çalışın! Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, mü'minler de görecekler."[383]

Bu âyette belirtildiği gibi, bir Müslümanın yaptığı her işi Allah'ın, Resûlullah'ın ve mü'minlerin teftişine arz etme şuuru ve ciddiyeti içerisinde yapması gerekmektedir. Bu durum, bir Müslümanın yaptığı işi kaliteli yapmasına katkı sağlayacaktır. Hz. Peygamber de bir Müslümanın her işini kaliteli yapması gerektiğine işaret ederek şöyle buyurur: "*Allah her şeyin ihsanla yapılmasını*

---

[383] Tevbe (9), 105

emretmiştir. Öyle ise bir hayvanı boğazlarken, en güzel şekilde kesin. İçinizden kurban kesen kimse bıçağını iyice bilesin ve keseceği hayvanını rahat ettirsin."[384]

Gerek haram-helal düşüncesi, gerek Allah'ın rızasını ve cenneti kazanma gayreti veya tek kelimeyle ifade etmek gerekirse "sevap" kazanma arzusu Müslümanların çalışma hayatını olumlu etkileyen faktörlerdendir. Peygamberimizin bu konudaki sözleri ve teşvikleri şüphesiz ashabın verimliliğini artırmıştır.

Uhud savaşında bir adam Peygamberimize gelip şöyle dedi: "*Ben şayet öldürülecek olursam yerim neresidir?*" Peygamberimiz: "*Cennet*" diye cevap verdi. Bunun üzerine adam, elinde yemekte olduğu hurmaları attı ve öldürülünceye kadar savaştı.[385]

Görüldüğü gibi Cenneti kazanma arzusu, bir insanı kolaylıkla canından vazgeçirebilmiştir.

Peygamberimiz farklı meslek gruplarına hitap edecek şekilde, çalışma hayatının neticesini manevî faktörlere bağlamıştır. Konuyla ilgili şu hadisleri örnek olarak zikredebiliriz:

"*Allah yedi kimseyi, kendi gölgesinden başka sığınak olmayan günde, gölgesi altında himaye edecektir. (Bunlar) Âdil devlet başkanı, ömrünü ibadet neşvesi içinde geçiren genç, kalbi mescidlere bağlı kimse, birbirini Allah için seven ve sadece bu maksatla bir araya gelen iki insandan her biri, makam ve güzellik sahibi bir kadının isteğini "Ben Allah'tan korkarım" diyerek reddeden adam, solundakine infak ettiği şeyden sağındaki bir şey hissetmeyecek şekilde sadakasını gizli veren kimse ve yapayalnızken Allah'ı anıp da gözleri yaşlarla dolan kimse.*"[386]

Bir devlet başkanı için en zor şey, her türlü güç elinde iken adaletten ayrılmamasıdır. Ama ideal bir devlet başkanından

---

384 Müslim, *Sayd* 57; Ebû Dâvûd, *Edahî* 11

385 Buhârî, *Megazî* 17

386 Buhârî, *Ezan* 36; Müslim, *Zekât* 91; Tirmizî, *Zühd* 53

beklenen şey de adaletle iş yapmasıdır. Peygamberimiz bu hadiste önce "*adil devlet başkanı*"nı zikretmiş ve idarecilere olmaları gereken noktayı işaret etmiştir.

Bu konuda misal olarak verebileceğimiz ikinci bir hadis de doğruluktan ayrılmayana ticaret ehli ile ilgilidir. Peygamberimiz konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

"*Emin ve doğruluktan ayrılmayan ticaret ehli (mahşerde), peygamberler, sıddikler, şehidler ve salihlerle beraberdir.*"[387]

İşlerinde "*doğruluk*" ve "*güven*"i esas alan kimseler insanların en üstün tabakasını teşkil eden peygamberler, sıddikler, şehidler ve salihler zümresinde yer alabilirler. Hadiste bu durumun tüccarlar hakkında zikredilmesi, bu iki vasfın ticaret hayatındaki ehemmiyetini ifade eder.[388] Bu şekilde ticaret yapan kimselere vaad edilen manevî dereceler oldukça manidardır. İbadetlerle bile yakalanması zor olan bir derece, doğru ve güvenilir ticaret ehline vaat edilmektedir.

Peygamberimiz, toplumun her yönden verimliliğini artırmak için teşvik eksenli ifadeler kullandığı gibi, îkaz nitelikli sözleriyle de toplum hayatının istikamet içerisinde devam etmesine çalışmıştır. Örnek olması açısından sadece ticaret hayatında emniyet ve güveni muhafazaya yönelik bazı hadisleri zikretmek istiyoruz.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) pazarda bir buğday sergisine uğramıştı. Elini buğday yığınının içine daldırdı, parmakları ıslandı. Bunun üzerine satıcıya:

– *Ey zâhireci! Bu ıslaklık nedir?* buyurdu.

Adam:

– Ey Allah'ın Resûlü! Yağmur ıslattı, dedi.

---

387 Tirmizî, *Büyu'*, İbn Mace, *Ticârât* 1

388 Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 424

Resûl-i Ekrem:

– *İnsanların görüp aldanmaması için o ıslak kısmı ekinin üstüne çıkarsaydın ya! Kim bizi aldatırsa, bizden değildir*, buyurdu.[389]

Peygamberimizin alışverişte müşteri kızıştırmayı yasaklamasını[390] ve aldatıldığını söyleyen bir sahâbîye, "Kimden alışveriş yaparsan ona 'İslâm'da aldatma yoktur' de!" diye tavsiyede bulunması da[391] konuyla ilgili sözleri arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, insan unsurunun verimli kullanılmasında manevî etkenlerin faydalı bir metot olduğu bizzat Hz. Peygamber'in uygulamalarından anlaşılmaktadır.

4. Cemaatleşme Prensibi/Ekip Çalışması Yaptırma

Hz. Peygamber, cemaatleşmeye büyük önem vermiştir. Peygamberimizin hedeflediği toplum, fertleri "bir cesedin uzuvları" gibi birbirine bağlı[392], her yönüyle birbiriyle ilgili ve irtibatlı olan ve dağınıklıktan kurtulup cemaat olma hüviyetini kazanmış bir toplumdur.

"*Size cemaati tavsiye ederim, ayrılıktan da sakının, zira şeytan iki kişiden uzak durur. Cennetin ortasını isteyen cemaatten ayrılmasın*"[393] "*Allah ümmetimi dalâlet üzere toplamaz. Allah'ın yardımı cemaatledir. Cemaatten ayrılan ateşe gider*"[394] "*Cemaat rahmet, ayrılık azaptır.*"[395] "*Kim cemaatten bir karış ayrılır, sonra da ölürse cahiliye ölümü ile ölmüş olur.*"[396]

---

389 Müslim, *Îmân* 164

390 Buhârî, *Büyû* 60, *Şurût* 11, *Hiyel* 6; Müslim, *Büyû* 13. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Büyû* 44; Tirmizî, *Büyû* 65; Nesâî, *Büyû* 16, 17, 21; İbn Mâce, *Ticârât* 14

391 Buhârî, *Büyû* 48, *İstikrâz* 19, *Husûmât* 3, *Hiyel* 7; Müslim, *Büyû* 48

392 Bkz. Buhârî, *edeb* 27; Müslim, *Birr* 66

393 Tirmizî, *Fiten* 7

394 Tirmizî, *Fiten* 7

395 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 278

396 Buhârî, *Fiten* 2

Hadislerde geçen "cemaat"in ne anlama geldiği hususunda farklı yorumlar yapılmıştır.[397] Fakat bizim konumuzla ilgili gördüğümüz husus, cemaatin aynı duygu ve düşünceyi taşıyan, ortak bir ideale sahip olan ve dağınık hareketten kurtulup disipline olmuş insan topluluğu olmasıdır. Bunu bir prensip olarak Hz. Peygamberin hayatında müşahede etmekteyiz.

Günümüzde insan kaynaklarının verimli kullanılmasıyla ilgili sık sık gündeme gelen ekip çalışması yapılması yönündeki yaklaşımların[398], bir prensip olarak Hz. Peygamberin hayatında cemaatleşme prensibinin bir tezahürü olarak yer aldığını düşünüyoruz. O, ibadet hayatında cemaate önem verdiği gibi çalışma hayatında da önem vermiştir.

Konuyla ilgili dikkat çekici bazı örnekleri zikretmek istiyoruz. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) genel olarak her savaşta ayrı bir stratejiyle düşmanın karşısına çıkardı. Bu farklılığın en açık biçimde görüldüğü savaşlardan biri Hendek savaşıdır. Sahabenin fikrine önem veren Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Selmân-ı Fârisî'nin teklifiyle Kureyşliler'e karşı Medine'nin etrafına hendek kazma teklifini kabul etti. Hendek, şehrin düşman gelebilecek tarafına kazılacaktı. Derinliği ve genişliği de düşman atlılarının geçemeyeceği büyüklükte olacaktı. Hendek kazma işinin kısa sürede bitirilmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber öncelikle keşif yaparak hendek kazılacak hattı belirledi. Daha sonra sahabeyi onar kişilik gruplara ayırdı ve her gruba kırk zirâ'lık bir yer düşecek şekilde kazılacak bölgeyi paylaştırdı.[399]

Hz. Peygamberin sahabeyi gruplara ayırması, yarış havası

---

397 Bkz. Canan, *Anarşi*, s. 215-216

398 Bkz. Baltaş, *Ekip Çalışması ve Liderlik*, s. 17-20; Silah, *Çalışma Psikolojisi*, s. 470 vd.

399 Taberî, *Târih*, s. 392 Ayrıca bkz. Hamîdullah, *Hazreti. Peygamberin Savaşları*, s. 118 vd.

oluşmasına sebep olmuş ve hendek kazma işinin daha kısa sürede tamamlanmasını sağlamıştır. Hendek kazımı sırasında, sahabenin zaman zaman koro hâlinde şiir söylemeleri, her türlü sıkıntı ve zorluğa rağmen, çalışma tempolarının yüksek oluşunu göstermektedir. Daha önce de işaret edildiği gibi Peygamberimiz de hendek kazma işinde bizzat çalışarak sahabenin çalışma şevkini artırmıştır.[400]

Takım çalışması yaptırma, bir bakıma grup psikolojisinden yararlanma anlamına gelir. Hz. Peygamber hususiyle savaşlarda bu metodu kullanmıştır. Bu meyanda, savaşlarda her gruba ayrı bir sancak vermiştir. Daha önce Peygamberimizin herkesi mensup olduğu aslî grup içinde istihdam etmesi ile ilgili bölümde geçtiği gibi Medine'deki Müslümanlar önce Ensar ve Muhâcir olarak iki grupta değerlendiriliyordu. Peygamberimiz bu iki kabileyi barıştırmış ancak onların farklı grup olmasından hayırda yarış ve yarıştırma anlamında istifade etmiştir.[401] Savaşa çıkıldığı zaman bu iki kabileye ayrı sancak vermiş ve her grubu kendilerinden birinin komutasında savaştırmıştır.[402] Hz. Peygamberin bu tutumu tesadüfî olmayıp şuurlu bir tercihtir. Bir rivayette de "Resûlullah kişinin, kendi kavminin bayrağı altında savaşa katılmasını takdir ederdi."[403] denilmiştir.

Konuyla ilgili şu rivâyeti zikretmek de yerinde olacaktır. Mekke fethi sırasında Müslümanlar şehre girerken, Peygamberimiz amcası Hz. Abbas'a "Allah'ın ordularını görmesi için Ebû Süfyân'ı vadinin yanında tut." emrini vermiştir. Bu maksatla bir vadinin kıyısında bulunurlarken, kabileler Hz. Peygamber'le birlikte bölük bölük geçmeye başladı. Bir bölük geçtiğinde "Kim bunlar?" dedi. Abbas "Bu

---

400 Konuyla ilgili rivâyetler için bkz. Buhârî, *Cihad* 34; *Megâzî* 30; Müslim, *Cihad* 125; Taberî, *Târih*, s. 392-393; İbn Hişam, *Sîre*, III-IV, 148-150

401 Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 183; Canan, *Anarşi*, s. 85

402 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 14, 64, 67, 150, 166

403 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 263

Gıfâr kabilesidir." dedi. Sonra Cüheyne kabilesi, sonra Süleym kabilesi geçti. Derken eşi görülmemiş bir bölük geçti. Ebû Süfyân "Kim bunlar?" deyince, Abbas "Bu ensardır." karşılığını verdi. Başlarında sancak ile birlikte Sa'd b. Ubâde vardı. Sonra da Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashâbının bulunduğu bölük geldi. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sancığı Zübeyr'de idi.[404]

Hz. Peygamber, İslâm toplumunu tek bir cemaat olarak inşa ettiği gibi, küçük grupların cemaat olma vasfını ortadan kaldırmamıştır. Toplumun tamamına yerleştirmeye çalıştığı cemaatleşme prensibini, daha küçük gruplarda da uygulamıştır.

5. Teşvik/Motivasyon

İnsan, fiziki bedeninin yanında duyguları da olan bir varlıktır. Duygulardaki coşkunluk ise, insanın fiilî uygulamalarını müspet yönde etkilemektedir. Günümüzde "kişisel gelişim" konuları arasında yer alan ve "motivasyon" başlığı altında anlatılan konular, aslında, insanları bir yöne teşvik vazifesi görmektedir. İnsanların hissî coşkunluğa sahip oldukları konularda daha başarılı oldukları bilinen bir gerçektir.

"Teşvik"in amacı, insanları bir konuda isteklendirme ve cesaretlendirmedir. "İnsan"ı çok iyi tanıyan Hz. Peygamber de, raiyeti altındaki insanların verimliliğini artırmak için zaman zaman teşvik metodunu kullanmıştır.

Uhud savaşının başlarında Resûl-i Ekrem elindeki kılıcı göstererek "Bu kılıcı hakkıyla kim alır?" diye sordu. Birçok sahabî birden atıldı. Ancak Ebû Dücâne ortaya atılarak: "Nedir onun hakkı yâ Resûlallâh?" diye sordu.

Resûl-i Ekrem, "Hakkı, eğilip bükülünceye kadar onu düşmana sallamandır!" buyurdu.

---

404 Buhârî, *Megâzî* 48

Bunun üzerine Ebû Dücâne, "Yâ Resûlallâh! Ben bu kılıcı, hakkını vermek üzere alıyorum!" dedi ve Resûlullâh'tan kılıcı teslim aldı.

Ebû Dücâne, elinde Hz. Peygamber'in şartlı teslim ettiği kılıcı, başında kırmızı sarığı olduğu hâlde müşriklere doğru çalımlı çalımlı yürümeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber sahabeye şöyle dedi:

"Bu öyle bir yürüyüştür ki, Allah onu, şu yerin (savaşın) dışında hiçbir zaman sevmez!"[405]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bu davranışıyla sahabeyi yarışa sevk etmiştir. Elinde gösterdiği kılıca herkes talip olmuş; ama O, bu kılıcı Ebû Dücâne'ye vermiştir. Kılıç ona verilince diğer sahâbiler de birer Ebû Dücâne kesilmiş ve onun gibi yiğitlikler göstermişlerdir.

Hz. Peygamber teşvik maksatlı olarak zaman zaman şiirden de yararlanmıştır. Bazen bizzat kendisi şiir söyleyerek, bazen de Abdullah b. Revâha ve Hassan b. Sabit'e şiir söyleterek sahabenin coşkunluğunu artırmıştır.

Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin şiir söyleyerek sahabenin şevkini artırdığı en meşhur hâdise Hendek savaşı öncesi hendek kazımı sırasında olmuştur. Resûlullah burada, sahabenin kuvve-i maneviyesini takviye için şu beyiti söylemiştir:

"*Allahım ahiret hayatından başka hayat yoktur. Sen Ensar ve Muhâcirleri bağışla.*" "*Allahım sen olmasaydın biz hidayete eremezdik, namaz kılamaz, zekât veremezdik. Sen üzerimize sekine indir ve düşmanla karşılaşırsak bizim ayaklarımızı kaydırma.*" Sahabe de, "*Biz hayatta kaldığımız sürece cihad etmek üzere Hz. Muhammed'e biat ettik.*" sözleriyle bu coşkuya katılmıştır.[406]

---

405 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 46; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 123

406 Buhârî, *Cihad* 34; *Megâzî* 30

Hz. Peygamber ihtiyaç hâlinde Hassan b. Sabit, Abdullah b. Revâha ve Kâ'b b. Mâlik'i çağırıp: "Hicivlerinizi Kureyş'e fırlatın. Çünkü bu, onlar için ok yarasından daha etkilidir."[407] diyordu. Bunlar arasında en çok hizmet veren Hassân'dı.

Her çağırışında Peygamberimiz kendisine "Ey Hassân, Allah Resûlü için onlara cevap ver." derdi.[408] Ayrıca Allah'ın kendisini Rûhu'l-kudüs'le desteklemesi için ona dua ederdi.[409]

Şiirin Hz. Peygamber dönemindeki en yaygın propaganda araçlarından biri olduğu düşünülürse, şairlerin İslâm'ın müdafaasında ve tebliğinde, Müslümanların kuvve-i maneviyelerini takviye etmede etkili bir teşvik metodu olduğu görülecektir.

C) Değerlendirme

Her türlü değer ölçüsünün ters yüz olduğu bir dönemde ve ancak câhiliye kelimesinde ifadesini bulan bir toplumda peygamberlik vazifesini îfâ eden Resûl-i Ekrem Efendimiz, 23 yıl gibi beşer tarihindeki değişimleri ifade için kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde, pek çok kötü âdet ve alışkanlığın adeta damarlarına işlemiş bulunduğu mutaassıp bir toplumdan, her biri insanlığa yol gösterecek bir yıldız olan fertlerden teşekkül etmiş faziletli ve nurlu bir toplum çıkarmıştır. Günümüzde, sigara gibi küçük bir alışkanlıkla mücadele için yapılan gayretlerin çokluğu ile neticenin olumsuz oluşu dikkate alınınca, toplumda kökleşmiş alışkanlık ve âdetleri değiştirmenin hiç de kolay olmadığı anlaşılacaktır.

Bütün lider ve rehberler gibi O'nun (sallallahu aleyhi ve sellem) da en büyük sermayesi insandı. Vazife ve misyonu da doğrudan insana hitap ediyordu. Ağır ve yüce bir vazifenin altına girerken yetişmiş

---

407 Müslim, *Fezâilu's-sahâbe* 157

408 Buhârî, *Salât* 68

409 Müslim, *Fezâilu's-sahabe* 152

bir kadroya da sahip bulunmuyordu. Önce kendisini ifade edebileceği temiz gönüller bulmak zorundaydı. Aslında 13 yıllık Mekke dönemi, büyük ölçüde müsait kimselere ulaşıldığı ve çekirdek kadronun oluştuğu dönemdir. Sayıları çok olmasa da içinde dört büyük halife gibi seçkinleri de barındıran bu ilk kadro, Peygamberimizin düşüncelerini gerçekleştirdiği ilk müsait zemini oluşturmuştur.

Bütün sistemli oluşum ve çalışmalar daha ziyade Medine döneminde gerçekleşmiştir. Kıvamın ancak çile ve ıstırapla yoğrularak kazanıldığı bir Mekke dönemi olmadan, yüksek ideallerin realize edilmesi ve sistemli düşüncelerin fiiliyata geçirilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı, çalışmamızın bu bölümünde ele alınan hususların temelinde bir Mekke döneminin mevcudiyeti unutulmamalıdır.

İnsan yetiştirme, bu maksatla müessese kurma, insanları askeri alanlar ve diplomatik işler dâhil her alanda istihdam etme ancak müstakil bir devlet yapısı içerisinde mümkün olan işlerdir. Dolayısıyla bu bölümde ele alınan hususların gerçekleşmesi Medine döneminde mümkün olabilmiştir.

Hz. Peygamberin Medine'ye hicretten sonra en önemli ve öncelikli gündem maddelerinden biri, insan yetiştirme olmuştur. Hadis kitaplarında ilim öğrenmeyle ilgili rivâyetlerin çokluğu, O'nun bu konuya verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

İnsan yetiştirmek, düşünce olarak güzel bir iştir. Ancak insanı doğru yetiştirmek oldukça zordur. İşte Peygamberimiz bu noktada en mükemmel misali ortaya koymuştur. Gerçekten "*iyi ve kaliteli insan*" yetiştirmeye muvaffak olmuştur.

Günümüzün temel problemlerinden biri, kabiliyetlerin yeterince keşfedilip değerlendirilememesidir. Bu noktada, aslında insan israfı anlamına gelen kabiliyet israfının en büyük kayıplardan

ve israf çeşitlerinden biri olduğu söylenebilir. Peygamberimiz kabiliyetleri tespit edip yerli yerince değerlendirmede de kendi farkını ortaya koymuştur. Hayatın her alanı için değişik metotlarla insan yetiştirdiği gibi, yetişmiş olan kadrosunu da en verimli şekilde istihdam etmiştir. Kime hangi vazifeyi vermişse, mevcut şartlarda o işe en uygun kişinin ilgili kimse olduğu zamanla ortaya çıkmıştır. Zira O, bir vazifeye birisini koymuşsa, -bir iki istisna dışında- o kimseyi değiştirme lüzumu duymamıştır. Bu durum, O'nun kabiliyetleri doğru değerlendirmedeki başarısını göstermektedir.

Sonuç olarak şunu ifade edelim ki, günümüzde insan kaynakları yönetimi başlı başına bir alandır. Gerekli insan kaynağını oluşturmak ve mevcut kadroyu en verimli şekilde değerlendirmek bu sahanın temel konusudur. Bugün, insan kaynakları bölümü, işletmelerin en önemli ve stratejik kısımları arasında yer almaktadır. İşte Hz. Peygamber, ancak 20. asrın ikinci yarısında önemi anlaşılan bir alanla ilgili ilk ve en güzel uygulamaları ortaya koymuş ve bizlere yeterli ve gerekli prensipleri bırakmıştır.

İkinci Bölüm

PEYGAMBERİMİZİN FARKLI KİŞİLİKTEKİ SAHABİLERE YAKLAŞIMI

PEYGAMBERİMİZİN FARKLI KİŞİLİKTEKİ SAHABİLERE YAKLAŞIMI

Resûl-i Ekrem Efendimiz'in insanları tanımada eşi menendi olmadığı gibi, çevresindeki ilk halkayı oluşturan ve bir seçkinler topluluğu olan ashabını kabiliyetlerine göre değerlendirmede de benzeri yoktur. Sahabe efendilerimizin Allah tarafından seçilmiş olmaları, Nebiler Sultanı'nı (sallallahu aleyhi ve sellem) görmüş ve O'ndan feyiz almış kutlular olması gerçeği mahfuz, diğer yandan onların da her biri bir insandır. Genel olarak insanlarda bulunan temel özellikler onlarda da mevcuttur. Bu bakımdan sahabenin tamamı aynı değildir. Onlardan bir kısmı, ilmî yönüyle temayüz etmiş, bazıları askerî kabiliyetiyle öne çıkmış, bir kısmı da sevk ve idare hususundaki hususiyetleriyle kendini göstermiştir. Nebiler Sultanı da farklı kişilik yapısındaki ashabını, kişiliklerine uygun yönde değerlendirmiş, sahabe-i kiram efendilerimiz de Rehber-i Kibriya'nın istihdam ve yönlendirmelerini çok iyi idrak ederek, kendilerine verilen vazifeler hususunda imkân ve kabiliyetlerini son santimine kadar kullanmışlardır. Biz burada örnek olması bakımından farklı kişilik yapısına ve kabiliyete sahip bazı sahabîlerin Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından nasıl değerlendirildiğine işaret etmeye çalışacağız.

1. İlim ve Araştırma Âşıkları

Araştırmacı tipler, zihnî potansiyelleri gelişmiş tiplerdir. Bu tip kişilerde fizikî potansiyel ve hissî potansiyel ikinci derecede kalır. Herkes dış dünyaya kendi kişilik penceresinden bakar. Zihin merkezli kişiler de dış dünyaya akıl ve mantık eksenli bakarlar. Bunun anlamı, başka kişilik tipine sahip kimseler, akıl ve mantıktan uzak bir bakış açısına sahip demek değildir. Zihin merkezli kişilerde bu özellik daha belirgindir.

Aslında bir insanı kesin hatlarla bir tip içine sokmak mümkün olmayabilir. Sadece hayatındaki belirgin çizgilerin, onun kişiliğini ele verdiği ve bazı hususiyetlerinin öne çıktığı söylenebilir.

Biz burada araştırmacı tipin belirgin hususiyetlerinden iki tanesine ve sahabeden bu hususiyetleriyle öne çıkan bazılarının kişilik yapılarını gösteren tutum ve davranışlarıyla, Peygamberimizin bu kişilik tipine karşı tutumuna işaret etmeye çalışacağız. Tekrar belirtelim ki, bir sahabî birkaç kişilik tipinin hususiyetlerinden bir kısmına sahip olabilir. Zaten bizden on beş asır önce yaşamış bir kişiyi kişilik yönüyle değerlendirmek ve bunda da tam isabet kaydetmek zordur. Bizim amacımız kişiler değil, kişilik özelliğidir. Ama elbette ki bunu yaparken bazı kişilerin üzerinden incelememizi sürdürmemiz gerekmektedir.

Aslında sahabenin tamamına bakıldığı zaman, onlarda öğrenme ve ilim aşkının ön plâna çıktığı, özellikle İki Cihan Serveri'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) mübarek dudaklarından dökülen gerek Kur'an'ın bizzat kendisinin, gerekse ilâhî beyanın yorumu sadedinde yine aslı vahye dayalı olan kendi mübarek sözlerinin onlar tarafından büyük bir dikkat ve iştiyakla takip edildiği görülecektir. Bu iştiyaktır ki 10 sene gibi kısa bür sürede Medine'de nice âlim sahabe yetişmiş; her biri bir medeniyet muallimi olan yıldızlar topluluğu neş'et etmiştir.

Şimdi araştırmacı yönüyle temayüz etmiş ve ilmî yönleri ön plâna çıkmış olan sahabilerden iki tanesini bu yönleri itibariyle konumuzu izah sadedinde anlatmaya çalışacağız.

a) Ebû Hureyre

Bilinen bir gerçektir ki herkeste ortak istidatlar vardır. Meselâ, öğrenme, bilme ve merak duygusu gibi. Her fertte bu özellikler bulunmaktadır. Ancak bunlar herkeste aynı seviyede değildir. Aralarında fıtrî/tabiî dereceler söz konusudur. Yani herkes istidatların dereceleri yönüyle eşit değildir. Bunların artırılması veya bastırılması iradeye bağlıdır. Hazreti Peygamber, bu gerçeğe şöyle temas etmektedir: "*İnsanlar madenler gibidir. Cahiliye devrinde hayırlı olanlar, dinde ilim sahibi olurlarsa, İslâm devrinde de hayırlı olurlar.*"[410] Bu bakımdan bazı kimseler diğerlerine göre merak duygusu itibariyle daha ileride olabilir. Bu tavır sahibinden araştırmacı da çıkar; tersine işletilmesi durumunda, merak duygusunu insanların hususi hâllerini araştırmak, yani tecessüs için kullanması hâlinde zararlı kimseler de çıkabilir.[411]

Teorik bir zihin yapısına sahip araştırıcı tipin belirgin hususiyetlerinden biri merak sahibi olmaktır. "Merak ilmin hocasıdır", vecizesi de bu anlamda kullanılmıştır. Çevresindeki kişileri çok iyi tanıyan Peygamberimiz, zaman zaman dikkat çekici sorularıyla hem insan yapısında bulunan merak duygusundan yararlanmış, hem de bu kişilik tipindeki sahabenin dikkatlerini

410 Buhârî, *Enbiya* 14, *Menâkıb* 1; Müslim, *Birr* 160; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 539 Hadisin yorumu için bkz. Dölek, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, 134-135

411 Müslim'in tahric ettiği bir hadiste Peygamberimiz, "*Ruhlar dizilmiş ordu gibidir. Orada birbirini tanıyan burada anlaşır, orada birbirini tanımayan burada anlaşamaz.*" (Müslim, *Birr* 159) Bazı limler, bu hadisten, insanların yaratılış bakımından farklı olduğunun anlatıldığını söylemişlerdir. Bkz. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VII, 401.

çekmiştir. Böylece anlattığı şeylerin muhatapları tarafından daha iyi dinlenilmesini ve anlaşılmasını sağlamıştır. Genellikle muhatabı hazırlayıcı mahiyette olan bu sorulara herhangi bir cevap da beklemiyordu.[412] Veda hutbesini verirken sorduğu sorular bu konuya güzel bir misal oluşturmaktadır.[413]

Sahabe içerisinde Ebû Hureyre bu tipe güzel bir örnektir. Öncelikle onun nasıl meraklı bir kişiliğe sahip olduğuna bakalım. Ebû Hureyre hadis öğrenme hususunda çok arzuluydu. Hiçbir sahâbî bu hususta ona yetişemezdi. Onun bu arzusunu zaman zaman Peygamberimiz takdir etmiştir. Bir defasında Resûlullaha, "Kıyâmet günü sizin şefaatinizden en çok nasibi olan kimdir?" diye sordu. Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Ey Ebû Hureyre! Senin hadis hususundaki aşırı merakını bildiğim için bir başkasının bunu senden önce sormayacağını gerçekten tahmin etmiştim. Kıyâmet günü şefaatimden en çok nasibi olan, kalbinden Lâ ilâhe illallah diyen kimsedir."[414]

Übey b. Kâ'b, onun ilim merakına işaret ederek şöyle der: "Ebû Hureyre Hz. Peygamber'e hiç kimsenin sormaya cesaret edemediği şeyleri sorardı."[415]

İşte bu arzu sebebiyledir ki, Ebû Hureyre 5374 hadis

---

412 Sorunun Hz. Peygamber'in tebliğinde bir metot olarak kullanılmış olmasıyla ilgili bkz. Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları,* II, 14-21

413 Hz. Peygamber Veda hutbesinde şöyle sormuştur: "Bugün hangi gündür? Râvî der ki: Hepimiz, içinde bulunduğumuz günün ismini değiştirecek diye düşünerek susmayı tercih ettik. Hz. Peygamber: "Kurban günü değil mi?" buyurdu. O gün Hz. Peygamber başka sorular da sordu. En son, "Bulunduğunuz yer neresidir?" diye sordu. Dinleyenler, Hz. Peygamber'in oranın ismini değiştireceğini zannederler. Fakat O devam eder: "Haram bölgesi değil mi?" Dinleyenlerin "Evet"i üzerine Resûlullah söylemek istediğini söyler: "Bilesiniz ki, hayatlarınız, mallarınız, şerefleriniz birbirinize karşı tıpkı şu haram gününüz, şu haram ayınız ve şu haram beldeniz gibi haramdır" Bkz. Buhârî, *Hac* 132, *İlim* 9; Müslim, *Kasâme* 29

414 Buhârî, *Rikâk* 51

415 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 1572

rivâyet ederek “En çok hadis rivâyet eden sahâbî” unvanını almıştır.[416] Daha hayattayken kendisine çok hadis rivâyet ettiğini söyleyenlere: “*Muhâcir kardeşlerimiz çarşı pazarda alış verişle, Ensar kardeşlerimiz de mallarıyla meşgulken, şu Ebû Hureyre karın tokluğuna Resûlullah'la beraber olmuş ve onların görmediğini görmüş ve hıfzetmediklerini hıfzetmiştir.*”[417] İbn Ömer'in Ebû Hureyre'ye hitaben, “Resûlullah'ın sohbetine en fazla devam edenimiz, onun hadislerini en iyi ezberleyenimiz sensin” demesi[418], bu gerçeği vurgulamaktadır. Aşere-i Mübeşşere'den Talha b. Ubeydullah onun bu yönünü takdirle karşılamış, kendilerinin işle meşgul oldukları için Hz. Peygamber'in yanına ancak sabah akşam vakitleri gelebildiklerini, Ebû Hureyre'nin ise her zaman Resûl-i Ekrem ile beraber bulunduğunu, onların duymadığı şeyleri Ebû Hureyre'nin Allah'ın elçisinden bizzat işittiği konusunda hiçbir şüpheye düşmediklerini belirtmiştir.[419]

Merfû bir rivâyette “ilmin kabı” olarak nitelendirilen Ebû Hureyre[420] Hz. Peygamber'e unutkanlıktan şikâyet ettiğini şöyle anlatıyor: Ey Allah'ın Resûlü! Senden çok güzel şeyler işitiyorum, fakat ezberimde tutamıyorum!” Hz. Peygamber: Ridânı aç! diye emrettiler. Ben de açtım. Eliyle bir şey avuçlayıp içine koydu. Sonra, ‘Topla onu’ dedi. Ben de topladım. Artık bundan sonra Resûlullah'tan duyduğum hiçbir şeyi unutmadım.[421]

Ebû Hureyre gecenin üçte birinde uyur, üçte birinde ibadet

---

416 Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 295; Ahmed Naîm, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, s. 25

417 Buhârî, *İlim* 42; Müslim, *Fezâilu's-sahâbe* 159

418 Tirmizî, *Menâkıb* 47

419 Tirmizî, *Menâkıb* 47

420 Hâkim, *Müstedrek*, III, 509

421 Buhârî, *İlim* 42; Müslim, *Fezâilu's-sahâbe* 159; Tirmizî, *Menâkıb* 47

eder, üçte birinde de hadis müzakere ederdi.[422] Ebû Hureyre'nin uyguladığı bu yöntem, gerçekten çok dikkat çekici ve orijinaldir. Günümüzde, modern eğitim-öğretim metotlarında da üzerinde durulan ve tavsiye edilen metotlardan biridir. Gündüz okulda eğitim-öğretim gören öğrencilere, akşam evlerinde yapmaları için ödevler verilmekte ve akşam ders çalışma programının bir kısmının günlük derslerin tekrarına ayrılması tavsiye edilmektedir. Fakat Ebû Hureyre'nin metodu günümüzdeki uygulamalara göre daha orijinaldir. İbadetle ilmî çalışmayı birlikte götüren Ebû Hureyre, gündüz öğrendiği hadislerin müzakeresi için geceyi, yani insanların uykuda olduğu saatleri seçmektedir. Gecenin sükûneti, dış faktörlerin insanı rahatsız etmeyişi[423], kişinin dikkatini yoğunlaştırmasına ve daha verimli çalışmasına vesile olmaktadır. İşte, onun binlerce hadisi ezberlemesinde uyguladığı bu ilmî metodun büyük katkısı vardır.

Ebû Hureyre ilim uğrunda pek çok zorluklara katlanmıştır. Ondaki ilim merakı ve iştiyakı dünyaya meyletmeden sıkıntılı bir yolu seçmesine vesile olmuştur. Kendisi bu sıkıntılarından birini şöyle anlatır: "Resûlullah'ın minberi ile Hz. Âişe'nin odası arasında saralı gibi bayılma nöbetleri geçirince etrafıma birikenler "Bu adam delirmiş olmalı." diyorlardı. Ama ben deli değildim. Açlıktan bu hâle gelmiştim."[424]

Buraya kadar yer verdiğimiz rivâyetler bile Ebû Hureyre'nin kişiliğini anlamamız için yeterlidir. Ebû Hureyre meraklı bir kişiliğe sahiptir. İlim öğrenme merakı onu pek çok meşakkati göğüslemesini sağlamıştır. Güçlü bir hafızaya sahiptir. Zihnî melekesi

---

422 Dârimî, *Mukaddime* 27

423 Kur'ân-ı Kerîm, Müzzemmil Sûresi'nde gecenin bu yönüne işaret etmiştir: "*Muhakkak ki geceleyin kalkıp ibadet etmek daha tesirlidir ve Kur'ân okuyuş bakımından daha düzgün, daha sağlam bir tiâavet sağlar. Hâlbuki gündüz seni meşgul edecek yığınla iş vardır.*" el-Müzzemmil (73), 6-7

424 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 1573

gelişmiştir. Mütevazı bir kimsedir. Analitik ve münekkit bir zihin yapısına sahiptir. Metotlu bir çalışma sistemi vardır. Dış dünyayla, sosyal hayatla fazla ilgilenmez. Hz. Peygamber'in çok iyi tanıdığı ve keşfettiği bu insan, açlıktan dolayı baygınlık geçirince deli zannedilmesinden anlıyoruz ki pek tanınmamaktadır. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki onun sahabe tarafından pek tanınmıyor olması, Medine'ye ilk geldiği günlerle ilgilidir. Yoksa, zamanla sahabe de onu tanımış ve ondaki ilim aşkını takdirle karşılamışlardır.

Ebû Hureyre bu kişilik hususiyetleriyle ideal bir bilim adamı profili çizmektedir. Nitekim zaman onu haklı çıkarmış ve Ebû Hureyre hadis ilminde zirveye ulaşmıştır.

Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz husus, ilk dönem itibariyle sahabe tarafından pek tanınmayan Ebû Hureyre'nin Peygamberimiz tarafından hemen keşfedilmesi ve ona yakından ilgi göstermesidir. Peygamberimiz onunla hususi olarak ilgilenmiştir. Gecesinin bir kısmını da hafızasındaki hadisleri tekrar etmeye ayırarak[425] metotlu bir çalışma sistemine sahip olan Ebû Hureyre, bir gün mescidde: "*Allah'ım, bana hiç unutmayacağım bir ilim nasib eyle.*" diye dua ederken Allah Resûlü duymuş ve "*Âmîn*" demiştir.[426] Ayrıca diğer Suffe ashabıyla birlikte onun da maddî ihtiyaçlarını temin etmiştir.[427] Suffe talebeleri arasında onun daima farklı bir yeri olmuştur. Onun şu sözleri de Hz. Peygamber'le hususi bir yakınlığının oluştuğunu göstermektedir: "Resûlullah'tan iki kap dolusu bilgi aldım. Bunların birini açıkladım, eğer diğerini açığa vursaydım şu gırtlağım kesilirdi."[428]

Hayber fethi sırasında Müslüman olan Ebû Hureyre Peygamberimizle 3-4 yıl kadar birlikte olmuştur. Hâlbuki Peygamberimizle

425 Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, s. 1575; Kettânî, *Terâtib*, II, 486
426 Hâkim, *Müstedrek*, III, 508
427 Buhârî, *Rikâk* 17
428 Buhârî, *İlim* 42

daha uzun yıllar beraber olan pek çok sahabe vardır. Bu kadar sahabe arasında Ebû Hureyre'nin Peygamberimize yakınlığının hiç yadırganmaması da herhalde Hz. Peygamberin hususî teveccühüyle izah edilebilir. Hz. Peygamber'in ona "*Ebû Hirr*" diye hitap etmesi de[429] hususî bir ilgi göstergesi sayılabilir. İlim uğrunda ortaya koyduğu gayreti onu hadis konusunda diğer sahâbîlerin önüne geçirmiştir.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber çevresindekilerin kişiliklerini hemen tanıyor ve ona göre muamele ediyordu. Ebû Hureyre'nin araştırmacı bir kişiliği vardı. Ondan iyi bir ilim adamı olurdu. Bunu hemen fark eden Peygamber Efendimiz, Ebû Hureyre'nin bu yönde yetişmesini sağlamıştır. O'nun asgari şartlarda da olsa temel ihtiyaçlarını karşılayarak ilim öğrenme faaliyetinin de kesintiye uğramamasını temin etmiştir. Böylece, bir ilim adamının nasıl yetiştirilmesi gerektiğini bizzat göstermiştir.

Kendisini ilmî faaliyetlere yoğunlaştıran Ebû Hureyre, Hz. Peygamber döneminde müstakil bir vazifeye atanmamış olsa da, kısmen Hayber fethine ve daha sonra yapılan gazvelerin hepsine katıldı. Umretü'l-kazâ'da Resûlullah'ın kurbanlıklarını Mekke'ye götürmekle vazifeli olanlar arasında yer aldı.[430] Ayrıca Hz. Peygamber'in, düşmanlara karşı oluşturduğu bazı özel timlerde de görev almıştır.[431]

Doğrudan Ebû Hureyre'nin kişilik yapısıyla ilgili olmasa da, hadis ilmindeki yeri ve önemi açısından bir konuya işaret etmek istiyoruz. Ebû Hureyre, özellikle Sprenger, Goldziher ve Ceatini gibi şarkiyatçılar ve onların fikirlerini benimseyen Ebû Reyye gibi çağdaş müellifler tarafından çok hadis rivâyet etmesi sebebiyle tenkide uğramıştır. Onu, Hz. Peygamber'e karşı yalan

---

429 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 1570

430 Kandemir, "Ebû Hureyre", *DİA*, X, 161

431 Ebû Dâvûd, *Cihâd* 112; Tirmizî, *Siyer* 20

uydurmakla, yani yalan hadis rivâyet etmekle itham etmişlerdir. Fakat, Hz. Peygamber'le ilgili her şeyi öğrenme isteğine sahip, kendisini bu işe adayan ve oldukça güçlü bir hafıza sahibi olan Ebû Hureyre'yle ilgili yukarıda yer verdiğimiz bilgiler bile bu iddiaların ne kadar yersiz, yanlış, iftira içerikli ve maksatlı olduğunu göstermeye yeteceğini düşünüyoruz.[432]

Son olarak şu hususu da belirtmek isteriz. Ebû Hureyre'nin çok rivâyette bulunması erken dönemlerde de tartışılmış bir meseledir. Ebû Hureyre, Resûlullah'tan bizzat duymadığı bazı hadisleri onları duyanlardan öğrenmiş ve ezberlemiştir. Böylece Hz. Ebû Bekir, Ömer, Fazl b. Abbas, Übey b. Kâ'b, Üsâme b. Zeyd ve Hz. Âişe gibi sahâbîlerin rivâyetlerine de sahip olmuştur. Sahâbîlerin bu şekilde hadis rivâyet etmesinin yalancılık olmadığını, dolayısıyla bunun tedlisle bir ilgisi bulunmadığını, görüşlerine Mahmud Ebû Reyye'nin çokça başvurduğu İbn Kuteybe de söylemektedir.[433]

B) Âişe-i Sıddîka

Zihnî melekeleri gelişmiş araştırıcı tipin hususiyetlerinden biri de tenkidî bakış açısına sahip olmasıdır. Tenkit kabiliyeti, aklî melekenin gelişmişliğini gösterir. Eleştiri, ancak iyi bir muhakeme ve analitik bir bakış açısıyla yapılabilir. Şunu da belirtelim ki, bizim burada eleştiriden maksadımız önüne gelen her şeyi tenkit etmek değildir. Biz, derin bir zekâ ve feraset sahibi olan muhakkik ve müdakkik kişilerin ilmî tenkitlerini kastediyoruz.

Sahabe içerisinde eleştirel bakış sahiplerinin en güzel misallerinden biri Hz. Âişe'dir. Hz. Âişe ilmi, firâseti ve zekasıyla,

432 Konuyla ilgili iddia, tartışma ve cevaplar için bkz. Kandemir, "Ebû Hureyre" *DİA*, X, 160-167; Accâc, *es-Sünne Kable't-tedvîn*, s. 446-457

433 Kandemir, "Ebû Hureyre", *DİA*, X, 166 Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, 113

Peygamberimizin diğer eşleri ve bütün sahabe hanımları arasında seçkin bir yere sahiptir. Özellikle nübüvvet kürsüsünün önünde oturup kendini ilmin eşiğinden içeri attığı andan itibaren o, etrafında olup biten her şeyi analiz edip özümseyen, kapalı duran hususları soru hâline getirip onlara açıklık kazandıran ve başkalarının muttali olamayacağı birçok konuyu bizzat Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem)arz edip tıkanıklıkların açılmasına vesile olan en önemli isimdi.[434] Hz. Ebû Bekir gibi İslâm'ın ilk günlerinden itibaren Peygamberimize yakın olan bir kimsenin kızı olması da ona ayrıca avantaj sağlamaktadır. Hz. Âişe, çocukluk yıllarında da Hz. Ebû Bekir'in birikiminden istifade etmiş ve İslâm'ın ilk dönemlerine de şahit olmuştur. Hz. Peygamber'in bu ailenin evine gelip gitmesinin Hz. Âişe'nin şuuraltı beslenmesi dönemine müspet katkısı olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bilindiği gibi kişiliğin oluşmasında doğuştan gelen mizaç özelliklerinin yanında çevre ve aile faktörü de önemlidir. Hz. Âişe bu bakımdan çok avantajlı durumdaydı.

Hz. Peygamber Hz. Âişe'yi çocukluğundan itibaren çok iyi tanıyordu. İbn Sa'd'ın nakline göre Hz. Hatice'nin vefat ettiği hüzün yılında Cebrâil, Resûlullah'a gelerek onu teselli etmiş ve Hz. Âişe'nin sûretini göstererek, "Ey Allah'ın Resûlü! Hatice'ye mukabil bu kız senin hüzün ve yalnızlığını bir nebze giderip, sana hanım olacaktır." demiştir.[435] Nitekim Hz. Âişe, Peygamberimizin diğer eşlerinde bulunmayıp da kendisinde bulunan hususiyetleri sayarken bu hususa da işaret etmiş ve bu evliliğin Cebrâil tarafından Efendimiz'e bildirildiğini söylemiştir.[436]

Hz. Âişe'deki ilim öğrenme meyil ve şevkini bilen Peygamberimiz ona hususî ilgi göstermiş ve kendisini yetiştirmesine

434 Haylamaz, *Hazreti Âişe,* s. 343-344.
435 İbn Sa'd, *Tabakât,* VIII, 63
436 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 1727

zemin hazırlamıştır. Bu maksatla Hz. Âişe'ye daha yakın olmuş ve onunla daha fazla zaman geçirmiştir. Meselâ Hz. Âişe ile iki kez yarış yapmış, birini Hz. Âişe, diğerini de Peygamberimiz kazanmıştır.[437] Habeşliler mızraklarıyla mescide gelip oynadıkları zaman Hz. Peygamber Hz. Âişe'yi omzuna yaslandırıp seyrettirmiştir.[438] Hz. Âişe'nin bu dönemlerde zaman zaman çocuklarla oyun oynamasını[439] da göz önüne alıp Resûl-i Ekrem Efendimizin kendisiyle bu ölçüde ilgilenmesini genç olmasına da vermek de mümkün olmakla birlikte, Hz. Âişe'nin -kendi ifadesiyle- Peygamberimizin onun odasında iken önünde yatıyor olmasına rağmen kalkıp namaz kılması, beraber teheccüd kılmaları, onun odasında vahiy gelmesi, Cebrâil'i at üzerinde Dıhye'nin sûretinde görmesi, Hz. Peygamber'in onun odasında vefat etmesi ve onun odasına defnedilmesi[440] de onunla olan hususî münasebetini göstermektedir. Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) en çok kimi sevdiği sorulunca "Âişe" diye cevap vermiş, onun cennetteki eşlerinden biri olacağını bildirmiş ve senedi bakımından zayıf bir hadiste "*Dininizin yarısını şu Hümeyra'dan alın.*"[441] ve "*Dininizin üçte birini Âişe'nin evinden alın.*"[442] buyurarak ümmeti nezdinde de onu nazara vermiştir.

Hz. Âişe'nin oldukça genç bir yaşta iken bile nasıl tenkitçi, nâfiz, mantıklı ve tahlilci bir zekâya sahip olduğunu göstermesi bakımından şu rivâyete yer vermek istiyoruz: Resûlullah Tebük

437 Ebû Dâvûd, *Cihâd* 61; İbn Mâce, *Nikâh* 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 264

438 Buhârî, *Salât* 69, *İydeyn* 25

439 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 166

440 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 64; İbn Hacer, *İsâbe*, s. 1727

441 İbn Kesîr, *Bidâye*, VIII, 100; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 449 Aclûnî hadisin zayıf olduğunu belirtmektedir.

442 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 449-450 Aclûnî hadisin sened yönünden zayıf olduğunu, ancak manasının sahih olduğunu belirtmektedir.

veya Hayber seferinden dönüyordu. Evin ön kısmında bir örtü vardı. Esen rüzgar örtüyü kaldırmış, arkasında Hz. Âişe'nin çocukluğundan kalan oyuncaklar meydana çıkmıştı. Bu sebeple aralarında şöyle bir konuşma geçti:

– *Ey Âişe, bunlar da ne?*

– *Kızlarım*

Fakat aralarında iki kanatlı bir at da bulunuyordu. Resûlullah onu kastederek,

– *Peki, şu nedir?*

– *Bir at*

– *Ya üzerindeki?*

– *Kanatları*

– *Kanatlı at olur mu?*

– *Duymadın mı, Hz. Süleyman'ın kanatlı atı vardı.*

Resûlullah bu cevap üzerine azı dişleri görünecek şekilde güldü.[443] Bu aynı zamanda Hz. Aîşe'nin zekâsına ve kültürüne işaret eden bir cevaptı.

Hz. Âişe ilim ve zekâsıyla temâyüz etmiş ve Resûlullah'ın vefatından sonra her konuda müracaat kaynağı olmuştur. Ebû Mûsâ onun bu yönünü ifade için şöyle der: "Biz Peygamberin ashabı, bir hadis üzerinde müşkilata uğradığımızda (anlamakta zorluk çektiğimizde) Hz. Âişe'ye sorar ve onu muhakkak o hadis hakkında bilgi sahibi olarak bulurduk." [444]

Hz. Âişe 2210 hadis rivâyet ederek en çok rivâyette bulunan sahâbîler arasında yer almış[445] ve ashaptan en çok fetva veren yedi kişi arasında sayılmıştır.[446] Zührî, "*Eğer Hz. Âişe'nin ilmi bir*

---

443 Ebû Dâvûd, *Edeb* 54

444 Tirmizî, *Menâkıb* 63

445 Ahmed Naîm, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi,* s. 25

446 Kettânî, *Terâtib,* II, 487

tarafa konulsa, Hz. Peygamber'in diğer bütün eşlerinin ilimleri diğer tarafa konulsa onun ilmi fazla gelir." demiştir.[447]

Hz. Âişe, müdakkik bir zihin yapısına sahipti. Aklına takılan meseleleri Peygamberimize sormaya çalışırdı. Meselâ, Kur'ân'dan "*Rablerine dönüp hesaba çekileceklerinden, yaptıkları hayırları kalpleri titreyerek yaparlar*" [448] âyetini okuduktan sonra düşünmüş, Resûlullah'a müracaat etmiş ve şöyle demişti: "*Yâ Resûlallah! Bundan murad hayırsızlık ettiği veyahut zina işlediği veya içki içtiği için Allah'tan korkanlar mıdır?*" Resûlallah şöyle cevap vermiştir: "*Hayır, Ebû Bekir'in kızı! Hayır, Sıddık'ın kızı! Bundan murad, kabul edilmemesinden korkarak namaz kılan, oruç tutan ve sadaka verenlerdir*"[449]

Yine kendisi naklediyor: Ebu'l-Kuays'ın kardeşi Eflah, örtünmeyi emreden ayet indikten sonra yanıma girmek için izin istedi. Ben: "Allah'a yemin olsun, Resûlullah'tan izin istemedikçe ben ona izin vermeyeceğim! Çünkü beni kardeşi Ebu'l-Kuays değil, Ebu'l-Kuays'ın hanımı emzirdi!" dedim. Derken Resûlullah girdiler. "Ey Allah'ın Resûlü dedim, Ebu'l-Kuays'ın kardeşi Eflah yanıma girmek için izin istedi. Ben sizden sormadıkça izin vermekten imtina ettim." dedim. Resûlullah: "*Amcana izin vermekten seni alıkoyan sebep ne?*" buyurdular. Ben: Ey Allah'ın Resûlü. Beni emziren erkek değil. Beni onun hanımı emzirdi, dedim. Resûlullah yine: "*Sen onun girmesine izin ver. Zira o senin amcandır, Allah iyiliğini versin.*" buyurdular.[450]

Hz. Âişe'nin ilmî/araştırıcı yönünü oluşturan eleştirel

---

447 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 1727

448 el-Mü'minûn (23), 60

449 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 159

450 Buhârî, *Humus* 4, *Nikah* 20; Müslim, *Rada* 2; Tirmizî, *Rada* 1; Ebû Dâvûd, *Nikah* 7; Nesâî, *Nikah* 49.

kişiliğini ele veren önemli bir yönü de onun pek çok konuda sahabeye yönelttiği müspet ve yapıcı tenkitlerdir. Hatta onun bu hususiyeti meşhur olmuş ve Zerkeşî bu konuda, Hz. Âişe'nin sahabenin hatalı bulduğu kanaat ve rivayetlerini tashih ettiği görüşlerini ihtiva eden *el-İcâbe li îrâdi mastedrekethu Âişe alâ's-sahâbe* adıyla bir eser yazmıştır. Sözkonusu kitap *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler* adıyla dilimize de kazandırılmıştır.[451] Onun bu müdakkik bakış açısına örnek olarak şu rivâyete yer vermek istiyoruz: Hz. Âişe, Medine vaizi İbn Ebi's-Sâib'e: "Şu üç hususta ya bana söz verirsin, ya da seninle bozuşuruz" deyince o: "Ey mü'minlerin annesi nedir onlar? Ben sana söz veririm." dedi. Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle dedi:

1. Secî'li (kafiyeli) dua etmekten sakın, çünkü ben Resûlullah ve ashabının bunu yaptıklarını görmedim. 2. İnsanlara her Cuma bir defa vaaz et. Israrlıysan iki defa, daha da ısrar edersen üç defa vaaz et ki, insanlar bu Kitab'a karşı bıkkınlık duymasınlar. 3. İnsanlar herhangi bir hususu konuşuyorlarken, gelip onların konuşmalarını kestiğini görmeyeyim, onları kendi hâllerine bırak. Şayet onlar, seni buna teşvik ederler ve emrederlerse, onlara o zaman konuşuver!"[452]

Görüldüğü gibi Hz. Âişe tahlilî-tenkidî ve mantıklı bir kişilik profili sergilemiştir. Bunlar araştırıcı tipte bulunması gereken hususiyetlerdir.

Peygamberimize yakınlığından dolayı İslâm'ın aile hayatına ait pek çok hükmü ve pratik uygulamalarıyla ilgili bilgiler onun kanalıyla gelmiştir. Aslında Peygamberimizin çok eşle evlenmesinin arkasında yatan sebeplerden biri de İslâm'ın

---

451 Bkz. Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler* (Trc. Bünyamin Erul), Ankara 2000.

452 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 217

öğrenilip anlatılmasına yönelik tebliğ düşüncesidir. Hz. Peygamber bundan dolayı Hz. Âişe'yi hususi olarak yetiştirmiş ve ümmetine miras olarak bırakmıştır. O bu konuda kendinden bekleneni hakkıyla yerine getirmiştir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ilmin sadece erkeklere mahsus olmaması gerektiğini, istidatlı olan kızların da ilimde önemli yere gelebileceğini/gelmesi gerektiğini bizzat kendileri göstermiştir. Yine O, içinde ilim öğrenilen ve bir mektep gibi çalışan bir yuvanın ilk ve en güzel örneğini ortaya koymuştur.

2. Asr-ı Saâdetin İlk Sûfileri

Tasavvuf, İslâm'ın ruhî hayatı olup, sûfîlerin Allah'a ulaşma yollarına verilen isimdir. Bilindiği gibi herkesin dinî tutumu farklıdır. Bazı kimseler sadece beş vakit namaz kılmayı yeterli görürken, hatta bunu yaparken bile zorlanırken, bazı kimseler ibadete düşkün bir tavır sergilemekte ve pek çok nafile ibadeti yapmaya çalışmaktadır. Bazı kimseler dünyaya fazla meylederken, bazı kimseler de dünyaya hiç değer vermemektedir.

Bizim burada sûfî tipten kastımız, tasavvuf mesleğine intisap etmiş kişiler değil de ibadete düşkün ve dünyaya değer vermeyen kişilerdir. Bu tipin iki belirgin yönü olan zühd ve ibadet konusundaki tavırlarını değerlendireceğiz. Aslında, bu iki tavrı birbirinden ayırmak zordur. Bunlar iç içe geçmiş iki vasıf gibidir. Ama yine de belli ölçüde bir ayrıma gitmek mümkündür.

Bizim için önemli olan kişiler değil, kişiliklerdir. Çünkü bir kişi değişik zamanlarda farklı tavırlar sergileyebilir. Bu durum ise, bir insanı değerlendirirken zorlanmamıza neden olmaktadır. Tavır ve tutumlar üzerinden yorum yapmak ise daha objektif ve geniş alanlı uygulama imkânı veren yorumlar ve değerlendirmeler yapmamızı mümkün kılmaktadır.

a) Zâhidler

Zühd, dünyevî hazları terk edip, nefsin isteklerine karşı koyma manasında anlaşılmaktadır. Aslında bu şekildeki bir zühd anlayışını İslâm teşvik etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, "*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği, ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise kâfirler için çetin bir ceza, mü'minler için ise Rabbi tarafından bir mağfiret ve rıza vardır. Evet, dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir.*" [453] buyrularak dünyanın değersiz oluşu, dünyaya aldanmamak gerektiği ve asıl hayatın ahiret hayatı olduğu hatırlatılarak zühd teşvik edilir.

Peygamberimiz de dünyanın cazibesine karşı uyarılarda bulunmuş ve zühde teşvik etmiştir. Konuyla ilgili şu hadisleri misal olarak zikredebiliriz: "*Benden sonra size dünya nimetlerinin ve ziynetlerinin açılmasından ve onlara gönlünüzü kaptırmanızdan korkuyorum.*"[454] "*Dünya tatlıdır ve manzarası hoştur. Şüphesiz ki Allah dünyanın idaresini size verecek ve nasıl davranacağınıza, ne gibi işler yapacağınıza bakacaktır. O halde dünyadan sakının ve kadınlardan korunun.*"[455] "*Ahirete göre dünya, sizden birinizin parmağını denize daldırmasına benzer. O kişi parmağının ne kadarcık bir su ile döndüğüne baksın.*"[456] "*Eğer Uhud dağı kadar altınım olsa, borç ödemek için sakladığım dışında, ondan yanımda bir miktar bulunduğu halde*

---

453 Hadîd, 20. Konuyla ilgili benzer ayetler için bkz. Yûnus (15), 24; Kehf, 45-46; Âl-i İmrân, 14; Fâtır, 5; Tekâsur, 1-5

454 Buhârî, *Zekât* 47, *Cihâd* 37; Müslim, *Zekât* 121-123. Ayrıca bkz. Nesâî, *Zekât* 81; İbn Mâce, *Fiten* 18

455 Müslim, *Zikr* 99

456 Müslim, *Cennet* 55

üzerimden üç gece bile geçmemesi beni sevindirir."[457] "*Altın, gümüş, kumaş ve abaya kul olanlar helâk oldular. Eğer onlara istedikleri verilirse hoşnut olur, verilmezse hoşnut olmazlar.*"[458] "*Dünya ve dünyalıklardan yüz çevir, Allah seni sevsin; halkın elinde olandan yüz çevir, insanlar seni sevsin.*"[459] "*Uyanık olunuz! Şüphesiz dünya değersizdir. Dünyada olan mülk de kıymetsizdir. Ancak Allah'ın zikri ve O'na yaklaştıran şeylerle, öğretici ve öğrenci olmak müstesnadır.*"[460] "*Çiftlik ve akar edinerek dünyaya rağbet etmeyiniz.*"[461] "*Bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarar, mala ve mevkiye düşkün bir adamın dinine verdiği zarardan daha büyük değildir.*"[462]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu ve benzeri hadislerinde sürekli dünyanın değersizliğine karşı uyarılarda bulunmuş, dünyanın ve dünyevî imkânların insan için en önemli şeyler sayılmamasını istemiştir. "*Dünyaya rağbet*"i, mal, mülk ve makam gibi dünyevî şeylerin hayatta en büyük değer ve biricik gaye olarak algılanması olarak anlamak mümkündür. İslâm, çalışıp kazanmayı değil, kalben dünyaya bağlanmayı yasaklamıştır. Bunun da ölçüsü herhalde, kazanılıp elde edilen şeylere aşırı sevinmeme, kaybedilen şeylere de gereğinden fazla üzülmemedir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) asla çalışıp kazanmanın karşısında olmamıştır. O çalışmayı teşvik etmiştir. "*İyi kimsenin elinde iyiye kullanılan mal ne iyidir.*"[463] buyurararak hayır yolunda kullanılan bir zenginliği teşvik etmiştir. O, *her şeyi unutturan*

---

457 Buhârî, *Temennî* 2, *İsti'zân* 30, *Rikak* 14; Müslim, *Zekât* 31; İbn Mâce, *Zühd* 8
458 Buhârî, *Rikak* 10
459 İbn Mâce, *Zühd* 1
460 Tirmizî, *Zühd* 14;İbn Mâce, *Zühd* 3
461 Tirmizî, *Zühd* 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 377, 426, 443
462 Tirmizî, *Zühd* 43
463 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 197, 202

fakirlik ile insanı azdıran zenginlik karşısında uyanık olmayı tavsiye etmiştir.[464]

Hz. Peygamber'in zühdle ilgili sözlerinin, bu tipteki kişiler için bir karakter eğitimi niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. Bu yaklaşım bize, hadisleri değerlendirmede daha kuşatıcı bir yaklaşıma sahip olmamıza imkân vermektedir.

Sahâbe içerisinde dünyevi lezzetleri tamamen terk etmek isteyen kimseler çıkmış ancak Hz. Peygamber, İslâm'ın ruhbanlaştırılması demek olan böyle bir anlayışa müsaade etmemiş ve dengeli bir zühd anlayışı tavsiyesinde bulunmuştur.

Peygamberimiz bir gün sahabeye kıyametten bahsetmişti. Sahabe çok duygulanmış ve ağlamışlardı. Sonra aralarında on kişi Osman b. Maz'ûn'un evinde toplandılar. İçlerinde Ebû Bekir ve Ali b. Ebî Tâlib de vardı. Yaptıkları istişâre neticesinde, bundan böyle dünyadan el etek çekmeye, kendilerini hadım ettirmek suretiyle erkeklik duygularından kesilmeye, gündüzleri oruçlu, geceleri de uyanık ve ibadetle geçirmeye, et ve et ürünleri yememeye, kadınlara yakın olmamaya, güzel koku sürmemeye, yeryüzünde dolaşmamaya karar verdiler. Bu haber Peygamber Efendimiz'e ulaşınca, kalkıp Osman b. Maz'ûn'un evine geldi, fakat kendisini evde bulamadı. Hanımına Osman ve arkadaşlarının kendisine gelmeleri için haber bıraktı. Sonra onlar da Peygamber Efendimiz'in yanına geldiler. Efendimiz, karar aldıkları hususları kendilerine sayarak:

– *Bu konularda ittifak etmişsiniz öyle mi?* dedi. Onlar:

– Evet yâ Resûlallâh! Bizim bunlarda hayırdan başka bir gayemiz, arzu ve isteğimiz yoktur, dediler. Bunun üzerine Efendimiz:

– *Şüphesiz ki ben bunlarla emrolunmuş değilim. Elbette sizin üzerinizde nefislerinizin hakkı vardır. Bazen oruç tutun, bazen tutmayın. Gece hem ibadet edin hem uyuyun. Ben hem ibadet ederim*

[464] Tirmizî, *Zühd* 3

hem de uyurum. Oruç tuttuğum günler de olur, tutmadığım günler de. Et ve et ürünlerinden yediğim gibi hanımlarımla da beraber olurum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.

Sonra sahabeyi toplayıp bir konuşma yaptı ve şunları söyledi:

"*Birtakım kimselere ne oluyor ki, hanımlarla evlenmeyi, yeme içmeyi, güzel koku sürmeyi, uyumayı ve meşrû sayılan dünya zevklerini kendilerine haram kılıyorlar. Şüphesiz ki ben, size keşiş ve ruhban olmanızı emretmiyorum. Benim dinimde et yemeyi terk etmek, kadınlardan uzaklaşmak bulunmadığı gibi, dünyadan el etek çekip manastırlara sığınmak da yoktur. Ümmetimin seyahati oruç, ruhbanlıkları ise cihaddır. Allah'a ibadet ediniz, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız, hac ve umre yapınız, namazlarınızı kılınız, zekâtınızı veriniz, ramazan orucunuzu tutunuz. Dosdoğru olunuz ki, başkaları da öyle olsun. Sizden önceki ümmetler, aşırılıkları yüzünden helâk oldular. Dini kendilerine zorlaştırdılar, Allah da onlara zorlaştırdı. Bugün kilise ve manastırlarda bulunanlar, onların artıklarıdır.*"[465]

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, zühd adına aşırı davranışlara müsaade etmemiş, dengeli bir hayat anlayışı teklif etmiştir. İbn Abbas, yukarıda yer verdiğimiz hadiste geçen, kendilerini dünya nimetlerinden mahrum etme kararı alan sahabe hakkında şu âyetin nâzil olduğunu nakletmektedir:[466] "*Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram saymayın. Ve aşırı da gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez. Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yeyin ve inandığınız Allah'tan korkun*[467]

---

465 Ali el-Kârî, *Mirkât*, I, 182-183. Benzeri rivâyetler için bkz. Buhârî, *Nikâh* 1; Müslim, *Nikah* 5; Neseî, *Nikah* 4; Dârimî, *Nikâh* 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 158, III, 241

466 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 541

467 el-Mâide (5), 87-88

Kur'ân-ı Kerim bu âyetle zühd konusunda bir ölçü getirmiştir. Allah helâl ve temiz şeyleri rızık olarak yaratmıştır. Kulluk, bu nimetlerden ölçülü bir şekilde istifade edip şükretmeyi gerektirir. Helâle haram demek yasak olduğu gibi, helâl şekilde kazanılan nimetlere hakiki ihtiyaçtan çok hırs ve düşkünlük ile atılıp israf etmek ve yalnız şehvet peşinde dolaşmak da yasaktır. Olması gereken, gerek nefsin ve gerek başkasının hakkını gözeterek ölçülü ve iktisad ile hareket etmektir. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez, bu muhakkaktır. Ne Allah'ın nimetlerini beğenmemek, onlardan kaçınmak gibi nankörlük, ne de bu dünya nimetlerini son gaye zannedip Allah'tan ve ahiretten gaflet ederek hırsın ve şehvetin esiri olmak yasaktır. Olması gereken, her nimeti ölçülü ve dengeli kullanmaktır.[468]

Resûl-i Ekrem Efendimiz zühd adına fıtrata aykırı bütün talepleri reddetmiştir. Sa'd b. Ebî Vakkas, Muktedây-ı Küll ve Rehber-i Ekmel olan Nebîler Serveri'nin (aleyhi ekmelü't-tehâyâ) Osman b. Maz'ûn'un hadım olma isteğini reddettiğini belirterek, eğer izin verseydi kendilerinin de hadım olacaklarını söylemektedir.[469] Onun bu sözünden de anlaşıldığı gibi sahabe içerisinde dünyevî lezzetleri tamamen terk edip kendilerini ibadete vermeyi düşünen on kişi vardı. Rivâyete göre yukarıda yer verdiğimiz hadiste, Osman b. Maz'un'un evinde toplanan sahabîler, Ebû Bekir, Ömer b. Hattab, Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Mes'ud, Ebû Zer, Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe, Mikdâd, Selmân, Abdullah b. Amr ve Ma'kıl b. Mukarrin'dir.[470]

Burada ismi geçen sahabîlerin hepsi zâhidane bir hayat yaşamışlardır. Ancak zühd denince akla ilk gelen sahâbîlerin başında Osman b. Maz'un gelir. Osman b. Maz'un hicretin 2. yılında

---

468 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini,* III, 1799; İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 541-542

469 Buhârî, Nikah 8

470 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî,* X, 131

vefat ettiğine göre[471], yukarıdaki toplanma hadisesi hicretin ilk iki yılı içinde olmuştur. Demek ki, o esnada zühdle ilgili İslâm'ın temel yaklaşımları henüz tam netleşmemiş durumdadır. Efendiler Efendisi'nin uyarılarından sonra bu sahâbiler dengeli bir zühd hayatı yaşamışlardır. Belki, yukarıda ismi geçenlerden sadece Ebû Zer'i farklı değerlendirmek mümkündür. Onun dışında zühdle ilgili dikkat çeken bir tavır sergileyen olmamıştır.

Burada dikkat çekmemiz gereken husus, Peygamber Efendimizin ruhbanlar gibi yaşamaya müsaade etmemiş olmasıdır. Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre, bir gün Osman b. Maz'ûn'un hanımı üstü başı dağınık bir şekilde Hz. Âişe'nin yanına gelir. Hz. Âişe'nin gördüğü durumu sorması üzerine de kocasının gündüzleri oruç tuttuğunu, geceleri namaz kıldığını söyler. Nebiler Sultanı bu durumu öğrenince Osman'a şöyle der: "*Ey Osman! Ruhbanlık bize farz kılınmadı. Ben sana örnek değil miyim? Allah'a yemin olsun ki sizin Allah'tan en çok korkanınız ve onun helâl ve haram sınırlarına en fazla riayet edeniniz benim.*"[472]

Yine Hz. Âişe'nin rivâyetine göre, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Osman İbnu Maz'ûn'u çağırtarak "Sen sünnetimi beğenmiyor musun?" diye sordu. "Hayır, ey Allah'ın Resûlü dedi, kasem olsun hayır! Aksine, aradığım şey senin sünnetindir!" Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bunun üzerine şöyle buyurdu: "Bil ki, ben, hem uyurum, hem namaz kılarım; oruç da tutarım, kadınlarla evlenirim de. Ey Osman, Allah'tan kork, zira ehlinin senin üzerinde hakkı var, misafirin senin üzerinde hakkı var, nefsinin senin üzerinde hakkı var. Öyle ise bazen oruç tut, bazen ye. Namaz da kıl, uykunu da al."[473]

471 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 892
472 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 226
473 Ebû Dâvûd, *Salât* 317

Zâhid tavrın özünde dünyaya değer vermeme olduğu için, bu tip kimseler çok cömert olabilmektedir. Cömertlik her ne kadar büyük bir fazilet ise de Hz. Peygamber bu konuda da dengeli olmayı tavsiye etmiştir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs Vedâ Haccı yılında Mekke'de hasta olmuştu. Hz. Peygamber de kendisini ziyarete gelmişti. Sa'd, Hz. Peygamber'e:

– Yâ Resûlallah! Gördüğün gibi çok rahatsızım. Ben zengin bir adamım. Bir kızımdan başka mirasçım yok da yok. Malımın üçte ikisini sadaka olarak dağıtayım mı? diye sordu.

Hz. Peygamber: "Hayır." dedi.

– Yarısını dağıtayım mı? diye sordu.

Hz. Peygamber: "Hayır." dedi.

– Ya üçte birine ne buyurursun, yâ Resûlallah? diye sorunca Hz. Peygamber: "Üçte birini dağıt! Hatta o bile çok. Mirasçılarını zengin bırakman, onları muhtaç bırakıp da halka avuç açtırmaktan hayırlıdır. Allah rızasını düşünerek yaptığın harcamalar, hatta yemek yerken eşinin ağzına verdiğin lokmalara varıncaya kadar hepsinin mükafatını alacaksın." buyurdu.[474]

Bu hadisten Peygamber Efendimizin, zâhid tavrın tezahürlerinden olan cömertlik konusunda ölçülü olmayı tavsiye ettiğini görmekteyiz. Hayır yollarının çokluğuna işaret eden Peygamberimiz, kişinin, birinci dereceden yakınları varken malının tamamını vasiyet etmesinin uygun olmadığını belirtmektedir.

---

[474] Buhârî, *Cenâiz* 36, *Vesâyâ* 2, *Nefekât* 1, *Merdâ* 16, *Daavât* 43, *Ferâiz* 6; Müslim, *Vasıyyet* 5; Ebû Dâvûd, *Ferâiz* 3; Tirmizî, *Vesâyâ* 1; Nesâî, *Vesâyâ* 3; İbn Mâce, *Vesâyâ* 5

"*Sadakanın iyisi ihtiyaç fazlası maldan verilendir.*"[475] buyuran Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), tövbesini tamamlamak maksadıyla bütün malını tasadduk ettiğini bildiren Kâ'b b. Mâlik'i: "*Ey Kâ'b! Malının bir kısmını kendin için alıkoy. Böylesi senin için daha hayırlıdır!*"[476] diye uyarmış ve onun bütün malını dağıtmasına izin vermemiştir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) iyilik etmekte gözetilmesi gereken sırayı da şöyle açıklamıştır: "*Harcamaya nefsinden başla. Artanı çoluk-çocuğuna sarf eyle. Ailenden bir şey artarsa, bunu da akraba ve yakınlarına harca. Bunlardan arta kalanı da sağındaki solundaki konu-komşuya ver!*"[477]

İslâm zühdü ve cömertliği teşvik etmiştir. Ancak, kendilerine karşı sorumlu olduğumuz aile ve yakınlarımızı ihmal ederek yapılan cömertlik ve sergilenen zahid tavırlar dinimizin tavsiyeleriyle uyuşmamaktadır. Hiç kimse, ailesini, çocuklarını ve bakmakla yükümlü olduğu yakınlarını ihmal etme hakkına sahip değildir. Cömertlik adına malını ve parasını tasadduk eden bir kimse, yakınlarını ihmal ettiği için onların haklarına riayet etmemiş olur ve sorumlu sayılır.

Son olarak zühdün mahiyetiyle ilgili bazı âyet ve hadislere işaret ederek konumuzu tamamlamak istiyoruz.

Peygamberimiz zühdü şöyle tarif etmektedir: "Dünyada zahidlik, helâl olanı haram etmek veya malı ziyan etmekle olmaz. Gerçek zahidlik, Allah'ın elinde olana, kendi elinde olandan daha çok güvenmen ve bir müsibete düştüğün zaman getireceği sevabı sebebiyle, onun devamına rağbet göstermendir."[478]

---

475 Buhârî, *Zekât* 18, *Vesâyâ* 9, *Nafakât* 2; Müslim, *Zekât* 95; Ebû Dâvûd, *Zekât* 39; Nesâî, *Zekât* 53, 60

476 Buhârî, *Megâzî* 79; Müslim, *Tevbe* (9) 53

477 Nesâî, *Zekât* 60, *Büyû* 84

478 Tirmizî, *Zühd* 29; İbn Mâce, *Zühd* 1

Nebiler Serveri'nin zühdle ilgili bir tavsiyesi de şöyledir: "Dünyaya rağbet gösterme ki Allah seni sevsin. İnsanların elindeki şeylere göz dikme ki, insanlar seni sevsin."[479]

Kuşeyrî'nin belirttiğine göre, Süfyân-ı Sevrî gibi büyük mutasavvıflar zühdü; âdî şeyler yiyip, basit elbiseler giymekten ziyade, Hakk rızasına göre programlanmış ve tûl-i emellere kapalı kalabilmiş bir kalbin ameli olarak görmüşlerdir.[480]

Kur'ân-ı Kerîm'deki "*(Allah bunu) Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez.*"[481] âyeti de zühdü hatırlatır mahiyettedir.

Gerçek zühdü, Allah'a çok iyi kulluk yapmanın yanı sıra dünya adına elde edilen şeylerden fazla sevinç duymama ve kaybedilen şeylerden ötürü de çok üzülmeme şeklinde anlayabiliriz. Böyle bir anlayış, çalışmaya ve dünya nimetlerinden yararlanmaya engel olmayıp, dünyayı kalben terk etmenin unvanı olmaktadır.

İctimaî hayatın çok canlı olduğu günümüzde zühd kavramı, pratik açıdan belki yeniden gündeme alınmalıdır. Dünyayı kesben değil de kalben terk etmek teorik olarak zühdün temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, yeme, içme ve uyku gibi temel beden ihtiyaçları kontrol altına alınmalıdır. Örneğin, yemede kalori ihtiyacı ölçü alınıp aşırıya gidilmemesi, uykuda bedenin asgari ihtiyacı olarak kabul edilen "*beş saat*" uykuyla yetinilmesi ölçü alınabilir. Tabi bu türlü bir zühd anlayışı herkes için hedef olan seviyedir. Yine ibadetlerin kâmilen edâsı ile nafile ibadetler ve evrâd u ezkârla derinlik peşinde olma da zühd hususunda gerçekleştirilmesi gereken temel hususlar olarak önümüzde durmaktadır.

---

479 İbn Mâce, *Zühd* 1

480 Kuşeyrî, *Risâle,* s. 115

481 el-Hadîd (57), 23

b) Âbidler

İbadet etmemek ve ibadetlerde zaaf göstermek insan için bir eksikliktir. Bunun tam tersi bir tavır olan, dünyevî bütün meşgalelerden uzaklaşıp bütün zamanını ibadetle geçirmek de dinin hoş görmediği ve aşırılık saydığı bir durumdur.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) her konuda olduğu gibi, ibadet hususunda da dengeli bir tavır oluşturmaya çalışmıştır. Peygamberimiz genel bir prensip olarak ibadetlerde orta yolu tavsiye etmektedir: "*Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, ona yenik düşer. O halde, orta yolu tutunuz, en iyiyi yapmaya çalışınız, o zaman size müjdeler olsun; günün başlangıcından, sonundan ve bir miktar da geceden faydalanınız.*"[482]

Buhârî'nin bir başka rivâyeti de şöyledir: "*Orta yolu tutunuz, amellerinizi mükemmelleştirmeye ve Allah'a yakın olmaya gayret ediniz. Sabahleyin, öğle ile akşam arası çalışınız. Bir parça da geceden faydalanınız. Aman acelesiz gidin, telaşsız gidin ki, menzilinize, varacağınız hedefe ulaşasınız.*"[483]

Allah Teâlâ, "*Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.*"[484] "*O sizi seçti ve dinde size bir güçlük yüklemedi.*"[485] âyetlerinde dinin zorluk üzerine değil, kolaylık üzerine bina edildiğini beyan etmektedir. Dini zorlaştırmak, ibadet ve taatte haddi aşmak, müsamahasız davranmak daha iyi dindarlık değil, kendi nefsine eziyet etmek, başkalarını da dinden nefret ettirmektir. Çünkü bir insan ne kadar çok ibadet etse, salih ameller işlese, dini aşamaz ve Allah'ı da usandıramaz. Dinde hem azîmet hem de ruhsat vardır. Azîmet yolunu tutan da ruhsatı seçen de

---

482 Buhârî, *Îmân* 29; Nesâî, *Îmân* 28

483 Buhârî, *Rikâk* 18

484 el-Bakara (2), 185

485 el-Hac (22), 78

dindardır. Her iki durumda da haddi aşmamak, ifrat ve tefrite düşmemek en doğru davranıştır.[486] Peygamber Efendimiz, "*Allah azîmeti sevdiği gibi, ruhsat yolunu tutanı da sever.*"[487] buyurur.

Ashabın kişilik yapılarını çok iyi tanıyan Peygamberimiz, ibadet konusunda da muhatabına göre farklı muamelede bulunmuştur.

Talha b. Ubeydullah'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Saçı darmadağın fakir olduğu belli olan Necidli bir kimse Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) huzuruna geldi. Uzaktan sesini zorla işitebiliyorduk. Hatta ne söylediği anlaşılmıyordu. Meğer İslâm'ın ne olduğunu soruyormuş. Adamın sorusuna karşılık veren Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bir gün bir gece içinde beş vakit namaz." buyurdu. Adam "Üzerimde bu namazlardan başkası olacak mı?" diye sordu. Hz. Peygamber "Hayır, ama tatavvuda bulunursan o ayrı." dedi. Sonra Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem): "Bir de Ramazan orucu." buyurdu. Adamcağız: "Bundan başka yapacağım bir şey var mı?" diye sordu. O da "Hayır, ama tatavvuda bulunursan ayrı." cevabını verdi. Hadisin ravisi Hz. Talha (radıyallahu anh) der ki: Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem), o adama zekâtı da anlattı. Adam bunun dışında ödemesi gereken bir şeyin olup olmadığını sordu. Rasulûllah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Hayır, ama tatavvuda bulunursan o senin bileceğin şeydir." dedi. Bunun üzerine Necidli adam "Yemin ederim ki bundan ne fazla ne de eksik birşey yapmam." diyerek ayrılıp gitti. Onun bu sözü üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem): "Eğer doğru söylüyorsa kurtuluşa erdi." buyurdu.[488] Necidli şahsın sadece farzları yapmasını yeterli bulan Peygamber Efendimiz, konumu itibariyle kendisine yakın olan kimseleri ise daha fazla ibadete teşvik etmiştir. Abdullah b. Ömer'e: "Ey Abdullah! Filan kimse gibi olma,

---

486 Kandemir, Çakan, Küçük, *Riyâzu's-Sâlihîn,* I, 504
487 Suyûtî, *Câmiu's-sağîr,* I, 286
488 Buhârî, *İmân* 34

çünkü o gece ibadetine devam ederken, sonra geceleri ibadet etmeyi terk etti."[489] buyurması buna örnektir.

Farz ibadetleri yapmak herkesin vazifesidir. Bunlardan taviz vermek mümkün değildir. Farzların ötesindeki nafile ibadetleri ise, herkes kendi kapasitesine göre yapabilir. "Allah katında amellerin en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır."[490] buyuran Peygamberimiz, herkesin ibadet konusunda götürebileceği kadar mükellefiyetin altına girmesine işaret etmektedir. Kendisi sabahlara kadar ibadet ederken[491], hiç kimseden aynısını yapmasını istememiştir.[492] O, her konuda olduğu gibi kullukta da zirvedir. Onun dışında bir kimsenin, O'nun ölçüsünde ve uzun soluklu bir kulluk ortaya koyması mümkün değildir.

Demek ki, nafile ibadette makbul olan kişinin kapasitesine uygun olan ve bir ömür boyu rahatlıkla yapabileceği miktar olmalıdır. Zira Hz. Peygamber fıtratı zorlayan ve sürekli yapılması zor olacak şekilde ibadet yapmaya çalışan bazı sahabîleri uyarmıştır. Onlara dengeli bir ibadet hayatı teklifinde bulunmuştur. Şimdi konuyla ilgili dikkat çekici iki misal vermek istiyoruz:

Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem), Selmân ile Ebu'd-Derdâ'yı kardeş yapmıştı. Bu sebeple Selmân, Ebu'd-Derdâ'yı ziyaret ederdi. Bir ziyaret esnasında onun hanımı Ümmü'd-Derdâ'yı oldukça eskimiş elbiseler içinde gördü. Ona: Bu hâlin ne? diye sorunca, kadın:

– Kardeşin Ebu'd-Derdâ dünya malı ve zevklerine önem vermez, dedi. O esnada Ebu'd-Derdâ eve geldi ve hazırlattığı yemeği Selmân'a ikram edip:

– Buyurun, yemeğinizi yiyin, ben oruçluyum, dedi. Selmân:

---

[489] Buhârî, *Teheccüd* 19; Müslim, *Sıyâm* 185

[490] Buhârî, *Rikâk* 18; Müslim, *Salâtü'l-müsâfirîn* 218

[491] Bkz. Buhârî, *Teheccüd* 9; Müslim, *Salâtü'l-musâfirîn* 204; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 385

[492] Bkz. Müslim, *Salâtü'l-müsâfirîn* 215

– Sen yemedikçe ben de yemem, diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ sofraya oturup yemek yedi. Gece olunca Ebu'd-Derdâ teheccüd namazı kılmaya hazırlandı. Selmân ona:

– Uyu dedi. Ebu'd-Derdâ uyudu, bir müddet sonra tekrar kalkmaya davrandı. Selmân yine:

– Uyu, diyerek onu kaldırmadı. Gecenin sonlarına doğru Selmân:

– Şimdi kalk, dedi ve her ikisi birlikte namaz kıldılar. Sonra Selmân, Ebu'd-Derdâ'ya şöyle dedi:

– Senin üzerinde Rabbinin hakkı vardır, nefsinin hakkı vardır, ailenin hakkı vardır. Hak sahiplerinin her birine haklarını ver.

Ebu'd-Derdâ daha sonra, Peygamberimize gidip olup biteni anlattı. Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "Selmân doğru söylemiş." buyurdu.[493]

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber bir kimsenin ailesiyle ilgilenmeyi bırakıp kendini tamamen ibadete vermesini hoş karşılamamıştır. Nitekim bir rivâyette geçtiği üzere, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) zevce-i pâklerinin hane-i saadetlerine bir gurup erkek gelerek Resûlullah'ın (evdeki) ibadetinden sordular. Kendilerine sordukları husus açıklanınca sanki bunu az bularak "Resûlullah kim, biz kimiz? Allah O'nun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetmiştir (bu sebeple O'na az ibadet de yeter) dediler; içlerinden biri "Ben artık hayatım boyunca her gece namaz kılacağım." dedi. İkincisi "Ben de hayatımca hep oruç tutacağım, hiç bir gün terk etmeyeceğim." dedi. Üçüncüsü de "Kadınları ebediyen terkedip, onlara hiç temas etmeyeceğim." dedi. (Bilahare durumdan haberdar olan) Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) onları bularak: "Sizler böyle böyle söylemişsiniz. Hâlbuki Allah'a yemin olsun Allah'tan en çok korkanınız ve

---

493 Buhârî, *Savm* 51, *Edeb* 86

yasaklarından en ziyade kaçınanınız benim. Fakat buna rağmen, bazan oruç tutar, bazan yerim; namaz kılarım, uyurum da; kadınlarla beraber de olurum (Benim sünnetim budur), kim sünnetimi beğenmezse benden değildir."[494] buyurarak dengeli bir hayat yaşamanın gerekliliğine işaret etmiştir.

3. Sevk ve İdare Kabiliyeti Önde Olan Sahâbîler

Sevk ve idare kabiliyeti, yönetim ve insan ilişkilerinde muvaffak olma açısından önemlidir. Günümüz anlayışında bu yönü ön plânda olan kimseler, 'girişimci tipler' olarak değerlendirilmektedir. Bu kişiler, dışadönük bir kişilik yapısına sahip olan kimselerdir. Bu tipler; girişken, konuşmayı seven, atak, enerjik, ikna kabiliyeti yüksek ve başkalarına hükmetmeyi seven kişilerdir. Genel olarak bu kişiler ilmî ve akademik çalışmaları sevmezler. Liderlik, kişiler arası iletişim ve ikna yeteneklerini geliştirmeye önem verirler. Girişimci kimseler, pazarlama, diplomasi, yönetim gibi teşebbüs gerektiren meslekleri tercih ederler. Hemen belirtelim ki bu yaklaşım günümüzün anlayışını yansıtmaktadır. Sahabeyi anlamada bu türlü bakış açıları bize bir fikir verse de bütünüyle ölçü olamaz. Çünkü sahabe genel olarak çok yönlü olmaya çalışan ve her biri bir insan-ı kâmil namzedi olan kutlular topluluğudur. Pek çoğu itibariyle de istidatlarını aşan inkişafa mazhar olmuşlardır. Bu bakımdan konuya giriş sadedinde bu tarz güncel yorumları verirken temkinli olmamız gerektiğini de yer yer hatırlatmamız ve hatırlamamız gerekmektedir.

İnsanları kabiliyetlerine göre değerlendiren Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), diplomasi ve yönetim gibi alanlarda bu yönü daha güçlü olan kimseleri istihdam etmiştir. Biz burada sevk ve idare kabiliyeti itibariyle temayüz etmiş kimselerin

---

[494] Buhârî, *Nikah* 1; Müslim, *Nikah* 5; Nesai, *Nikah* 4

belirgin hususiyetlerinden olan diplomasi ve yönetimle ilgili Hz. Peygamber'in uygulamalarından örnekler vermek istiyoruz.

a) Necâşî'nin Ülkesinde Müslümanların İlk Diplomatik Zaferi

Diplomasi, uluslar arası ilişkiler açısından çok önemlidir. Diplomatlar nazik, yumuşak ve karşısındakini kırmadan ikna etmeyi becerebilen kişilerdir.

Diplomat, ülkesini temsil eden kimsedir. Bundan dolayı iyi bir diplomat, ülkesini en güzel şekilde temsil etmelidir. Yine ülkesinin haklarını müdafaa etmesi, yüksek ikna becerisiyle gerekli görüşmeleri etkili bir şekilde yapabilmesi ve ülkesi adına ilişkileri geliştirmesi de bir diplomattan beklenen hususlardır.

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde bir dışişleri bakanlığı ve buna bağlı birimler oluşmuş değildi. Dolayısıyla yetişmiş diplomatların bulunması bahis mevzuu değildir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ortaya çıkan durum ve şartlara göre en muktedir ve ehil kimseleri bu alanda istihdam ediyordu.[495]

Ancak Nebiler Serveri'nin tavzif buyurduğu sahabîler de imkân ve kabiliyetlerini son santimine kadar değerlendiriyor ve iradelerinin hakkını sonuna kadar veriyorlardı. Bunu yaparken de esbâba riayetin bir kulluk vazifesi olduğunun şuurunda olarak neticeyi de Rahmet-i Sonsuz'un lütuf ve ihsanlarından bekliyorlardı.

Biz burada Hz. Peygamber'in diplomatik münasebetlerinden ziyade, O'nun *işi ehline verme* prensibiyle hareket ederek *işe göre adam* seçmesi hususundaki başarısını göstermek için, diplomatik kabiliyeti olan sahâbileri nasıl istihdam ettiğine işaret etmek istiyoruz.

İslâm tarihindeki diplomasi gerektiren ilk hadise, Habeşistan hicreti olup, Müslümanların başka bir ülkeyle olan ilk temaslarıdır.

---

495 Bkz. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* II, 1018

Mekkelilerin Müslümanlara yönelik işkence ve sindirme faaliyetleri artık dayanılmaz hâle gelince Hz. Peygamber ashabına, zulüm yapılmayan bir kralın bulunduğu Habeşistan'a hicret etmeyi tavsiye etti. Bunun üzerine 83 kişilik bir kafile, gruplar hâlinde ve gizlice Câfer b. Ebî Tâlib'in öncülüğünde Habeşistan'a hicret etti.

Bu haber Kureyş'e ulaşınca, Kureyşliler de Habeşistan'a Amr b. Âs ile Abdullah b. Ebî Rabîa'yı gönderdiler. Necâşi ve Necâşi'nin adamları için de hediyeler verdiler. Kureyş'in heyeti Habeşistan'a varınca önce saray mensupları ve din adamları ile temas kurarak onlara hediyelerini vermiş ve şu sözleri söylemişti: "Memleketimizin bir takım kısa görüşlü adamları yeni bir din uydurdular. Bunlar, sizin memleketinize sığınmış bulunuyorlar. Bu kimselerin bize geri verilmesi için Necâşi ile görüşeceğiz. Siz de tekliflerimizin kabûlü hususunda bize yardımcı olunuz."

Daha sonra Kureyş heyeti, Necâşi'yle görüşerek, "suçluların(!)" kendilerine teslim edilmesini istemişler ve saray erkânı da bu ricayı desteklemişlerdi. Fakat Necâşi bu teklifi kabul etmeyerek önce Müslümanlarla görüşmek istedi. Müslümanları huzuruna davet eden Necâşi şu soruyu sordu: "Sizin, Hıristiyanlıkla ve putperestlikle bağdaşmayan dininiz nedir?" Müslümanları temsil etmek üzere Câfer b. Ebî Tâlib söz aldı. Câfer'in söyleyeceği her söz Müslümanların kaderiyle yakından ilgiliydi. Bundan dolayı ne eksik ne fazla, efrâdını câmi ağyârını mâni bir şekilde konuşmalıydı. Câfer hükümdara şu cevabı verdi:

"Ey melik! Biz cahil bir millet idik. Putlara tapardık. Lâşeleri yerdik. Ahlâksızlığın her türlüsünü işler, komşularımıza fenalık yapmaktan çekinmezdik. Öz kardeşlerimize haksızlıkların her türlüsünü revâ görürdük. Kuvvetlilerimiz zayıflarımızı yutardı.

Bizler bu halde iken Allah içimizden birini peygamber olarak gönderdi. O'nun nesebini, asâletini, doğruluk ve eminliğini, iffet ve nezâhetini hepimiz biliyorduk. O, bizi Allah'ın varlık ve birliğine

inanmaya, O'na ibadet etmeye, bizim ve atalarımızın Allah'tan başka tapınageldiğimiz putları ve taşları terk etmeye davet etti. Doğru sözlü olmayı, emanetleri yerine getirmeyi, akrabalık haklarını gözetmeyi, komşularla güzel geçinmeyi, günahlardan ve kan dökmekten sakınmayı bize emretti. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadınlara iftira etmekten bizi menetti. Bize namazı, orucu ve zekâtı emretti. Biz de O'nu tasdik ettik ve ona iman ettik. O'nun Allah'tan getirip bildirdiği şeylere tâbi olduk.

Bu yüzden kavmimiz bize düşman kesildi, zulmetti. Bizi dinimizden vazgeçirmek, Allah'a ibadetten alıkoyup, putlara taptırmak için türlü türlü işkencelere maruz bıraktılar. Biz de bütün bu sebeplerden dolayı yurdumuzu terk edip senin ülkene sığındık. Senin yanında bizlere zulmedilmeyeceğini umuyoruz ey Melik!"

Bunun üzerine Necâşi, Resûlullah'a inen ayetleri dinlemek istediğini söylemiş, Câfer de Meryem sûresinden birkaç âyet okumuştu. Necâşi, okunan âyetleri dinleyince duygulanmış, gözleri dolmuş ve şöyle demişti: Yemin ederim ki bu âyetler Îsâ'nın getirdiği kitapla aynı kandilden fışkıran bir nurdur.

Bu haklı itirafından sonra da elçilere dönüp: "Şimdi gidiniz! Vallahi ben onları size ne veririm, ne de onlar hakkında bir kötülük düşünürüm."

Câfer'in yerinde söylediği sözler Necâşi'yi etkilemiş ve bir siyaset dâhisi olan Amr b. Âs'ı başarısızlığa uğratmıştı. Bu işin peşini bırakmak istemeyen Amr b. Âs ertesi gün, yeniden Necâşi'ye giderek Müslümanların Hz. Îsa hakkında uygunsuz şeyler söylediğini anlattı. Fakat Necâşi yine Câfer'i çağırdı ve meseleyi ona sormayı tercih etti. Câfer İslâm'ın Hz. Îsa hakkındaki görüşünü anlatınca Necâşi çok sevindi. Aralarında bu konuda bir inanç ve görüş ayrılığı bulunmadığını beyan etti.

Amr b. Âsbir kere daha hayal kırıklığına uğradı ve Mekke'ye eli boş döndü.

Necâşî Müslümanlara: "Gidiniz! Ülkemin el sürülmemiş kısmında her tecavüzden korunmuş olarak emniyet ve huzur içinde yaşayınız."[496]

Bütün bu konuşmalar Müslümanların Habeşistan'daki konumlarını garanti altına aldı.

Kureyşlilerin Habeşistan'la olan münasebetleri ve Necâşi ile olan dostlukları düşünülecek olursa Müslümanlar çok zor durumda kalabilirlerdi. Zira hiç hesapta olmayan kritik bir durum söz konusu olmuştu. Yabancı bir memlekette bir devlet başkanına karşı söylenecek sözler çok önemliydi. Zira orada Müslümanların haklarının korunması mevzubahisti. Farklı bir din ve kültüre mensup olan bir kralla yapılacak konuşma hem ikna edici olmalı hem de muhatabı rahatsız etmeyecek bir hususiyet taşımalıydı. Ayrıca ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayarak Müslümanların muallakta olan durum ve konumları da garanti altına alınmalıydı.

Bu açıdan bakıldığı zaman Câfer b. Ebî Tâlib, Necâşi ile olan konuşmasında çok başarılı bir diplomasi örneği sergilemiş ve bir diplomat gibi nezaket çerçevesinde etkili bir şekilde haklarını müdafaa etmiştir. Hz. Câfer'in konuşması oldukça fasih ve edebî bir konuşmadır. Câfer anlatılması gerekenleri cesur bir şekilde anlatmıştır. Onun tavır ve üslubu, sevk ve idare kabiliyetinin bir göstergesidir. Zira bu yönü güçlü kişiler, aynı zamanda muhataplarını ikna etme hususunda da mahirdirler. Zaten yıllar sonra Nebiler Sultanı tarafından Mu'te savaşında Müslüman ordusunun komutanlarından birisi olarak tavzif edilmesi de onun sevk ve idare kabiliyetinin bir göstergesidir.

Hz. Peygamber, Câfer b. Ebî Tâlib'i Habeşistan'a hicret eden kafileye başkan yapmakla tam bir isabet kaydetmiştir. Câfer, Necâşi'nin huzurunda yaptığı hizmetlerle Müslümanları en iyi şekilde temsil ve müdafaa etmiş ve Resûlullah'ın yabancı bir ülke

---

[496] İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 208-210

olması hasebiyle diplomatik temsil gerektirebilecek bir vazife için seçtiği en uygun kişi olduğunu göstermiştir.

b) Peygamberimizin İlk Diplomatları: Elçiler

Hz. Peygamber, tebliğ maksatlı olan diplomatik işlerde istihdam ettiği kişileri güzel konuşan, cesur, insan ilişkilerinde başarılı, temsil keyfiyeti yüksek ve tebliğin muhtevasına vâkıf kişilerden seçmiştir. Tebliğ maksatlı olmayan ve *iş bitirmeye* yönelik işlerde ise cesur, gözüpek, söz sanatını iyi kullanan kimseleri tercih etmiştir.

Hz. Peygamber'in civar ülkelere gönderdiği İslâm'a davet mektupları bu konuda önemli bir yer tutmaktadır. Bu maksatla Amr b. Ümeyye Habeş Meliki Necâşî'ye, Dihye b. Halîfe'yi Bizans İmparatoru Hekaklius'a, Abdullah b. Hüzâfe es-Sehmî'yi İran Kisrası'na, Hâtıb b. Ebî Beltea'yı Mukavkıs'a elçi olarak gönderilmişlerdir.[497]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), hicrî 7. yılın Muharrem ayında, aynı günde yukarıda isimleri verilen altı elçiyi mühürlenmiş mektuplarla civar ülke yöneticilerine göndermiştir.[498]

Diplomat tavır sahibi sahâbîler incelendiği zaman hemen hepsinin girişken bir kişilik yapısına sahip oldukları görülecektir. Bu sahâbilerin hepsi hitabet kabiliyetleri iyi, cesur ve iş bitirici tiplerdir.

Yukarıda ismi geçen sahâbîlerden Amr b. Ümeyye cesur, konuşmasını bilen, iş bitiriciliği herkes tarafından bilinen, Necâşi ile de tanışıklığı olan ve Hz. Peygamber tarafından tehlikeli görevlerde istihdam edilen[499] bir sahabidir.

Bizans'a elçi olarak gönderilen Dihye b. Halîfe ise Müslüman

---

497 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 413

498 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 258

499 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 430-431; İbn Hacer, *İsâbe*, s. 959

olmadan önce ticaretle uğraşan ve bu maksatla civar ülkelere gitmiş birisidir.[500] İnsan ilişkilerinde oldukça başarılıdır. Daha Müslüman olmadan pek çok defa Hz. Peygamber'i ziyaret etmiş ve her gelişinde değişik hediyeler takdim etmiştir. Ayrıca Dihye'nin yakışıklılığı da dillere destandı. Cebrâil (aleyhisselam) pek çok defa onun suretinde vahiy getirmiştir.[501]

Dihye de Herakliyus'la görüşürken oldukça başarılı bir diplomasi yürütmüş, etkili ve yerinde yaptığı ikna edici konuşmalarıyla Herakliyus'un kalbini İslâm'a yaklaştırmış[502], hatta başpatriğin Müslüman olmasına vesile olmuştur.[503]

İran'a elçi olarak gönderilen Abdullah b. Hüzâfe de cesareti, örnek İslâmî şahsiyeti ve hitâbetiyle bilinen teşebbüs kabiliyeti yüksek bir sahâbidir. Elçilik vazifesini yaparken Kisra onu küstahça karşılamış ve Hz. Peygamber'in mektubunu parçalamış olsa da,[504] o vazifesini yerine getirmiştir.

Bu cesur ve kahraman sahâbî, Hz. Ömer zamanında Bizans'a esir düşmüştü. Ölüm tehditlerine aldırmadan ve etkili ifadelerle dinini savunması kralı etkilemiş ve sadece kralın başını öperek 80 Müslümanın kurtuluşuna vesile olmuştur.[505]

Mukavkıs'a elçi olarak giden Hâtıb b. Ebî Beltea ise bu işi kendi isteğiyle kabul etmiştir. Hz. Peygamber hükümdarlara elçi gönderdiği dönemde Mısır hükümdarı olan Mukavkıs'a da elçi göndermek isityordu. Bir mektup yazdı. Sonra sahabeye hitaben,

---

500 Dihye b Halîfe'nin ticaretle meşgul olduğu ve Kur'ân'daki bir âyetin (Cum'a, 11) onun ticaret kervanının Medîne'ye gelişi dolayısıyla indiği rivâyet edilmektedir. Bkz. Râzî, *Tefsîr,* VIII, 208; İbn Kesîr, *Tefsîr,* III, 502

501 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 258-259, 276; İbn Hacer, *İsâbe,* s. 371

502 Ahmed . Hanbel, *Müsned,* I, 262-263

503 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid,* VIII, 236-237; Taberî, *Târih*, s. 416-417

504 Buhârî, *İlim* 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 243; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 260; Taberî, *Târih*, s. 419

505 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 759; Hindî, *Kenzu'l-ummâl,* VII, 62

"Ey insanlar, sevabını Allah'tan almak üzere bu mektubu Mısır hükümdarına hanginiz götürür?" buyurdu.

Hâtıb hemen ayağa katlı ve "Yâ Resûlallah, ben götürürüm." dedi. Peygamber Efendimiz, Hâtıb'ın bu vazifeye talip olmasına çok memnun oldu. Ona şöyle dua etti: "Ey Hâtıb, Allah bu vazifeyi sana mübarek kılsın."[506]

Mısır gibi uzak bir yere gitmeyi kabul etmesi Hâtıb'ın cesur ve girişken bir tip olduğunu göstermektedir. Hâtıb güzel konuşan ve meselesini iyi anlatan bir sahâbî idi. Muhâcirlerden olması itibariyle, zor bir dönemde İslâm'ı kabul etmişti.[507] Peygamberimizin mektubunu Mukavkıs'a götüren Hâtıb, anlatılması gerekenleri en güzel şekilde anlatmış ve Mukavkıs, Müslüman olmasa da Peygamberimizin risaletini ikrar etmiştir.[508]

Hz. Peygamber'in elçileri diplomasi hususunda gösterdikleri başarı ile, mevcut içerisinde bu işe en ehil kimseler olduklarını ortaya koymuşlardır.

c) Nuaym'ın Hendek'teki Rolü

Peygamberimiz kimin hangi işi ne ölçüde yapabileceğini çok iyi biliyordu. Bu konuda herhangi bir falso yaşadığı vâki değildir. Konumuzla ilgili misallerden biri de Nuaym b. Mes'ud'dur.

Hendek savaşı sırasında Nuaym yeni Müslüman olmuştu. Fakat Müslüman olduğundan ne müşriklerin ne de kavmi olan Gatafanlıların haberi bulunmayan Nuaym, Peygamberimize gelerek şöyle dedi: "Yâ Resûlallah! Ben Müslüman oldum. Kavmim Gatafanlıların bundan haberi yok. Emret, istediğini yapayım!"

---

506 Halebî, *İnsânu'l-uyûn*, III, 295

507 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 242

508 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 260; İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 324; İbnu'l-Kayyim, *Zâdu'l-meâd*, s. 709

Teklifin bizzat Hz. Nuaym'dan gelmiş olması dikkat çekicidir. Zira o, kritik günlerin yaşandığı Medine'de savaş ortamında yapabileceği şeyler olduğunu düşünmüş ve Nebiler Serveri'nin emrine amade olduğunu ifade etmiştir. Vazife talebi esnasında, Müslüman olduğundan henüz kavminin haberdar olmamasını da hususiyle zikretmesi de ondaki basiret ve firasetin derinliğinin ayrı bir göstergesidir.

Peygamber Efendimiz, onun bu teklifine şöyle karşılık verdi: "Sen tek bir kişisin. Cesaretinle ne yapabilirsin ki? Fakat bununla beraber, yalnız başına da bir iş görebilirsin: Elinden gelirse, bizi muhasara altına almış bulunan kavimlerin arasına gir de onları birbirinden ayırmaya çalış. Çünkü harb, hileden ibarettir."

Hz. Nuaym, kendisinden istenen hizmeti kavramıştı. "Evet, yâ Resûlallah! Bu işi yapabilirim. Fakat gerektiğinde gerçeğe aykırı bir şeyler söylememe izin vermelisin." dedi. Peygamberimiz: "İstediğini söyle! Sana helâldir." buyurdu.

Nuaym derhal yola koyuldu. Önce Kurayza oğullarının yanına vardı. Şüphelerini çekecek en ufak bir harekette bulunmadan şöyle konuştu:

"Kureyşliler ve Gatafanlılar, sizin gibi değildirler. Onların yurtları, malları, mülkleri, çoluk çocukları sizin gibi burada değildir. Onlar, fırsat ve imkân bulurlarsa onları mağlup eder, ganimetleri toplarlar; mağlup olurlarsa, buradan savuşur, giderler. Sizi, bu adamla baş başa bırakırlar. Sizde, ona karşı koyacak güç ve kuvvet de yoktur. Siz Kureyşliler'den bazılarını rehin almadıkça, asla onların yanında Muhammed'e karşı savaşmayın. Rehineler yanınızda bulunursa, kolay kolay sizi terk edip gidemezler."

Benî Kurayza Yahudileri, bu tavsiyeyi pek uygun buldular; üstelik kendilerini ikaz ettiği için Hz. Nuaym'a teşekkür bile ettiler.

Yanlarından ayrılırken Nuaym, "Sakın anlattıklarımı kimseye söylemeyin; gizli tutun!" demeyi de ihmal etmedi. Onlar da gizli tutacaklarına dair söz verdiler.

Benî Kurayza'nın yanından ayrılan Hz Nuaym, doğruca Kureyş müşriklerinin yanına vardı ve "Sizi ne kadar çok sevdiğimi bilirsiniz! Muhammed'den ayrı olduğum da malumunuz. Öğrendiğim bir şeyi size söylemek zorundayım. Ama sır olarak saklayacağınıza yemin edin!" dedi.

– Yemin ederiz dediler.

Nuaym, "Haberiniz olsun ki, Kurayza oğulları, Muhammed'le ittifaklarını bozdukları için, ileri gelenlerinizden birçok kimseyi sizden rehin isteyeceklermiş ve Muhammed'le tekrar barışmak için onların boyunlarını vuracaklarmış. Bununla birlikte Nadir oğullarının da tekrar yurtlarına dönmelerine müsaade alacaklarmış. Şayet, Kurayza oğulları, ileri gelen adamlarınızı rehin almak için size bir haber gönderirlerse, sakın ha eşrâfınızdan bir tek kimseyi dahi göndermeyiniz!"

Hz. Nuaym, bundan sonra kendi kabilesi olan Gatafanların yanına vardı. "Ey Gatafan topluluğu!. Sizler benim kabilemsiniz, bana en sevgili kimselersiniz." diye söze başladıktan sonra şöyle konuştu: "Yahudilerin, sizlerle yapmış oldukları anlaşmayı bozduklarını ve Muhammed'le anlaşmak üzere olduklarını öğrendim. Benî Nadir'i Medine'ye kabul etme karşılığında, Benî Kurayzalar, onunla sulh edeceklermiş."

Nuaym, böylece, kendi kabilesini de söylediklerine inandırmayı başardı.

Nuaym'ın taktiği müspet neticesini vermeye başladı.

Plân gereği, Benî Kurayza Yahudileri, müşriklerin ileri gelenlerinden rehin almak üzere 70 kişi istediler; onlar ise bunu kabul etmediler. Hâliyle, bu durum aralarını açtı. Her iki taraf da,

"Demek, Nuaym'ın söyledikleri doğruymuş!" diyerek aralarındaki münasebetleri kestiler.[509]

Bu hadise Nuaym b. Mes'ûd'un zeki, kurnaz, girişken ve cesur bir tip olduğunu göstermektedir. Zira bu iş korkak bir kimsenin yapacağı bir şey değildir. Ayrıca Nuaym, söz söyleme sanatını çok yerinde kullanmış, zekice davranmış ve muhataplarını ikna etmesini bilmiştir. Kime ne söyleneceğini ve nerede nasıl davranılacağını çok iyi bilen Nuaym, kendine verilen bu kritik vazifeyi başarıyla yerine getirmiştir.

Hz. Peygamber'in henüz yeni Müslüman olan bir kimseyi bu ölçüde başarılı ve yerinde istihdam etmesi ise, kabiliyetleri değerlendirmede nasıl mahir olduğunu göstermektedir.

d. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Liderlik Yönleri

İdarecilik, insanlar tarafından hep cazip karşılanmış ve tâlibi de çok olmuştur. Ehil olan-olmayan pek çok kimse idareci olmak istemiştir. Ne var ki, idareciliğin talibi çok olsa da bu işe ehil olan kişiler her zaman pek az olmuştur. Tarih boyunca yönetime talip olanlar, çoğu zaman, güç ve menfaatlere sahip olmak için işin içine girmişlerdir. Bundan dolayı idaresi ve idarecisi sıhhatli olan toplumlar, uzun süre ayakta kalırken, ehil olmayan kişiler tarafından yönetilme talihsizliğine düşmüş toplumlar da hiçbir zaman huzurlu olamamışlar ve kısa sürede tarih sahnesinden silinmişlerdir.

İşi ehline verme prensibiyle hareket eden Hz. Peygamber, idareciliği, isteyene vermemiş ve "Biz işlerimizde onu talep edeni istihdam etmeyiz."[510] diyerek açık bir şekilde bu hususu belirtmiştir.

509 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 155-156
510 Buhârî, *İcâre* 1; Müslim, *İmâret* 15

Ne var ki, idareciler, bir toplum için en temel ihtiyaçlardan biridir. Toplumun idareciye ihtiyacı olduğu gibi, sevk ve idare kabiliyeti olan insanların da varlığı bir gerçektir. Bu ihtiyaç ve gerçeğin, sağlıklı bir zeminde değerlendirilmesi bir toplum için en hayati hususların başında gelmektedir. Hz. Peygamber, "*âdil yönetici/imam*"[511] kavramına atıf yaparak idarecilerin olması gereken ufku göstermiştir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), idarecilikle ilgili talepleri kabul etmezken, bu temel ihtiyacı karşılamak için her türlü tedbiri almıştır. O, gerçekten bu işe ehil olan sahâbîleri bu alanda yetiştirmiş ve istihdam etmiştir.

Peygamberimiz, nübüvvetinin yanı sıra ümmetin idaresini de deruhte etmiş durumdaydı. O bu vazifeyi yaparken, kendisinden sonra ümmetin idaresini bırakabileceği kişileri hazırlamayı da ihmal etmemiştir.

Şunu belirtelim ki, Hz. Peygamberin hayatında küçük-büyük pek çok idarî kabiliyet gerektiren vazife olmuştur. Ancak biz bu konuda çok teferruata girmeden, Peygamberimizin ümmeti içerisinde en büyük idareciler/liderler olarak yetiştirdiği iki büyük şahsiyeti, İslâm tarihindeki birinci ve ikinci halife olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i ele almak istiyoruz.

Lider ve idareciler; girişimci, konuşmasını bilen, zeki, cesur, insanlar arası ilişkilerde başarılı, temsil kabiliyeti yüksek kişiler olmalıdır. Aslında bu tip kimseler, daha ziyade uygulayıcı, icraatçı kimseler olduklarından ilmî faaliyetlerle pek ilgilenmezler. Bu açıdan bakıldığı zaman, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in çok fazla ilim sahibi olmamaları gerekir. Fakat bu hüküm onlar için geçerli değildir. Bu iki sahabînin bu kuralın dışında değerlendirilmesi

511 Peygamberimiz, Allah'ın kendi zıllinden başka sığınak olmayan (kıyamet) gününde, zılli altında himaye buyuracağı yedi kimseyi sayarken, "*âdil imam*"ı ilk sırada zikretmiştir. Bkz. Buhârî, *Ezan* 36; Müslim, *Zekât* 91; Tirmizî, *Zühd* 53

gerekir. Bize göre, her iki sahabî de bir dâhîdir. Dâhiler ise çok yönlü olmaları ile düz ve sıradan insanlardan ayrılırlar. Ne var ki, Hz. Peygamber bu iki sahâbîyi eğitim-öğretim faaliyetleri, ilmî çalışmalar, komutanlık gibi alanlarda istihdam etmemiştir. Onları idareciliğe hazırlamış ve kendisinden sonra en önemli mirasları arasında ümmetine bırakmış; bir manada, ümmetini de onlara bırakmıştır.

Peygamberimize en yakın kişi hep Hz. Ebû Bekir olmuştur. Nebiler Sultanı, Hz. Ebû Bekir'i başlangıçta hangi konuma koymuşsa, vefat ederken de aynı konumda bırakmıştır. O, hep Resûlullah'tan sonra "*ikinci adam*" olmuştur.

İlk Müslümanlardan olan Hz. Ebû Bekir, Peygamberimizin en büyük destekçisi/dava arkadaşı olan kişilerin başında yer almıştır. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ifadesiyle, "İslâm'a davet edilen herkes bir tereddüt yaşamış, ama o hiç tereddüt etmeden Müslüman olmuştur."[512] Osman b. Affan, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Talha b. Ubeydullah gibi büyük sahâbîler hep onun vesile olmasıyla Müslüman olmuştur.[513]

Peygamberimiz sözleriyle ve fiilî uygulamalarıyla Hz. Ebû Bekir'i kendisinden sonra idareciliğe/hilafete hazırlamış ve onu sahabe arasında sürekli nazara vermiştir. Öyle ki, sahabe, Hz. Ebû Bekir'i kabullenmekte hiç zorlanmamıştır.

Hz. Peygamber'in hicret arkadaşlığı için sadece Hz. Ebû Bekir'i seçmesi önemlidir. Hicret, İslâm tarihinde bir dönüm noktasıdır. Peygamber Efendimiz Medine'ye girerken insanlar onun yanında ilk defa kimi görmeleri gerekiyorsa, yanında o olmalıdır. O kişi de Hz. Ebû Bekir'dir. Bu açıdan onun hicrette yol arkadaşı seçilmesinde büyük bir isabet vardır.

---

512 Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 160
513 İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 160

Hicret yolculuğunda "*ikinci adam*" olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber vefat ederken de yine "*ikinci adam*"dır. Efendimiz, vefat etmeden önce hastalığı ağırlaşınca, "*Ebû Bekir'e söyleyiniz; insanlara namazı o kıldırsın!*" diyerek, imamlığı Hz. Ebû Bekir'e bırakmıştır.[514]

Efendimizin vefatıyla sahabe şok yaşamıştı. Hz. Ömer gibi bir firaset ve dirayet insanı bile, "Resûlullah vefat etmedi. Kim O'nun vefat ettiğini söylerse boynunu vururum." demişti. Bu manzara karşısında Hz. Ebû Bekir, kendine yakışan çıkışı yaptı ve "Kim ki Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) tapıyorsa, bilsin ki Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat etmiştir. Kim ki Allah'a ibadet ve kulluk ediyorsa, bilsin ki Allah, Hayy'dır, ölümsüzdür." dedi ve şu âyeti okudu: "Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce birçok peygamber gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse, siz ardınıza dönüverecek misiniz? Kim ardına dönerse, elbette Allah'a hiçbir zarar verecek değildir. Fakat şükredip sabredenlere, Allah muhakkak mükafat verecektir."[515]

Ashab sanki bu âyeti ilk defa duyuyor gibiydiler. Hz. Ebû Bekir'in yerinde sözleri onların kendilerine gelmelerini sağladı.[516]

Hz. Ebû Bekir, buradaki tavrıyla lider kimliğini ortaya koymuş ve söylenmesi gerekenleri söylemiştir.

Resûl-i Ekrem Efendimiz, Hz. Ebû Bekir'in, ümmetinden

---

514 Buhârî, *Ezan* 46; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 217; İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 444 Hz. Âişe, muhtemelen insanların Hz. Peygamber'in sağlığında bir kimsenin imamete geçmesini hoş karşılamayacağı düşüncesiyle, Hz. Ebû Bekir'in yufka yürekli bir kişi olduğunu, bundan dolayı da namazda ağlayacağını ve sesini cemaate duyuramayacağını söyleyerek, Resûlullah'tan babasını değil Hz. Ömer'in namaz kıldırmasını talep etmiştir. Buna rağmen Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'i imamete geçirmiştir.. Bkz. Buhârî, *Ezan* 46; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 217; İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 444

515 Âl-i İmrân (3), 144

516 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 268; İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 447-448

cennete girecek ilk kişi olacağını[517], eğer Allah'tan başka bir dost edinecek olsa bunun Ebû Bekir olacağını[518], kendisinden sonra insanların en hayırlısının Ebû Bekir olduğunu[519] söylemek suretiyle de Hz. Ebû Bekir'i nazara vermiştir.

Hz. Ebû Bekir'den sonra ikinci halife olarak Müslümanların başına geçen Hz. Ömer de, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde sürekli Hz. Ebû Bekir'le birlikte zikredilmiştir. Peygamberimiz, Hz. Ebû Bekir'i nazara verdiği gibi Hz. Ömer'i de nazara vermiştir. Güneşin, Ömer'den daha hayırlı bir kimse üzerine doğmadığını[520], Allah'ın, hakkı, Ömer'in diline ve kalbine koyduğunu[521], eğer kendisinden sonra bir peygamber gelse bunun Ömer olacağını[522] söyleyen Peygamberimiz, Hz. Ömer'in hidayeti için de hususî dua etmiştir.[523] Hz. Ömer'in Müslüman olması Müslümanlara büyük bir güç katmıştır.[524] Hz. Cebrâil Peygamberimize gelerek, gök ehlinin Ömer'in Müslüman olmasını birbirine müjdelediklerini söylemiştir.[525]

Hz. Peygamber, bu iki sahâbîyi birlikte değerlendirmiş ve ümmetin nazarını "*bu iki büyük şahsiyete*" birden çevirmiştir. "*Benim gökte iki vezirim, yerde iki vezirim vardır. Göktekiler Cebrâil ve Mikâil; yerdekiler ise Ebû Bekir ve Ömer"dir.*"[526] diyerek, onların kendisi için ne ifade ettiğini açıkça ortaya koy-

517 Ebû Dâvûd, *Sünnet* 9

518 Buhârî, *Fezâilu'l-ashâb* 3, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45, *Mesâcid* 80; Müslim, *Fezâilus's-sahâbe* 2

519 Buhârî, *Fezâilu'l-ashâb* 5; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 8

520 Tirmizî, *Menâkıb* 18

521 Ebû Dâvûd, *Harâc* 18

522 Tirmizî, *Menâkıb* 18

523 Tirmizî, *Menâkıb* 18. Hz. Peygamber'in bu duası şöyledir: "*Allahım, İslâm'ı Ebû Cehil ve Ömer'den sana daha sevimli olanı ile aziz kıl!*

524 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 270

525 İbn Mâce, *Mukaddime* 11

526 Tirmizî, *Menâkıb* 16; Hâkim, *Müstedrek*, VII, 175

muştur. "*Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e iktida edin.*"[527] buyurarak, kendisinden sonrası için bu iki sahâbîyi işaret etmiştir.

Fahr-i Kâinat Efendimiz bu iki sahabîyi ciddi hiçbir seferde komutan olarak istihdam etmemiştir. Hz. Ebû Bekir'in Fezâre[528] ve Benî Kilâb'a[529] olmak üzere iki küçük sefere, Hz. Ömer'in de 30 kişilik bir birliğin başında sadece bir defa Hevâzin'e gönderildiği[530] bilinmektedir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), insanlık tarihinin bu iki büyük şahsiyetinden, kabiliyetleri istikametinde istifade etmiştir. Onları komutan olarak tayin etmemiş ama iki veziri gibi hiç yanından ayırmamıştır. Onları daha çok idari işlerde ve devlet hizmetlerinde istihdam etmiştir. Onların bu yönünü ifade için de "*Bir başta iki kulak ve gözün mevkii ne ise Ömer ve Ebû Bekir de benim için odur.*"[531] benzetmesinde bulunmuş, onlara: "*Siz ikiniz bir meselede ittifak ederseniz ben asla itiraz etmem.*"[532] diyecek kadar fikirlerine önem vermiştir. Peygamberimiz pek çok meseleyi bu iki sahâbî ile istişare etmiştir. Hz. Ömer, Peygamberimizin, Müslümanlarla alakalı bir meselenin istişaresi için Hz. Ebû Bekir'le birçok geceler baş başa kaldıklarını bazen bu toplantılara kendisinin de katıldığını söyler.[533]

Bu iki sahâbînin ortaya koydukları idarecilik, ulaşılması imkânsızlık ölçüsünde zor bir seviyeye ulaşmıştır. Artık onlardan sonra, hiçbir devlet, onların adil idaresi ölçüsünde mükemmel

---

527 Tirmizî, *Menâkıb* 16

528 Müslim, *Cihad* 46; Ebû Dâvûd, *Cihad* 134; İbn Mâce, *Cihad* 32

529 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 117

530 İbn Sa'd *Tabakât*, II, 117

531 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 89

532 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, IX, 53

533 Hakim, *Müstedrek*, II, 227 Benzer rivâyet için bkz. Tirmizî, *Salât* 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 26

idare edilememiştir.[534] Ayrıca, dinî hükümlerin yerleşip doğru yorumlanmasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in özellikle hilafetleri döneminde ortaya koydukları müspet tavır ve katkı, Peygamberimizin kendisinden sonra Müslümanların başına geçecek kimseleri tespitte nasıl isabet ettiğini göstermektedir.

4. Şiiri Hakk'ın Emrine Veren Sahâbiler

İnsan mahiyetinde var olan tabiî duygulardan biri de sanat zevki ve duygusudur. Bütün diğer kabiliyetlerde olduğu gibi, bu kabiliyet de az veya çok her insanda bulunmaktadır. Ancak bazı kimselerin bu yönü daha çok geliştiği için, bu tip kişiler "*sanatçı/sanatkâr*" olarak anılırlar.

Sanatın; heykel, resim, mûsiki, şiir, edebî sanatlar, mimarî ve folklor gibi değişik alanları vardır. Bir kimsenin aynı anda bütün sanat dallarında başarılı olması pek mümkün değildir. Sanat yönü olan bir insan genelde sanatın bir alanında kendini geliştirir ve ilerler.

Sanatkâr kişiler; hissî yönleri gelişmiş, sezgileri yüksek ve hayal dünyaları geniş kimselerdir.[535] Bazı sanat dallarına sınırlama getiren Peygamberimiz[536], o gün itibariyle çok revaçta olan ve

---

534 Kettânî, *Terâtib,* II, 450

535 Kuzgun, *Meslek Danışmanlığı,* s. 134-135

536 Peygamberimiz, insan dâhil bütün canlıların resim ve heykelini yapmaya büyük ölçüde sınırlama getirmiştir. "*Âhiret günü en büyük azâba mâruz kalacak kimseler şu resimleri çizen kimseler olacaktır.*" (Buhârî, *Edeb* 75, *Libâs* 89; Müslim, *Libâs* 98) "*Âhiret günü, yaptıkları canlı resimlerine can vermeleri, o sûretleri yapanlardan istenecektir.*" (Buhârî, *Libâs* 89, *Tevhîd* 56; Müslim, *Libâs* 103; Nesâî, *Zînet* 114) gibi hadisler, bu konudaki yasağa işaret ederken, Hz. Âişe'den gelen bazı rivâyetler, Peygamberimizin üzerine oturulacak minder ve yastıklar üzerine yapılmış 'canlı yaratık' resimlerine hoşgörü ile baktığını göstermektedir. Hz. Âişe anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir seferden dönmüştü. (O yokken) ben yüklüğün önüne, üzerinde resimler bulunan bir bez çekmiştim. Resûlullah perdeyi görünce, çekip attı, (öfkeden) yüzünün rengi değişmişti. "*Ey Âişe, bil ki,*

güzel sanatların bir bölümünü oluşturan şiirden ve şairden istifade etmiştir.

Peygamberimiz döneminde, Arabistan'da şiir ve edebiyat çok gelişmişti. Hatta o döneme, "*Arapçanın altın çağı*" dense mübalağa edilmiş olmaz. Araplar, şiir ve belağatı en güçlü silah olarak kullanıyorlardı. Arapların en iyi bildikleri ilim ve sanat şiirdi. Bundan dolayı, şiir, "Arabın divanı" sayılmış, bu coğrafyaya da "söz diyarı" denmiş, şair de "sözün ve ilhamın kralı" olarak görülmüştür. Günümüzde televizyon, gazete, politika ve sporun kamuoyunu yönlendirici rolünü o gün itibariyle şiirle yapılıyordu.[537] Şairler bu sanatı, akılları çelmede, azizleri zelil ve korkakları cesur yapmada silah olarak kullanıyorlardı. Herhalde, "Söz ola kese başı; söz ola kese savaşı" sözü en çok Araplar için geçerli olmalıdır.

Şiirin ve şairin bu kadar önemli olduğu bir toplumda, Peygamberimizin bu hususa ilgisiz kalması söz konusu olamazdı.

Hz. Peygamber bizzat kendisi şiir ve belağatın gücünü teyit etmiştir. "*Muhakkak ki güzel sözde bir sihir vardır.*"[538] "*Şiirde hikmet vardır.*"[539] "*Şüphesiz şiir, Kureyş'i oktan daha fazla yaralar.*"[540]

Biz burada sanatçı tipin en bariz misali olan şairlerin, Hz. Peygamber tarafından nasıl değerlendirildiğini göstermek istiyoruz. Peygamberimizin yakınında üç tane meşhur şair vardı. Fakat bunlar

---

Kıyamet günü insanlarını en çok azab görecek olanı yaratma konusunda Allah'la yarışanlardır." dedi. Hz. Âişe şunları ilave eder: "Bunun üzerine biz bu örtülük kumaştan bir veya iki yastık yaptık." (Müslim, *Libâs* 87; Ebû Dâvud, *libâs* 45). Âlimlerimiz, bu hadisle istidlal ederek, gölgesi olmayan tasvirler edinmenin caiz olduğunu, ancak bunların hürmet ifade etmeyecek şekilde kullanılması gerektiğini söylemişlerdir. Yastık, minder yüzü gibi yere atılan, üzerine basılan eşyalar hürmet ifade etmemektedir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte,* VII, 59-63; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi,* II, 745-748

537 Geniş bilgi için bkz. Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları*, I, 310

538 Buhârî, *Tıb* 51; Mâlik, *Muvatta*, Kelam 7; Müslim, *Cum'a* 47

539 Buhârî, *Edeb* 90

540 Müslim, *Fezâilu's-sahâbe* 157

içerisinde en meşhur ve en etkili olanı Hassan b. Sâbit'tir. Biz de dikkatlerimizi bu sahâbî üzerine yoğunlaştırmak istiyoruz.

Peygamberimiz onu ne zaman çağırsa kendisine "Ey Hassan, Allah Resûlü için onlara cevap ver." derdi[541] ve Allah'a ona vazifesinde Rûhu'l-kudüs'le yardım etmesi için dua ederdi.[542] Yine şu sözleriyle onu cesaretlendirirdi: "Sen Allah ve Resûlü için onlar aleyhine şiir okuduğun sürece, Allah sana Rûhu'l-kudüs'le yardımı terk etmez."[543]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) pek çok defa Hassân'ı bu maksatla değerlendirmiştir. Kureyza günü, düşmanlara karşı şiir söylemesini istemiş ve "Cibrîl seninle beraberdir." buyurarak cesaretini artırmıştır.

"Resûlullah'ın şairi" unvanına sahip olan Hassan b. Sâbit için Peygamberimiz, mescidde minber kurdurmuş ve Müslümanlara dil uzatanlara hiciv mahiyetinde şiirler söyletmiştir.[544] Câhiliye döneminde Ensar'ın, Hz. Peygamber'in risâleti döneminde Resûlullah'ın ve daha sonra da bütün Yemen'in şairi olması itibariyle, bu hususlardan dolayı diğer şairlerden üstün görülen, sözleri kılıç ve oktan daha etkili olan Hassan b. Sâbit'in, kendisine verilen vazifeyi hakkıyla yapabilmesi için cesaret yönüyle teşvike ihtiyacı vardı. Bundan dolayı da Hz. Peygamber, onu teşci' maksadıyla neredeyse her defasında, Cebrâil'in kendisiyle olduğunu söylemiş veya Rûhu'l-kudüs'le desteklemesi için Allah'a dua etmiştir.

Hassân b. Sâbit'in bu hususiyeti, bütün şairlerin böyle olduğu anlamına gelmemektedir. Fakat *herkesi kendi şartlarında değerlendiren* Peygamberimiz, böyle bir kimseyi sürekli cesaretlendirerek şevklendirmiş ve *dil* ve *belagat* gücünden istifade etmiştir.

541 Buhârî, *Salât* 68

542 Müslim, *Fezâilu's-sahâbe* 152

543 Müslim, *Fezâilu's-sahâbe* 157

544 İbn Hacer, *İsâbe,* s. 271

Hz. Peygamber cesaretlendirmeseydi, Hassân b. Sâbit, hiciv mahiyetindeki şiirlerini bu ölçüde etkili söyleyemezdi.

Hz. Peygamber, sanatı ve sanatçıyı Müslümanlaştırmış ve içinde pek çok "*yalan ve mübalağa*" taşıyan şiiri,[545] meşrû bir muhtevâya kavuşturarak, Hakk'ın emrine vermiş ve sanatın hangi maksatla kullanılması gerektiği hususunda bizlere en güzel misalleri bırakmıştır.

5. Sosyal Yönü Güçlü Olan Sahâbîler

Sosyal olmak günümüzde oldukça önemsenen bir özelliktir. Günümüz anlayışına göre sosyal yönü güçlü kişiler başkalarını bilgilendirmeye, eğitmeye, geliştirmeye, iyileştirmeye, aydınlatmaya yönelik faaliyetleri tercih ederler. Bu kategoride yer alan fertler; insancıl, dost canlısı, iş birliğine yatkın, ikna edici, yardımsever, nazik, anlayışlı, idealist ve fedakâr tiplerdir.[546]

Günümüzde, insanlarla içli-dışlı olan, kendini rahat ifade edebilen ve dışa dönük fıtrata sahip kişiler "sosyal/insancıl" olarak tarif edilmektedir. Hatta sosyal kişilik yapısının karşısına asosyal bir kişilik yapısı konulmakta ve bu kişiler psikolojik yönden problemli kabul edilmektedir.[547] Özellikle daha temel

[545] Cahiliye döneminin güçlü şairlerinin Müslüman olduktan sonra şiirlerindeki gücün azaldığı söylenir. Böyle bir iddiaya Asmaî şöyle cevap verir: "Şiir, yolu kötülük olan uğursuz ve faydasız bir insana benzer, iyiliğe girdi mi zayıf düşer. Nitekim Hassân Câhiliye'nin en ileri gelen şairlerinden biriydi, İslâmiyet'e girince şiiri zayıfladı." Yine Asmâi'nin böyle bir tenkide cevap olarak, "İslâm yalanı (mübalağayı) meneder; halbuki şiiri yalan güzelleştirir" dediği rivâyet edilir. (Bkz. Elmalı, "Hassân b. Sâbit, *DİA*, XVI, 401.)

[546] Kuzgun, *Meslek Danışmanlığı*, s. 133-134 Ayrıca bkz. Spranger, *İnsan Tipleri*, s. 229

[547] Bkz. Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 199-201 İnsanları psikolojik yönden içedönük ve dışadönük diye sınıflandıran, Analitik Psikoloji'nin kurucusu olan Jung'dur. O'nun bu görüşü, günümüz psikolojisinin temel kabulleri arasında yer almaktadır.

eğitim-öğretim döneminde, asosyal olduğu gerekçesiyle psikologa götürülen ve atılganlık eğitimi verilen kişilerin sayısının çokluğu bilinmektedir.

Hemen belirtelim ki, Hz. Peygamber'in insan anlayışında "*problem tip*" yoktur. O, herkesi olduğu şekliyle ele almıştır. Bizim anlayışımıza göre, sosyal bir tip olmak mutlak anlamda bir fazilet olmadığı gibi asosyal olmak da bir eksiklik değildir. "*Taş yerinde ağırdır.*" atasözünde yer alan mesaj istikametinde düşünmek gerekirse, her tipte insana ihtiyaç vardır ve her tipin yeri ayrıdır.

Biz burada sosyal yönü güçlü olan kimselerin, üç temel ve farklı yönünü ele almak istiyoruz. Bu tavırlar şunlardır: Nezaket, cömertlik (fedakârlık) ve uzlaştırıcılık.

Ancak konumuz sahabe olduğu için, bu yıldızlar topluluğunun önemli bir hususiyetine de işaret etmemiz yerinde olacaktır. Sahabîler ister sosyal yönleri itibariyle insanlarla içli dışlı olsunlar ister askerî yönleri itibariyle cephede düşmanla yaka paça olsunlar, her biri aynı zamanda geceleri de bir ruhban gibi ibadet ediyordu. Bundan dolayı sahabe, "*Ruhbânun fi'l-leyl ve fürsanun fi'n-nehâr*" yani, geceleri bir ruhban gibi kendini ibadete salan ama gündüz bir süvari gibi kahramanca mücadele eden kimseler olarak tavsif edilmişlerdir. Bu sahabe ahlâkının, sürekli insanlarla içli dışlı olan kimseler için önemli bir ölçü olması gerektiğini hatırlatmamız gerekmektedir. Bu da ancak "halk içinde Hakk'la beraber olma" düşüncesinin hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır. Ancak bu sayede insan, gündüzlerini ayrı bir renklilik, gecelerini de ayrı bir derinlik içinde yaşayabilir. Bu dengeyi hatırlattıksan sonra sahabenin aydınlık dünyasından konumuzla ilgili misallere geçebiliriz.

a) Nezâket Timsali Mus'ab b. Umeyr

Sahabe içinde sosyal tipin en belirgin temsilcilerinden biri Mus'ab b. Umeyr'dir. Hz. Peygamber "sosyal tip" içerisinde

değerlendirebileceğimiz bu sahâbîyi, insan ilişkilerinin çok önemli olduğu, toplumla bütünleşebilmeyi ve anlaşabilmeyi gerektiren irşad ve tebliğ faaliyetlerinde istihdam etmiştir.

İrşad ve tebliğin temelinde, insanlara yaklaşma, iyi iletişim kurma ve ikna etme becerileri yer alır. İrşad ve tebliğ, aynı zamanda yumuşak bir üslup kullanmayı da gerektirir. Yüksek bir ideal ve fedakârlık olmadan, irşad ve tebliğin tam olarak yapılamayacağı da açıktır.

Hz. Peygamber'in irşad ve tebliğ maksatlı başka bir şehirde vazife yapmak üzere görevlendirdiği ilk sahâbî Mus'ab b. Umeyr'dir.[548] Mus'ab, nazik tavır sahibi sahâbîlerin en güzel örneklerinden biridir. Mekkeli zengin bir ailenin çocuğu olan Mus'ab, nazik, medenî ve çok yakışıklı bir gençti. Ailesinin bütün imkânlarını terk ederek Müslüman oldu.[549]

Birinci Akabe Biatından sonra, Medineli Müslümanlarla birlikte Peygamberimiz, Kur'ân okutması ve İslâm'ı öğretmesi için Mus'ab b. Ümeyr'i gönderdi. Mus'ab, Medine'de Es'ad b. Zürâre'nin evinde misafir kalıyordu.

Bütün gayretini İslâm'ı anlatmaya sarf eden Mus'ab, Es'ad b. Zürâre'nin rehberliğinde Medine'nin ileri gelenleriyle görüşüyor ve İslâm'ı anlatıyordu. Medine'de pek çok kimse onun vesilesiyle

---

548 Mus'ab b. Umeyr, irşad ve tebliğde bulunmak üzere şehir dışına gönderilen ilk sahâbîdir. Yoksa fiilî olarak Mekke'de Efendimize destek olan ve pek çok Mekkeli'nin kalbinin İslâm'a ısınmasına ve Müslüman olmasına vesile olan Hz. Ebû Bekir gibi sahabîler olmuştur. Özellikle Hazreti Sıddık'ın, tam bir nezaket timsali olduğu ve yumuşak üslubuyla pek çok sinenin İslâm'a ısınmasına vesile olduğu bir gerçektir. Burada ayrıca Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gidişinden önce Cafer b. Ebî Talib de Habeşistan'a hicret eden sahabeyle birlikte hicret etmiş ve bir irşad erine yakışır bir üslupla Necâşî'nin huzurunda İslâm'ı anlatmış ve onun Müslüman olmasına vesile olmuştur. Fakat Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gönderiliş sebebi öncelikle İslâm'ı anlatmak olduğu için örnek olarak onu tercih etmiş bulunuyoruz.

549 Bkz. İbn Hacer, *İsâbe,* s. 1246-1247

Müslüman olmuştu. Ama geniş anlamda bir açılım olması için Medine'nin önde gelenlerinden bazı kimselerin İslâm'ı kabul etmesi gerekiyordu.

Evs kabilesinin reisi olan Sa'd b. MuâzMuâz, henüz Müslüman olmamıştı ve İslâm'ın yayılmasından rahatsızdı. Mus'ab'a engel olması için yine kendisi gibi kabilesinin reislerinden olan Üseyd b. Hudayr'ı gönderdi. Eğer, teyzemin oğlu Es'ad b. Zürâre olmasa ben ona yapacağımı biliyorum, demeyi de ihmal etmedi.

Üseyd, kızgın bir şekilde Mus'ab ve Es'ad'ın bulunduğu yere geldi. Es'ad, Üseyd'in geldiğini görünce, Mus'ab'a onun kavminin efendisi olduğunu söylemeyi ihmal etmedi. Üseyd hiddetli bir şekilde şöyle dedi: "Siz, bize niye geldiniz? Birtakım aklı ermez ve zayıf kimseleri aldatıp azdırıyorsunuz. Hayatınızdan olmak istemiyorsanız, derhâl buradan ayrılın!"

Hz. Mus'ab, "Hele biraz dur, otur. Sözümüzü dinle, maksadımızı anla; beğenirsen kabul edersin, beğenmezsen o zaman engel olursun." diye gayet nazikçe mukabelede bulundu.

Üseyd, "Doğru söyledin." dedi ve mızrağını yere saplayarak yanlarına oturdu.

Mus'ab, ona İslâm hakkında bilgi verdi ve Kur'ân-ı Kerim'den âyetler okudu.

Üseyd kendisini tutamayarak, "Bu ne kadar güzel, ne kadar iyi bir söz." diye konuştu ve "Bu dine girmek için ne yapmalı?" diye sordu.

Mus'ab ve Es'ad, Müslüman olması için yıkanması, elbisesini temizlemesi, kelime-i şehadet getirmesi ve namaz kılması gerektiğini söylediler. Üseyd denilenleri yaptı ve Müslüman oldu.

Sonra da, "Ben gideyim, size birini göndereyim. Eğer, o da imana gelirse, bu beldede iman etmedik kimse kalmaz." deyip oradan ayrıldı; Sa'd b. Muâz ve kavminin yanına vardı.

Sa'd, "Ne yaptın?" diye sordu.

Üseyd şöyle dedi: "O iki adama söylenmesi gerekeni söyledim. Vallahi, ben onlarda bir problem görmedim."

Sa'd, "Vallahi, sen beni tatmin edici bir malumat getirmedin." dedi ve doğruca Mus'ab ile Es'ad'ın yanına gitti. Kızgın bir şekilde, "Ey Es'ad! Eğer seninle aramızda akrabalık olmasa, böyle kabilemiz içine soktuğunuz çirkin işlere sabır ve tahammül edemezdim." diye tehdit etti.

Mus'ab ona da aynı tatlılıkla, "Hele biraz durunuz. Oturup dinleyiniz, anlayınız da, beğenirseniz kabul edersiniz, beğenmezseniz, biz de size, çirkin gördüğünüz işi tekliften vazgeçeriz." diye nazikçe cevap verdi.

Onun üzerine Sa'd oturdu ve Hz. Mus'ab'ın sözlerini dinlemeye başladı. Mus'ab ona İslâm dininin ne demek olduğunu anlattı ve Kur'ân okudu.

Kur'ân okunurken Sa'd'ın yüzü birdenbire değişiverdi. Simasında iman alametleri belirdi. Hemen, "Siz bu dine girerken ne yapıyordunuz?" diye sordu.

Mus'ab ona İslâm dininin esas ve âdâbını anlattı. O da şehadet getirerek Müslüman oldu.

Mus'ab'ın bu tatlı, nazik üslubu ve samimi gayretleriyle Medine'de İslâm'ın girmediği bir ev kalmadı.[550]

Mus'ab'ın irşad ve tebliğ hususundaki başarısı, Hz. Peygamber'in onu seçmesindeki isabeti göstermektedir. Mus'ab'ın, insanlarla hemen kaynaşabilmesi, nazik ve yumuşak üslubu, ikna gücü muvaffakiyeti getirmiştir.

Sahabenin hepsinin İslâm'a bağlılığı bir gerçek olmakla birlikte, irşad ve tebliğde hepsinin aynı ölçüde muvaffak olduğu söylenemez.

---

550 İbn Hişâm, *Sîre*, I-II, 275-277

Halid b. Velid büyük bir sahâbidir. İslâm'a yaptığı hizmetler büyük olmuştur. Kanaatimizce, kendisinin ısrarıyla, Peygamberimiz onu irşad ve tebliğ için Yemen'e gönderdi. Hâlid, orada muvaffak olamayınca Hz. Ali'yi gönderdi. Hz. Ali'nin gelişiyle her şey değişmiş ve insanlar bölük bölük İslâm'a girmiştir.[551]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Peygamberimizin, bir vazife verip de, muvaffak olamadığı için değiştirdiği tek sahâbî, Hâlid b. Velid'dir. Fethullah Gülen Hocaefendi, kendisine sorulan bir soru münasebetiyle Efendimizin Halid'i Yemen'e göndermesiyle ilgili şu dikkat çekici yorumu yapmaktadır: "Evvelâ: Hz. Halid hassas bir insandır. Hatta bazı zayıf rivayetlerin anlattığına göre, daha İslâm'a girişinin ikinci gününde, sefere çıkan bir seriyyeye katılamadığı için evine çekilmiş ve sabaha kadar ağlamıştı. Bundan da anlaşıldığı üzere, O'nun irşad ve tebliğ adına dahi olsa, bazı beklentileri vardı. O her zaman aktif ve vazife peşindeydi. Şimdi böyle bir kabiliyet ve istidadı yerli-yerinde kullanmak oldukça zor bir meseledir. Bu zorluğun bir yönü, istihdam edene âit olsa -ki Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) için böyle bir durum söz konusu olamaz- diğer yönü de Hz. Halid'e âittir. Çünkü o esnada Hz. Halid, verilen herşeyi yapabileceğine inanmaktadır. Onun içindir ki, Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Halid'i Yemen'e göndererek âdetâ eline bir mezura vermiş ve ona "Kendi boyunun ölçüsünü kendin al." demiştir. Böyle bir tecrübeye Hz. Halid'in ihtiyacı vardır. Öyleyse irşad adına yapılan böyle bir gönderme işi, Yemenlileri olmasa bile, Hz. Halid'i irşad etme bakımından fevkalâde isabetli ve yerindedir.

İkincisi: Yemenliler fıtrat itibariyle sert ve haşindir. Öncelikle Hz. Halid'in gönderilmesi, onların huşûnetini ta'dil etme hikmetine mebnîdir. Nitekim Hz. Halid, üzerine aldığı bu misyonu hakkıyla eda etmiş ve kendisinden sonra gelecek Hz. Ali'ye hizmet

551 İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 120

edebileceği müsâit bir zemin hazırlamıştır. Şimdi eğer Hz. Halid bu gayeye yönelik Yemen'e gönderildiyse, yine isabet ortadadır.

Üçüncüsü: Önce Hz. Halid'in sonra Hz. Ali'nin Yemen'e gönderilmesi, Hz. Ali'nin irşad ve tebliğdeki performansını ispata müteveccih de olabilir. Yani Hz. Halid gibi büyük bir istidadın ki; bu da onun sahabe arasındaki seçkin mevkiini daha da kuvvetlendirmiştir. Hz. Ali'nin ileride yükleneceği misyon adına böyle bir te'yide ihtiyacı vardır.

Dördüncüsü: Allah Resûlü bilmektedir ki, o işin ehli Hz. Ali'dir. Ama, ilk anda onun gönderilmesi, bilhassa İslâm'a yeni girenlerin aklına yanlış düşünceler getirebilir ve bu tayin bir akraba kayırılması şeklinde yorumlanabilirdi. Bu ise, bir lider olarak Allah Resûlü'nün bulunduğu durumun nezaketine muvafık olmazdı; dolayısıyla da yanlış düşünce sahiplerinin mahvına sebebiyet verebilirdi. İşte bütün bunları önlemek için Allah Resûlü, Yemen'e önce Hz. Halid'i gönderdi. O, irşad ve tebliğde, askerî sahada yakaladığı başarı baremini tutturamadı.. Ardından Hz. Ali vazifelendirildi. Bu tavzifin töhmete bulaşacak hiçbir tarafı yoktu. Zaten Hz. Ali de elde ettiği başarılarla bu ikinci tayinin isabetini ispat etmişti.

İşte bu ve benzeri hikmetler içindir ki, Allah Resûlü Hz. Halid'i Yemen'e göndermiştir.. Ve O'nun bu istihdamı hikmetler açısından gayet isabetli olmuştur."[552]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, *her tipte insana ihtiyaç vardır ve herkesin yeri ayrıdır.* Yukarıda yer verdiğimiz Hz. Mus'ab'ın yerinde Hz. Ömer veya Hz. Hâlid gibi bir sahâbînin olduğunu düşünelim. Herhalde bu sahâbîler, Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muâz'ın sert ifadeleri karşısında Mus'ab kadar nazik karşılık vermezdi. Demek ki, bir insanın askerî alanda başarılı olması, irşad ve tebliğ vazifesinde de aynı ölçüde başarılı olacağını göstermemektedir.

---

[552] Gülen, *Fasıldan Fasıla,* II, 271-272

Hâlid b. Velid, askerî yönden dâhîdir. Bu açıdan, Peygamberimiz tarafından "*Allah'ın kılıcı*" unvanına lâyık görülmüştür.[553] Hayatı boyunca hiç mağlubiyet yaşamamıştır. Hatta 100 bin kişilik Bizans ordusuna karşı üç bin kişiyle savaşmak zorunda kaldığı zaman bile mağlubiyet yaşamadan orduyu sağ salim Medine'ye getirmeyi başarmıştır.[554]

b) Cömertlikte Zirve Olanlar: Ebû Talha el-Ensari ve Abdurrahman b. Avf

Sosyal yönü güçlü olan kimseler aynı zamanda bir toplum adamıdır. Paylaşmaya, yardımlaşmaya ve fedakârlık yapmaya yatkındırlar. Bu tipler, yalnızlığı değil, insanları severler. Kalabalıktan hoşlanırlar. Cemiyet içindeki faaliyetlere katılırlar. Cömertlik, sosyal tiplerin önemli vasıflarından biridir.

Cömertlik, âyet ve hadislerde övülmüş ve mü'minler cömert olmaya teşvik edilmiştir.[555] Hz. Peygamber'in şu hadisi bir Müslümandan beklenen sosyalliğin çerçevesini çizmesi bakımından önemlidir. "*Ey insanlar! Selamı aranızda yaygın hâle getirin,*

---

553 Buhârî, *Megâzî* 45

554 İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV, 257

555 Cömertliğin övüldüğü ve teşvik edildiği yerlere örnek olarak şu âyetleri zikredebiliriz: "*Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler.*" (el-Bakara (2), 274); "*Siz hayra ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir*" (Sebe'(34), 39). Şu hadisler de cömertliğe teşvik etmektedir: "*Cömert; Allah'a yakındır, insanlara yakındır, Cennet'e yakındır, Cehennem'den uzaktır. Cimri ise; Allah'tan uzaktır, insanlardan uzaktır, Cennet'ten uzaktır, Cehennem'e yakındır. Cahil, ama cömert olan kimseyi Allah, cimri olup da ibadete düşkün olan kimseden daha çok sever.*" (Tirmizî, *Bir* 40); "*Ey insanlar! Allah size din olarak İslâm'ı seçti. Siz de İslâm'la olan arkadaşlığınızı cömertlik ve güzel ahlâkla güzelleştirin. Cömertlik Cennet'ten bir ağaçtır. Dalları ise dünyaya uzanmıştır. Kim cömert olursa bu dallardan birine tutunur. Allah da bu sayede onu Cennet'e ulaştırır.*" (Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, VI, 571)

sofranız herkese açık olsun, çokça ikram edin, sıla-i rahimde kusur etmeyin. Bir de, insanların uykuya daldıkları anlarda, geceleri namaz kılın. Böylece selametle Cennet'e girersiniz!"[556]

Aslında her Müslüman, kendisini iradî olarak bu anlamda sosyal hayatın içinde olmaya zorlamalıdır. Burada dikkat çekici olan bir husus şudur ki, İslâm'ın teşvik ettiği sosyallik, insanlarla içli-dışlı olurken, ibadetleri terk etmemeyle olur. Buna halk içinde Hak'la beraber olma da diyebiliriz.

Bizim bu hadise yer vermemizin sebebi, insanlara ikram etmenin, yani cömertliğin zikredilmesidir. Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber, sofrası açık ve elibol bir insan olmaya teşvik etmektedir.

Sahabe içerisinde bu yönüyle temâyüz etmiş pek çok kişi göstermek mümkündür. Ancak biz burada Ebû Talha el-Ensârî ve Abdurrahman b. Avf'ı örnek olarak zikretmek istiyoruz.

Ebû Talha el-Ensârî, cömertliğiyle bilinen sahâbîlerdendir. Cömert olduğu kadar yiğit de olan Ebû Talhâ, özellikle Uhud savaşında büyük kahramanlık göstermiş ve Peygamberimizi canı pahasına müdafaa etmiştir. Çok iyi ok atan bu sahâbî, Uhud'da hem Peygamberimizin önünde kendini siper etmiş, hem de aynı anda düşmana ok atmıştır. Bunu yaparken de, "Beni şehid etmeden size hiçbir şey yapamazlar." demiştir. Resûlullah da onu takdir etmiş ve "*Ebû Talhâ'nın ordu içerisinde bir defa kükremesi, bin kişiden hayırlıdır.*" demiştir.[557]

Ebû Talha ve hanımı Ümmü Süleym'in, Peygamberimizin yanında ayrı bir yeri vardı. Allah Resûlü zaman zaman bu aileyi ziyaret eder, onları memmun ederdi. Onlar da evlerinde ne

---

556 İbn Mâce, *Et'ime* 1; Dârimî, *Salât* 156

557 İbn Hacer, *İsâbe*, s. 450 Hz. Ebû Bekir, Peygamberimizin Ebû Talha için söylediği bu sözü, "*Ka'ka'ın ordu içerisinde bir kez kükremesi, bin adamdan hayırlıdır.*" diyerek, Ka'ka' b. Amr et-Teymî hakkında söylemiştir. (İbn Hacer, *İsâbe*, 1081)

varsa ona ikram ederlerdi. Diğer taraftan, bu evde güzel bir yemek pişirilse mutlaka Resûlullah'a da hisse ayrılırdı.[558] Onların bu tavırları, ince ve nazik düşünceli, halden anlayan kimseler olduklarını ve paylaşmayı seven bir fıtrata sahip bulunduklarını gösterir.

İslâm'ın ilk muhatabı olan sahabenin, âyet ve hadisler karşısındaki tutumları, İlâhî ve Nebevî mesajın doğru algılanması ve uygulanması açısından ve sonradan gelen nesiller için misal teşkil etmesi bakımından büyük ehemmiyeti hâizdir. Ebû Talha, bu yönüyle de, kendisinden sonrası için güzel bir örnek oluşturmaktadır. Zira o, cömertlik çağrısı yapan mesajları çok iyi okumuş ve en güzel şekilde uygulamaya geçirmiştir.

Enes b. Mâlik'in rivâyetine göre, Ebû Talha Medîne'de ensarın en çok mal sahibi olanı idi. En çok sevdiği mal ise Beyrûhâ adlı, Mescid-i Nebevî'nin karşısında bulunan bahçe idi. Resûlullah bu bahçeye gider ve orada bulunan tatlı sudan içerdi. "*Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça birre (iyiliğe) nail olamazsınız*"[559] âyeti nâzil olunca, Ebû Talha Resûlullah'a gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, Allah, '*sevdiğiniz şeylerden infakta bulunmadıkça iyiliğe (hayra) nail olamazsınız*' buyuruyor. Mallarımın bana en sevimlisi Beyrûhâ (bahçesi)dir. Burası Allah rızâsı için sadakadır. Ey Allah'ın Resûlü, onu Allah'ın rızasına uygun bir cihete tahsis et." Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "*Aferin,*

---

558 İbn Sa'd, *Tabakât,* III, 504; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe,* II, 232 Peygamberimize on yıl hizmet eden Enes b. Mâlik, Ümmü Süleym'in oğludur. Ümmü Süleym, oğlu Enes'i, Resûlullah'ın hizmetine vermiştir. Peygamberimiz, Ümmü Süleym hakkında: "Cennet'e girdim, önümde bir hışırtı işittim. Bir de ne göreyim; Gumeysâ binti Milhan değil mi?" buyurarak, onun cennetlik olduğuna işaret etmiştir. Asıl adı Gumeysâ olan bu sahâbî hanım, Ümmü Süleym künyesiyle meşhur olmuştur. İbn Hacer, *İsâbe,* s. 1739

559 Âl-i İmrân (3), 92

bu kazançlı bir maldır. Senin söylediklerini duydum, ben ise bu malı yakınlarına bırakmanı uygun görüyorum." Ebû Talha "Öyle yaparım ey Allah'ın Resûlü!" dedi ve onu akrabaları ile amcaoğulları arasında paylaştırdı.[560]

Görüldüğü gibi, bir âyetin mesajını dikkate alarak ortaya konan cömert tavır karşısında Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) oldukça memnun olmuş ve *infakta bulunurken ihtiyaç sahibi yakınlardan başlamak* şeklinde ifade edebileceğimiz prensibe göre hareket etmeyi tavsiye etmiştir.

Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre, bir adam Peygamberimize gelerek:

– Ben açım, dedi.

Allah'ın Resûlü hanımlarından birine haber salarak yiyecek bir şey göndermesini istedi. O da:

– Seni peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, evde sudan başka bir şey yok, dedi.

Hz. Peygamber bir başka hanımından yiyecek bir şeyler istedi. O da aynı cevabı verdi. Daha sonra Resûl-i Ekrem'in öteki hanımları da: Seni peygamber olarak gönderene yemin ederim ki, evde sudan başka bir şey yok, diye haber gönderince, Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabına dönerek:

– Bu gece bu şahsı kim misafir etmek ister? diye sordu.

Ensardan biri:

– Ben ederim yâ Resûlallah, diyerek o yoksulu alıp evine götürdü. Eve varınca karısına "Resûlulah'ın misafirin ağırla." dedi.

Bir başka rivâyete göre karısına:

– Evde yiyecek bir şey var mı? diye sordu.

Hanımı:

---

560 Buhârî, *Vesâyâ* 17, *Zekât* 44, *Eşribe* 13, *Tefsîru Sûre* 3/5

– Hayır, sadece çocuklarımın yiyeceği kadar bir şey var, dedi.

Sahâbî:

– Öyleyse çocukları oyala. Sofraya gelmek isterlerse onları uyut. Misafirimiz içeri girince de lambayı söndür. Sofrada biz yiyormuş gibi yapalım, dedi.

Sofraya oturdular. Misafir karnını doyurdu; onlar da aç yattılar.

Sabahleyin o sahâbî Peygamberimizin yanına gitti. Onu gören Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

– Bu gece misafirinize yaptıklarınızdan Allah Teâlâ memnun oldu.[561]

Hadisin bazı rivayetlerinde bu olay üzerine şu âyet-i kerîmenin nâzil olduğu belirtilmektedir:

"Kendileri muhtaç olsalar bile, başkasını daha çok düşünürler. Kendisini nefsinin cimriliğinden koruyan kimseler kurtulmuştur." [562]

Bencil olmayan, fedakâr, paylaşmaya açık ve gönlü zengin kimselere toplumun her zaman ihtiyacı vardır. Bu tip kimseler, toplumun nazarında yüceltilmeli ve kıymeti bilinmelidir. Ebû Talha, toplum için değer ifade eden ve toplumun nazarında yüceltilmesi gereken bir sahâbîdir. Hem Hz. Peygamber, hem de indirdiği âyet-i kerimeyle Yüce Allah, bu sahâbînin cömert tavırlarının memnuniyet verici olduğunu beyan etmiştir.

Cömertliğiyle bilinen sosyal yönü güçlü olan sahâbîlerden biri de, Abdurrahman b. Avf'tır.

Hz. Peygamber, hicretten sonra onu Sa'd b. Rebi' ile kardeş yapmıştı. Bunun üzerine Sa'd, Abdurrahman'a şöyle dedi:

"Kardeşim, ben Medine'nin en zenginiyim. İşte malımın

---

561 Buhârî, *Menâkıbü'l-ensâr* 10, *Tefsîru sûre* 59/6; Müslim, *Eşribe* 172

562 Müslim, Eşribe 172

yarısı, al. İki tane de hanımım var. Bak, hangisi hoşuna gidiyorsa boşayayım; onunla evlen."

Abdurrahman'ın cevabı ise şöyle oldu:

"Kardeşim Sa'd! Allah malını da, aileni de sana bağışlasın. Siz bana çarşının yolunu gösterin."

Abdurrahman'a çarşının yolunu gösterdiler. Doğruca çarşıya gitti, epey bir miktar kazanç elde ederek döndü.

Abdurrahman b. Avf, kısa süre sonra evlendi. Onun bu tavrı, misafir olduğu ev halkına karşı saygısının, ince ve nazik düşüncesinin bir gereğiydi. Daha sonra Hz. Peygamber'in mal çokluğu için duasına da mazhar olan Abdurrahman, çok geçmeden öylesine zengin oldu ki, bir defada yedi yüz deveyi yükleriyle birlikte Allah yolunda bağışlayacak dereceye geldi. Kendisi der ki: "(Neredeyse) elime taş alsam, altın ve gümüş olduğunu gördüm."[563]

Abdurrahman b. Avf bir defasında, 40 bin dinar, 500 at ve 500 yük devesini cihad için vermişti. Gayet sade yaşar, evinde fakirler için devamlı olarak sofralar kurulurdu.[564]

Peygamberimiz, bu sahâbînin cennetlik olduğunu söylemiştir.[565] Aslında bu şekilde, Abdurrahman b. Avf'ın faziletini beyan etmenin yanı sıra onu bir model olarak toplumun nazarına vermiştir. Hiç şüphesiz, içinde Abdurrahman b. Avf ve Ebû Talha gibi insanların olduğu bir toplumda pek çok ictimâî ve idârî problem kolayca çözülebilir.

c) Uzlaştırıcı Tavır Sahibi Sahâbîler

Sosyal tiplerin önemli hususiyetlerinden biri de, uzlaştırıcı olmalarıdır. Farklı bir ifadeyle, uzlaştırıcı tavır sahibi sosyal

563 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 91
564 İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 314 -317
565 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 188

tipler, cemiyet için çok önemli olan ve öne çıkarılması gereken kişilerdir. Hz. Peygamber de, toplumda denge unsuru olabilecek sahâbîleri ön plâna çıkarmış ve nazara vermiştir.

Mus'ab b. Ümeyr'den bahsederken, onun bu yönüne dikkat çekmiştik. O, Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muâz'ı uzlaştırıcı kimliği sayesinde yumuşatmış ve gönüllerine iman hakikatının girmesine vesile olmuştur.

Cömert tavır sahibi sosyal tiplere örnek olarak gösterdiğimiz Ebû Talha el-Ensarî ve Abdurrahman b. Avf'ı da uzlaştırıcı rolleriyle görüyoruz.

Hz. Ömer'in şehid edilmesinden sonra, halife seçimi hâdisesinde Abdurrahman b. Avf'ın ve Ebû Talha'nın uzlaştırıcı kimlikleriyle ön plâna çıktıklarını görüyoruz. Hz. Ömer'in suikasttan aldığı yaradan kurtulma ihtimali kalmayınca, sahabenin ileri gelenleri halife olarak yerine birisini tercih etmesini teklif ettiler. Hz. Ömer de; Sa'd b. Ebî Vakkas, Talha b. Ubeydillah, Osman, Ali, Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf gibi zatlardan birisi üzerinde karar verilmesi düşüncesinde olduğunu bildirdi. Gerekçe olarak da, bu sahâbîlerin cennetle müjdelenen kimseler olduğunu belirtti.

Hz. Ömer'in vefatından sonra toplanan ilk şûrâda, Abdurrahman b. Avf şöyle bir teklifte bulundu: "İçimizden üçümüz diğer üçümüz lehine ferâgat edelim."

Bunun üzerine Zübeyr, Ali; Talha, Osman ve Sa'd b. Ebî Vakkas da Abdurrahman b. Avf lehine ferâgat etti. Daha sonra Abdurrahman da kendi adaylığından ferâgat edince hilâfet meselesi Hz. Ali ile Hz. Osman arasında kaldı.

Hz. Abdurrahman kendilerine şöyle dedi: "İçinizden hanginiz ferâgat ederse bu işi ona verelim."

Ancak her ikisinin de sükut etmesi üzerine Abdurrahman,

"İçinizden birini seçmeyi bana bırakır mısınız? Ben sizin efdal olanınızı araştırır, bu işi ona bırakırım." dedi.

Hz. Ali de, Hz. Osman da "Peki" diyerek kabul ettiler.

Abdurrahman b. Avf üç gün üç gece sahâbîler ile istişâre ettikten sonra Hz. Osman'a biat edilmesi gerektiğine kanaat getirdi ve halkı toplayarak kanaatini bildirdi. İlk olarak da kendisi gelip Hz. Osman'a biat etti. Onun üzerine herkes Hz. Osman'a biat ederek tâbi oldu.[566]

Hz. Ömer, Ebû Talha'yı çok sever ve kendisine güvenirdi. Yaralandığında halife seçimini, o sırada hayatta bulunan Cennet'le müjdelenmiş altı sahâbîye bıraktığı zaman, bu mühim işte Ebû Talha'ya da vazife verdi. Onu yanına çağırarak şöyle dedi:

"Ey Ebû Talha! Cenab-ı Hak çok defa İslâm'ı seninle aziz kılmıştır. Bu defa da hizmet et. Halifeyi seçecek şûra üyeleri bir evde toplanacaklar. Sen de Ensar'dan elli kişi al ve dışarıda bekle. İçeriye kimseyi sokma."

Hz. Ebû Talha bu önemli vazifeyi başarıyla ifa etti. Kapıda bekledi ve içeri girmek isteyenlere engel oldu. Halîfe seçimi biraz gecikince bir fitne çıkmasından korktuğu için şûra üyelerini ikaz etti: "Bana göre halîfe seçiminde çekimser davranmanız halîfe seçilmek için birbirinizle yarış etmenizden daha tehlikelidir. Vallahi bütün Müslümanlarda Hz. Ömer'in vefatından dolayı sarsılma olmuştur." diyerek onlardan Müslümanların halîfesini bir an önce seçmelerini istedi.[567]

İdareci seçimi bir toplum için en önemli işlerden biridir. Zira başsız kalan bir toplumda, fitnelerin çıkması kaçınılmazdır. Bundan dolayı, Hz. Ömer yaralı bir şekilde yatağında yatarken halife seçimi konusunda görüşünü bildirmiş ve bu konuda acele etmiştir.

---

566 Taberî, *Târih*, s. 815-816

567 Taberî, *Târih*, s. 816

Abdurrahman b. Avf ve Ebû Talha'nın tutum ve tavırları, uzlaştırıcı olmuş ve fitne çıkmaması için bu iki sahâbî gayret göstermiştir.

Değerlendirme

İnsan, İslâm düşüncesinde "*âlem-i musağğar*" (küçük âlem) olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayış, aslında, İslâm'ın insanla ilgili bakış açısının da veciz bir ifadesidir. Kâinatta devam eden muttarid kanunların dışında, herhangi bir yeknesaklık ve tekdüzelik yoktur. Her varlıkta çeşitlilik ve çok renklilik hâkimdir. Kâinatın küçük bir modeli olan insan için de bu durum geçerlidir.

İlâhî kanunların her çeşidine saygıda en büyük rehber olan Peygamberimiz, insan gerçeğine karşı saygılı davranmış ve her fıtratı kendi sınırları içerisinde değerlendirmiştir.

İnsanlar yaratılış hususiyetleri bakımından farklı yaratılmıştır. Her insanın mizacı, karakteri, dolayısıyla şahsiyet hususiyetleri ve kişilik yapısı farklıdır. Bu açıdan hiçbir insan bir başkasının kopyası ve bütün yönleriyle benzeri değildir. Fakat insanlar ana hatlarıyla gruplandırılabilirler ve ferdî farklılıkların yanı sıra ortak hususiyetlere sahip olabilirler.

Peygamberimiz, insan tanımada son derece mahirdir. Bu yönüyle, çevresindeki insanları, kendilerinden daha iyi tanıdığını söylesek mübalağa yapmış olmayız. O, çevresindeki insanları çok iyi tanımış ve herkesi kendi kişilik hususiyetleri doğrultusunda değerlendirmiştir.

İnsanlar, genellikle, kendi kişilik yapılarına sahip insanları daha çok beğenirler ve çevresindekilerden de kendileri gibi düşünmelerini ve davranmalarını beklerler. Bu, beşerî bir zaaftır. Bundan dolayı da normal bir durumdur. Çünkü, her insan,

çevresine kendi penceresinden bakar. Hâlbuki hiç kimsenin dış dünyaya bakış açısı bir başkasıyla birebir örtüşmez. Aslında her insanın bir yükseliş çizgisi (kemalât arşı) vardır ve herkes kendine ait bu seviyeyi yakalamakla mükelleftir. Böyle yapılabildiği takdirde insanlar başarılı ve verimli olabilirler. Bunun da yegâne yolu insanı çok iyi tanımak, kabiliyet ve kişilik hususiyetlerini de doğru bir şekilde tespit etmektir. Bunun neticesinde de doğru insandan doğru iş beklenecek ve insan israfı azalacaktır.

Peygamberimiz bu yönüyle diğer insanlardan ayrılmaktadır. O, farklı mizaç ve kişilikleri sahip oldukları hususiyetlerle ele almış, onları ait oldukları kişilik tipi çerçevesinde yetiştirerek ve geliştirerek topluma faydalı bir unsur haline getirmiştir. Hiçbir ferdi ihmal etmeksizin herkesin enerjisinden yararlanmış ve insan israfına fırsat vermemiştir.

Hz. Peygamber'in insan kaynakları konusundaki tatbikatları, yetişmiş insan ihtiyacının son derece fazla olduğu günümüzde bizlere ufuk açacaktır. Günümüzdeki temel problemlerden biri, insanların eğitim alacakları alanlarda ve meslek seçiminde doğru yönlendirilmemesidir. Bu durum, insan israfına yol açmakta ve insanları hem mutsuz etmekte hem de verimsiz kılmaktadır. Her konuda bizlere örnek olan Hz. Peygamber, uygulamalarıyla bu hususta da yeterli örnekleri/prensipleri bırakmıştır.

SONUÇ

En güzel yaratılış biçimine sahip olarak varlık sahnesine çıkarılan insan, akıl, kalb, ruh, vicdan, his, irade ve benlik sahibi olması, istidat genişliği, sorumluluğu, Allah'ı gösteren yegane şuurlu ayna olması, fiil ve davranışlarında ahlâkî olma zorunluluğu gibi hususiyetleriyle diğer varlıklardan ayrılmış ve yeryüzünün halifesi olma unvanını kazanmıştır. İnsanın yaratılışından gaye, Allah'ı bilip tanıması ve kulluk yapmasıdır.

İnsanı bütün derinlikleriyle tanıyıp tahlil eden ve kapsamlı bir anlayış ortaya koyan İslâm, bu yönüyle beşerî sistemlerden ayrılmış ve insana tekamül ve yükselmenin bütün yollarını göstermiştir.

İnsanlığa gönderilen en büyük rehber olan Peygamberimiz, vahyin yol göstericiliği altında muhataplarını tanımış, değerlendirmiş ve yetiştirmiştir. İnsan yetiştirme günümüzün en önemli meselesidir. Zira bir ülke yetişmiş insanıyla mamurdur. Bu maksatla günümüzde eğitim sistemleri sürekli geliştirilmekte ve insan yetiştirme mekanizmalarında iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır. Cahiliye unvanıyla anılan bir dönemde risalet vazifesiyle gönderilen Peygamberimiz, her türlü cehalet ve vahşetin kol gezdiği ve normal karşılandığı bir toplumdan, asırlara ışık saçacak güzîde

bir toplum çıkarmıştır. Sigara gibi küçük bir alışkanlığı kaldırmak için ortaya konan ve pek çok devlet tarafından desteklenen çalışmalar ve neticedeki fiyasko ve başarısızlık dikkate alınacak olursa, Asr-ı Saâdet'te gerçekleşen bu inkılâbın büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Hazreti Peygamber bütün mesaisini insan kazanmaya ve kazandığı insanları yetiştirmeye hasretmiş ve bunda da muvaffak olmuştur.

Peygamberimiz, asla, modern tabirle, bir toplum mühendisliği yapmamıştır. O, her ferdi farklı değerlendirmiş ve herkesin kabiliyetini tespit etmiştir. Yani, muhataplarını iyi tanımıştır. Fıtratı tanımada ve kabiliyetleri tespitte öyle isabet etmiştir ki, istihdam ettiği hiç bir kişiyi değiştirme ihtiyacı duymamıştır. Şayet Halid b. Velid'in Yemen'den geri çağrılması istisna edilecek olursa -ki biz bunun gerekçesini izah etmeye çalıştık- bir alanda tavzif ettiği bir kimseyi hep o sahada istihdam etmiştir. Halid b. Velid'e "*Seyfullah*" demişse Halid, hayatı boyunca Allahın kılıcı olmuş ve komutan olarak hiç yenilgi yüzü görmemiştir. Peygamberimizin kabiliyetleri tespiti meselesi, günümüz insanına ufuk açacak ama yanıltmayacak ve doğru anlaşılması nispetinde de falso yaşatmayacak çok önemli bir konudur. Hazreti Peygamberin tebliğinin başarıya ulaşmasındaki önemli sırlardan biri de kabiliyetleri iyi tanıması ve doğru değerlendirmesidir.

Günümüzde kendini geliştiren şirketlerin ve işletmelerin istikbal vaat edici olduğu hususu ısrarla vurgulanır. Peygamberimizi bir şirket yönetimiyle mukayese etmemiz elbette mümkün değildir. Ancak O, çevresindeki fertleri sürekli geliştirmiştir. Onları hayatın her alanında istihdam etmiş ve sağlam bir sistemin temellerini atmıştır. Evet, eğitim, maliye, yargı, askerî işler, elçilik, kâtiplik, sağlık, rehberlik ve istihbarat hayatın her alanında insan istihdam etmek suretiyle hem sahabeye tecrübe kazandırmış, hem de bu sahalarla ilgili temel prensipleri ortaya koyarak

kıyamete kadar gelecek ümmetine gerekli bilgileri bırakmıştır. O, hayatın bütün ünitelerini disipline etmiştir. Meselâ, ilk sistemli orduyu kurmuş ve bu manada o güne kadar çöl şartlarında yapılmamış bir işi başarmıştır. Çevre ülkelerle en üst seviyede diplomatik münasebetlerde bulunarak uluslararası ilişkiler alanında bizlere yol gösterecek prensipler bırakmıştır. Adaletin temini ve hakkın sahibini bulması için yargı sahasında en yetkin kişileri istihdam etmiş, kazâ ve muhakeme usullerini ana hatlarıyla öğreterek adil bir yargının temellerini atmıştır. Mâlî konularda rüşvetin en küçüğüne bile kapalı insanlar yetiştirmek suretiyle sûistimale kapalı bir anlayış ortaya koymuştur. Valilik, memurluk, kadılık gibi önemli makamlar için asla talip olanı istihdam etmemiş, işi ehil olana verme konusunda ısrarlı olmuş ve böylece sağlam bir yönetim anlayışının en güzel yolunu göstermiştir.

İnsan istihdamında verimliliğe önem vermiş ve ashabın verimliliği için her işte sahabeyle beraber olmuş, yapacağı işlerde onların fikirlerine müracaat etmiş, yapılan işleri manevî faktörlerle irtibatlandırmış, cemaat hâlinde olmaya büyük önem vermiş ve değişik meseleler için teşviklerde bulunmuştur.

Hazreti Peygamber farklı kişiliklere kabiliyetlerine uygun davranmak sûretiyle günümüzde henüz tam olarak yakalanmamış ama önemi anlaşılmış bir hususu gerçekleştirmiştir. Araştırıcı bir tip olan Ebû Hureyre'yi ilme teşvik etmiş ve yetiştirmiş, yine Hz. Âişe'nin bu kabiliyetini çok iyi tespit ederek onu bir talebe gibi yetiştirmiş, İslâm'ın ailevî hususlarla ilgili meselelerin çoğunu kendisinden öğreneceğimiz müstesna bir muallime seviyesine getirmiştir. Sûfî tiplerin hissiyatlarını dengelemek suretiyle İslâm'ın ruhbanlığa dönüşmesini engellemiştir. Girişimci tipleri, diplomasi ve idarî konularda istihdam etmek suretiyle kabiliyetlerinden verimli bir şekilde istifade etmesini bilmiştir. Toplum hayatının bir ihtiyacı olan sosyal tipleri de irşad ve tebliğ gibi

insan ilişkilerinin ve nezaketin önemli olduğu sahalarda istihdam etmiştir. Ayrıca cömertliği ve uzlaştırıcı tavırlarıyla toplumda bir denge unsuru olarak Ebû Talha el-Ensârî ve Abdurrahman b. Avf gibi sahâbîleri öne çıkarmıştır. Bu sahabeler de en kritik anlarda önemli misyonlar eda etmek suretiyle Peygamberimizi haklı çıkarmışlardır.

Sonuç olarak insan tanıma, kabiliyetleri tespit etme ve karakterleri doğru değerlendirme ile ilgili Sünnet'te yol gösterici nitelikte pek çok misal bulunmaktadır. Hadisler bu açıdan dikkatli değerlendirilebilir ve prensipler uygulanırsa, ictimâî hayatın birçok sahasındaki tıkanmaların da önü açılacaktır.

İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR

Abdulgânî Abdülhâlık, *Hücciyyetü's-sünne*, Stuttgart 1407/1986.

Abdurrezzak, Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmam Abdürrezzak es-San'ânî, *Musannef*, I-XI (thk. Habiburrahman A'zami), Beyrut 1983 (2. baskı).

Accac, el-Hatip**,** *es-Sünne kable't-tedvîn*, Beyrut 1981 (5. baskı).

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I-II **(**nşr. Ahmed el-Kalâş), Beyrut 1416 (6. baskı).

Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı* (trc. Şelale Başar), İstanbul 1981 (3. baskı).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned*, I-VI, Lübnan 2004.

Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (Mukaddime), Ankara 1970.

Ağırman, Mustafa, "Savaş Komutanı Olarak Hz. Peygamber", *Ebedi Risalet*, I, 147-159, İzmir 1993.

Akgül, Muhittin, *Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber*, İstanbul 2002.

Akkad, Abbas Mahmud el-Akkad, *el-İnsân fi'l-Kur'ân*, Kâhire ts.

Akyüz, Ubeydullah, *Yönelişler ve İnhiraf Çizgileri*, İzmir 1993.

Albayrak, Halis, *Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi*, İstanbul 1993.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhi Mişkâti'l-Mesâbîh*, I-V, y.y. ts.

Altınköprü, Tuncel, *İnsan Tanımada Beden-Yüz Yapısı ve Karakter,* İstanbul 2000 .

_______, *Şahsiyet Analizi,* İstanbul 2003.

Asım Efendi, *Kamus Tercemesi,* I-IV, İstanbul 1305/1887.

Âşûr, Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî, *Makâsıdu'ş-şerîati'l-İslâmiyye: İslâm Hukuk Felsefesi: Gaye Problemi* (trc. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz), İstanbul 1996 (2. baskı).

Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi,* İstanbul 1983.

Ateş, Süleyman, *İnsan ve İnsanüstü Ruh, Melek, Cin, İnsan*, İstanbul 1979.

Avde, Abdulkâdir, *et-Teşrîu'l-cinâîyyü'l-İslâmî***,** I-II, Beyrut 1415/1994 (13. baskı).

Aydemir, Abdullah, *İslâmi Kaynaklara Göre Peygamberler*, Ankara 1992.

Aydın, Mehmet S., "İnsan-ı Kâmil", *DİA*, XXII, 330-331

Aydın, Selim, "Karakter Eğitiminde Mizaç", *Sızıntı*, Aralık, 2003 (sy. 299), 533-536

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* I-XX, Beyrut ts.

A'zamî, Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı* (trc. Hulusi Yavuz), İstanbul 1993.

_______, *Küttâbu'n-nebî,* Riyad 1981 (3. baskı).

Azîmabadî, Ebu't-Tayyib Şemsü'l-hak Muhammed b. Emir Ali, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd,* I-XIV, Medine 1968 .

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

Baltaş, Acar, *Ekip Çalışması ve Liderlik*, İstanbul 2000.

Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji,* İstanbul 1985.

Bayraktar, İbrahim, *Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber*, İzmir 1994 .

Belâzurî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Fütûhu'l-büldân,* Kâhire 1959.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-nübüvve*, Beyrut 1985.

_______, *es-Sünenü'l-kübrâ,* I-X, Haydarabad 1355.

Beyzavî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl,* I-VI, Mısır 1955.

Bilgin, Beyza, *İslâm ve Çocuk*, Ankara 1991.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslâmiye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu,* I-VIII, İstanbul 1988.

Bostancı, Ahmet, *Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri,* İstanbul 2001.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Buhârî el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul 1979.

_______, *el-Edebü'l-müfred*, Beyrut 2003.

Bûsirî, Ebu Abdullah Şerefeddin Muhammed b. Said b. Hammad, *Kaside-i Bürde: Kaside-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş* (Türkçesi: Mahmut Kaya), İstanbul 2001.

Bûtî, Ramazan Said, *Fıkhu's-sîre* (Trc. Ali Nar-Orhan Aktepe), İstanbul 1984.

Canan, İbrahim, *Aile İçi Eğitim,* İstanbul 2006.

_______, *Anarşi: Sebepler, Tedbirler, Çareler,* İstanbul 2003 .

_______, "Hz. Peygamber Aleyhisselam Hiç Unutmuş ve Yanılmış mıdır?" *Sünnetin Dindeki Yeri,* 285-297, İstanbul 1997.

_______, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye,* İstanbul 1982.

Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi, I-XVIII, yy., ts.

_______, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları,* I-II, İstanbul 1998.

_______, *Sulh Çizgisi,* İzmir 1988.

Cevherî, İsmail b. Hammad el-Farabî, *es-Sıhâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye,* I-VI, Beyrut 1990.

Coşkun, Selçuk, *Hz. Peygamber'in İnsan Anlayışı,* Erzurum ts.

Cürcanî, Şerif Ali b. Muhammed**,** *Kitâbu't-ta'rîfât,* Beyrut, 1990

Çakan, İ. Lütfi, *Hadis Edebiyatı,* İstanbul. 1996 (3. baskı).

_______, *Müslüman Kimliği,* İstanbul 2002.

_______, *Siyasetli Muhammed,* İstanbul 2002.

Çelebi, Muhyiddin Seydî, *Buhârî'de Yönetim Esasları* (Yayına Hazırlayan, Mehmet Erdoğan), İstanbul 2000.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünen,* yy. ts.

Dihlevî, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa,* I-II, Kâhire. ts.

Dölek, Adem, *Edebî Açıdan Hadislerde Teşbih ve Temsiller,* Erzurum 2001.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen,* I-IV, İstanbul ts.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ,* I-X, Beyrut 1976.

Ebu'l-Ayneyn, Ali Halil Mustafa, *Felsefetü't-terbiyeti'l-İslâmîyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim,* Medine 1988.

Elmalı, Hüseyin, *DİA,* "Hassan b. Sâbit", XVI, 399-402.

Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* I-X, yy. ts.

Erdoğan, Mehmet, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Yönetim Esasları, (Buhârî'de Yönetim Esasları adlı eserin giriş bölümü),* İstanbul 2000.

Eren, Erol, *Yönetim Psikolojisi,* İstanbul 1984 (2. baskı).

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâir'u-zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz,* Beyrut ts.

_______, *el-Kâmûsu'l-muhît,* Beyrut 1987.

Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyau ulumi'-din,* I-IV (trc. Ahmed Serdaroğlu), İstanbul 1975.

Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası,* İstanbul 2000 (9.basım).

Gölcük, Şerafettin, "Hz. Peygamber'le Birlikte Olmak", *Ebedî Risalet*, II, 25-35, İzmir 1993.

Gülen, M. Fethullah, *Fasıldan Fasıla 2,* İzmir 1995.

_______, *Sonsuz Nur,* I-II, İstanbul 1994.

Hâkim, Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-sahiheyn*, I-V, Beyrut 1986.

Halebî, İbrahim b. Ahmed, *İnsânu'l-uyûn (es-Sîretü'l-Halebiyye),* I-III, Beyrut ts.

Halid Muhammed Halid, *Ricâlün havle'r-rasûl*, Beyrut 2001.

Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1981 (3. baskı).

_______, *İslâm Peygamberi,* I-II (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1995 (5. baskı).

_______, *İslâm'a Giriş,* Nur Yayınları, Ankara, ts.

_______, *İslâm'da Devlet İdaresi* (trc. Kemal Kuşcu), İstanbul 1963.

_______, *el-Vesâiku's-siyasiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hılâfeti'r-râşide,* Beyrut 1405/1985.

Hâşimî, Abdu'l-Mun'ım el-Hâşimî, *Asru's-sahâbe,* Mekke 2003/1424.

Hatîb, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-'ılm* (thk. Yusuf Îş), yy. 1974 (2. Baskı)

Hattab, Mahmut Şît, *Süferâü'n-nebî,* I-II, Beyrut 1417/1996.

Hattâbî, *Meâlimu's-sünen,* I-IV (thk. Abdusselam Abduşşafi Muhammed), Beyrut 1996.

Hazin, Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lübâbu't-te'vîl fî meâni't-Tenzîl,* I-VI, İstanbul ts.

Haylamaz, Reşit, *Mü'minlerin En Mümtaz Annesi: Hazreti Âişe,* İstanbul 2009 (6. baskı).

Heysemî, Ali b. Ebû Bekir Nuruddîn el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid,* I-X, Beyrut 1967.

Hindî, Alaeddin Ali el-Müttakî b. Hüsâmeddin el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl,* I-XVI (thk. Bekrî Hayyânî v. dğr.), Beyrut 1405/1985 (5. baskı).

Irâkî, Zeynüddîn Abdurrahim b. Hüseyin**,** *Fethu'l-muğîs,* Beyrut 1992.

İbn Abdilber, Ömer Ebû Yusuf, *Câmiu beyâni'l-'ılm,* Kahire 1975.

_______, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb,* I-IV (thk. Ali Muhammed el-Micvez v.dğr.), Beyrut 1415/1995.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi, *el-Ikdü'l-ferid,*I-VII, Kahire ts.

İbn Faris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-lüga,* I-VI, Beyrut 1991.

_______, *Mücmelü'l-lüga,* I-IV (thk. Zübeyr Abdulmuhsin Sultan), Beyrut 1986.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî,* I-XV, Beyrut 1416/1996.

_______, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe,* Lübnan 2004.

_______, *el-Metâlibu'l-âliye,* I-IV, Beyrut ts.

_______, *Takrîbu't-Tehzîb,* I-II, Beyrut 1997.

_______, *Tehzîbu't-Tehzîb,* I-XIV, Beyrut 1984.

İbn Hişam, Cemâleddin Abdulmelik, *es-Siretü'n-nebeviyye,* I-IV (thk. Seyyid b. Receb), Riyad 1424.

İbn Kayyim el-Cevziyye**,** Şemsüddin Ebû Abdullah, *Zâdu'l-meâd fî hedyi hayri'l-'ıbâd* (thk. Abdürrezzak el-Mehdî), Beyrut 1425/2005.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, 774/1373, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-VIII (thk. Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut ts.

_______, *Tefsîr,* I-III (İhtisar: M. Ali es-Sâbûnî), y.y. ts.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şi'r ve'ş-şuarâ* (nşr. Müfid Kamiha), Beyrut 1981.

_______, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs: Hadis Müdafası* (trc. M. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul 1989 (2. baskı).

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünen,* I-II, Beyrut 1415/1995.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensari İbn Manzur, *Lisânu'l-arab,* I-XIV, Lübnan 1414 (3. baskı).

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsîl,* I-XVIII, Beyrut 1984.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtu'l-kübrâ,* I-VIII, Beyrut 1960.

İbnu'l-Arabî, Muhyiddin, *Şeceretü'l-kevn* (trc. Abdülkadir Akçiçek), İstanbul 1996.

İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec, *Sıfatü's-saffe,* I-IV, Beyrut 1420/1999.

İbnu'l-Esîr, İzzüddîn b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târih,* I-XII, Beyrut 1385.

_______, *Üsdü'l-gâbe,* I-VII, Kahire 1970.

İbnu'l-Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. el-Cezerî,

Nihâye fî garîbi'l-hadîs, I-V, (thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, M. Muhammed Tanahî), Beyrut ts.

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs* (thk. Nurettin Itr), Beyrut 1406/1986.

İbrahim Hakkı, Erzurumlu, *Marifetname* (Sadeleştiren: M. Fuad Başar), İstanbul ts.

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl el-Yehsûbî, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûku'l-Mustafâ,* I-II, Beyrut 1421/2001 (3. Baskı).

Kandemir, Çakan, Küçük, Yaşar, İ. Lütfi, Raşit, *Riyâzü's-sâlihîn: Peygamberimizden Hayat Ölçüleri,* I-VIII, İstanbul 2004.

Kandemir, Yaşar, , "Ebû Hureyre", *DİA* , X, 160-167.

Karâfî, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b.İdris, *el-Furûk,* I-IV, Kahire 2001.

Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku,* I-III, İstanbul 1996 (5. Baskı).

Kardâvî, Yusuf el-Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem* (trc. Bünyamin Erul), Kayseri 1993 (2. baskı).

Kâsânî, Ebu Bekr Alaeddin Ebu Bekr b.Mes'ud b.Ahmed el-Hanefi Kasani, *Bedâiü's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'***,** I-X, Beyrut 1974 (2. baskı).

Kehhâle, Ömer Rıza, A'lamü'n-nisa fi âlemey el-Arab ve'l-İslâm, I-V, Beyrut ts.

Kettânî, Muhammed Abdülhay, *Terâtibü'l-idâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetimi,* I-II (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003 (2. baskı).

Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi,* Ankara 1997.

Köknel, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik,* İstanbul 1982.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdü'l-Kerîm, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ulûmi'd-tasavvuf,* Beyrut 1993.

Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler* (trc. Bekir Karlığa), İstanbul 1992 (2. baskı).

_______, *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi* (trc. Ali Özek), İstanbul 1975.

Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân,* I-VI, Beyrut 1414.

Kuzgun, Yıldız, *Meslek Danışmanlığı,* Ankara 2000.

Malik b. Enes, *el-Muvatta,* I-II (nşr. M. Fuâd Abdulbâkî), Kâhire 1413/1993.

Miras, Kamil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercümesi,* IV-XII, Ankara 1972.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Alî Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim el-

Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi şerh-i Câmi'i'-Tirmizî,* I-X, Medîne 1967.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali, *Feyzü'l-kadîr Şerhu'l-Câmii's-sağîr*, I-VI, Kahire 1357.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim,* I-IV, (nşr. M. Fuad Abdulbâkî), y.y. 1375/1955

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* I-VI (thk. Abdulgaffar Süleyman el-Bündârî – Seyyid Hasan), Beyrut 1411/1991.

Nesefî, Abdullah b. Muhammed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve hakîkatu't-te'vîl,* I-IV, İstanbul ts.

Nevevî, *Şerhu Sahîh-i Müslim,* I-XVIII, Beyrut 1417/1996.

Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul 1959.

________, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1958-9, 11 vd.

Râgıb, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed B.Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân,* İstanbul 1986.

________, *ez-Zerîa ilâ mekârimu'ş-şerîa,* Kahire 1973.

Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn b. Hasan b. Ali et-Teymî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)*, I-XXXII, Beyrut ts.

Reşid, Abdullah, *İslâm'da Ordu ve Komutan* (trc. Enver Günenç-Seraceddin Emre), İstanbul 1992.

Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler,*Ankara 1990.

Semhûdî, Ebu'l-Hasan Nureddin b. Ali, *Vefâu'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ,* I-IV, Kahire 1373/1954.

Silah, Mehmet, *Çalışma Psikolojisi,* Ankara 2001.

________, *Sosyal Psikoloji,* Ankara 2000.

Songar, Ayhan, *Psikiyatri,* İstanbul 1971.

Spranger, Eduard, *İnsan Tipleri: Bir Kişilik Psikolojisi,* İstanbul 2001.

Suphi Salih, *Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuhû,* Beyrut 1996 (10. baskı).

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *Câmi'u's-sağîr,* I-II, Beyrut 1981.

________, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr,* I-VIII, Beyrut 1983.

________,*Tedrîbu'-râvî,* Kahire 1959.

Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurahman b. Abdullah b. Ahmed, *er-Ravdu'l-unf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li İbn Hişâm,* I-VII (thk. Abdurrahman Vekil), Kahire 1967.

Şelebî, Ahmed, *et-Terbiyetü'l-İslâmiye, Nuzumühâ-Felsefetühâ-Târihühâ,* Kahire 1982 (7. baskı).

Şemsettin Sami, *Kâmûsu Türkî,* İstanbul 1317.

Şeriati, Ali, *Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri* (trc. Fatih Selim), İstanbul 1980.

Şeyh Galip, *Şeyh Galip Divanı* (Haz. Muhsin Kolkışın), Ankara 1994.

Şiblî, *Asr-ı Saâdet: Büyük İslâm Tarihi,* I-V (trc. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul 1977. *işam, iyetimize Doğru,*

Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi,* İstanbul 2003.

Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-XXX, Beyrut 1968.

_______, *Târihu'l-ümem ve'l-mülük* (thk. Ebû Suheyb el-Keremî), Ürdün ts.

Tayalisî, Süleyman b. Dâvud b. El-Cârud el-Fârisî, *Müsnedu Ebî Dâvud et-Tayâlisî,* Beyrut ts.

Tekineş, Ayhan, *Bilgi Kaynağı Olarak Hadis,* İstanbul 2006 (2. baskı).

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *Sünenü't-Tirmizî,* Beyrut 1421/2000.

Tunç, Mustafa Şekip, *Psikoloji Dersleri,* İstanbul 1950.

Us, Ahmet Talat, *Geleceğin Lideri,* İstanbul 2003.

Ülken, H. Ziya, *Eğitim Felsefesi,* İstanbul 1967.

_______, *Varlık ve Oluş,* Ankara 1968.

Ünal, Yavuz, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu,* Samsun 1999.

Üsrûşenî, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyn, *Ahkâmu's-sığâr,* (Câmiu'l-füsûleyn kenarında), Mısır 1301.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Megâzî,* I-III, Beyrut 1984.

Yanbastı, Gülgün, *Kişilik Kuramları,* İzmir 1990.

Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi,* Ankara 1987.

Yenibaş, Hasan, "Sünnet-Hikmet İlişkisi", *Yeni Ümit*, Nisan-Haziran 2001(sy. 52), 18-21.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali,* İstanbul 1998.

Zâvî, Tâhir Ahmed, *Tertîbu Kâmûsi'l-muhît ale tarîkati'l- Misbâhi'l-münîr,* I-IV, Kahire 1973 (2. baskı).

Zehebî, Muhammed b. Abdullah b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* I-XXV, Beyrut 1992.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâik-i ğavâmidi't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîlli fî vücûhi't-te'vîl,* I-IV, Kâhire 1987.

Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yöneltti̇ği Eleştiriler* (trc.Bünyamin Erul), Ankara 2000.

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühû,* I-XI, Dımeşk 1997/1418 (4. Baskı).

Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulbâkî b. Yusuf, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye,* I-VIII, Kâhire 1329.